

कोल्हटकर-कुल-वृत्त

मौद्रिक
११६००
१३/३/५५

र १६५०

लेखक व प्रकाशक

बाळकृष्ण श्रीधर कोल्हटकर

(मलपृष्ठावरील दिलेल्या २० पुस्तकांचा कर्ता)

कोल्हटकर बंगला, जंगली महाराज रस्ता, भावुडें पुणे ४.

१८६० - June 1946

मुद्रक—शंकर नरहर जोशी, चित्रशाला प्रेस,
१०२६ सदाशिव पेठ, पुणे शहर.

१९३६ सप्तेंबर

किंमत ३ रुपये

(१)
११/८/८०

प्रस्तावना.

आतांपर्यंत खालील घराण्यांचा इतिहास प्रसिद्ध झाला आहे. आपटे १९१४, बरदे १९१६, सहस्रबुद्धे (वाईकर) १९१७, पटवर्धन (संस्थानिक) १९१९, गोलले-रास्ते १९१९, पानसे १९२८, सरदेसाई (मावळणकर) १९३०, परांजपे १९३४, यत्ते १९३६, आन्वळ (फक्त वंशावळ) १९३६.

कोल्हटकर कुलाची माहिती गोळा करण्याचा प्रारंभ रा. नीलकंठ विष्णु यांनी केला. व पुढे ते काम त्यांनी रा. गजानन व्यंकट यांजवर सोपविले. त्यांनी बरीच माहिती जमा केली होती. पण ते पुढे कालवश झाले; आणि ते काम तसेच राहिले. बरीच वर्षे गेली तरी कोणी हे काम हाती घेईना. रा. गजानन व्यंकट यांचे बंधु यांस गजानन व्यंकटनी मिळविलेल्या माहितीचा उपयोग करून तुम्ही कोल्हटकर कुल-वृत्त तरी लिहा, नाहीतर माहिती मजकडे तरी पाठवा असे लिहिले. उत्तर नाही. तेव्हा मुद्दाम मनुष्य त्याजकडे पाठविला. तेव्हा त्यांनी सांगितले की त्यांचे बंधुनी माहिती कोठे ठेविली ते ठाऊक नाही. म्हणून आरंभापासून हा उपक्रम मला करावा लागला. त्याकरिता मी बरेच ठिकाणी हिंडून थोडी माहिती गोळा केली. पुढे माझे फार दिवसांचे ऋणानुबंधी रा. विष्णु विनायक परांजपे शास्त्री यांची गांठ पडली. त्यांनी परांजपे घराण्याचा इतिहास लिहून छापून काढला होता. तेव्हा मी त्यांस म्हटले की आमच्या घराण्याचा इतिहास तुम्ही लिहून काढा. त्याला लागेल तो खर्च करू. त्यावर ते मला म्हणाले तुम्हीच लिहा, मी लागतील ते भ्रम (विनामूल्य) करण्याला तयार आहे. इतके बोलून ते थांबले नाहीत, लगेच माहिती मागविण्याचा तक्ता करून छापून आणला व ज्या व्यक्तींची नावे व पत्ते मला माहीत होते तिकडे ते रवाना केले व त्यांचे जावक व उत्तरे आल्याचे जावक ठेविले.

केसरी, शानप्रकाश, सकाळ, त्रिकाळ, नवाकाळ, प्रभात, महाराष्ट्र, उदय, प्रबोध, कुलाबा समाचार, बलवंत, विद्याविलास, वैजयंत्य वगैरे वर्तमानपत्रांकडे कोल्हटकर व्यक्तींकडून माहिती मागविण्याबद्दल विनंतीपत्रक छापण्याबद्दल पाठविले व त्या वृत्तपत्रांनी विनामूल्य ते छापिले याबद्दल मी त्यांचा फार आभारी आहे.

(२)

परांजपे शास्त्री यांनी मजकरीतां नाशिक, अंबकेश्वर, पेण, नागपूर ते मुंबई या लावनेवर व आजूबाजूस जेथे कोल्हटकर आहेत तेथे तेथे जाऊन कोल्हटकरांना भेटून माहिती गोळा केली. हे सर्व त्यांनी आपुलकीच्या भावाने केले याबाबत त्यांचे आभार मानावे तितके थोडेच आहेत.

शानप्रकाश व शब्दप्रकाश मंडळांतील रा. चिंतामण शंकर दातार ह्यांनी ही व्यंकट, वाई, सातारा, गारवडे ठिकाणी जाऊन माहिती मिळवून आणून दिली. इतिहास संशोधक रा. शंकर नारायण जोशी यांनी तर ऐतिहासिक उल्लेख व चरित्रे ही प्रकरणे समग्र लिहिली व इतरही ११२ प्रकरणांत रा. दातार ह्यांच्या मदतीने थोडा फार हातभर लाविला आहे. याबद्दल त्या उभयतांचा मी फार आभारी आहे.

ज्या कोल्हटकर व्यक्तींनी माहिती पुरविली ते त्यांच्या कुलाचे काम असल्याने त्यांचे आभार मानण्याचे कारण नाही. पण त्यांतल्या त्यांत ज्यांनी जबाब तत्परतेने व कळकळीने पाठविले त्यांचा निर्देश करणे जरूर आहे. ते गृहस्थ म्हणजे साताराचे रा. कृष्णाजी केशव उर्फ बाबा व सांगलीचे सदाशिव बळवंत हे होत. तसेच नेवऱ्याचे रा. नारायण गोपाळ आदि-करून मंडळींनी नेवऱ्याच्या वंशावळी व माहिती जी पुरविली ती फार उपयोगी पडली.

माझ्यासारख्या वृद्धांवर हे काम पडावयास नको होतें. पण कोणीच पुढे येईना व आपल्या कुलाचे वृत्त तर छापून निघावे ही फार मनीषा, म्हणून मी हे काम केले आहे. ते माझे हावून कसे बसे झाले आहे, व त्यांत पुष्कळ चुका झाल्या असल्या पाहिजे. जर कोणी चुका दालवील व अधिक उणा मजकूर लिहून कळवील तर तो एका पुस्तकांत नमूद करून ठेवीन. व पुढे कोणी विद्वान, कतुस्त्वान व उत्साहि कोल्हटकर हे काम हाती घेईल तर त्याला हा सांगाडा उपयोगी पडेल असे वाटते.

पुस्तकांत कोल्हटकरांचे कुलदैवत कोळथर येथील श्री कोळेश्वर व श्री गणपति पुढे हे दोन फोटो घातले आहेत. आणखी ज्यांनी त्यांनी आपल्या देवतांचे व कुटुंबाचे फोटो पुस्तकांत घालावे.

अनुक्रमणिका

प्रकरण	विषय	पान
१	चिन्तावन अथवा कोकणस्थ ...	१
२	कोल्हटकर ...	८
३	ऐतिहासिक उल्लेख ...	१०
४	वंशावली ...	३३
५	माहिती (घराण्यांतील व्यक्तींची) ...	६७
६	ऐतिहासिक प्रसिद्ध पुरुष ...	१४६
७	आधुनिक प्रसिद्ध पुरुष ...	१६३
८	लेखक व त्यांचे लेख ...	१७६
९	पदवीधर ...	१७९
१०	सूची ...	१८१

अर्पण-पत्रिका.

रा. रा. गणपतराव शिवरामपंत कोल्हटकर
(रा. टिपराणी जि. हुसंगाबाद सी.पी.)
त्यांच्या अंगी वसत असलेल्या-स्वातंत्र्यप्रियता,
उद्यमशीलता, उदारमनस्कता, समृद्धिपरि-
पूर्णता, सद्गुणशीलता, सरससहृदयता व
कर्तृत्वकारिता इ. अनेक गुणांस
लुब्ध होऊन ग्रंथकार कोल्हटकर
कुलवृत्त त्यांस समर्पण करीत
आहे.

दुसरी ही अशीच कल्पित कथा आहे की, १४ प्रेत वाहून आली ती परशुरामाने शुद्ध करून जिवंत केली.

असे हे दोन तर्क झाले. (१) चित्त पावन करून झालेले ते चित्तपावन. (२) चित्ता पावन करून झालेले ते चित्त्पावन. (३) एक असा तर्क आहे की, इजित शब्दांतला जो जित त्याचा अपभ्रंश चित्, त्यापासून झालेले ते चित्त्पावन. जसे खरहाड=करहाड=कन्हड=कन्हडि.

अशा अक्षरावर कोट्या करून केलेली व्युत्पत्ति केव्हाहि त्याज्यच होय व त्याला ऐतिहासिक पुरावाहि काही नाही. या शब्दाबद्दल निरनिराळ्या संशोधकांची मते—

विश्वनाथ काशिनाथ राजवाडे—भारत इतिहास संशोधक मंडळ अहवाल १८३३ प्रकरण १६ वे. संमतिपत्रकांत एक सही अशी आहे, संमतोयमर्थः सदाशिव भट्टदीक्षित चितळे चित्तपानस्थ धर्माधिकारी. २ री ही एक सही आहे ती अशी, संमतमिदं महादेव भट्ट खरे ग्वाहागारकर प्रांत धर्माधिकारी. ह्यावरून चित्तपावन हे स्थलनाम आहे लोकनाम नाही. क्षितिपावन किंवा चित्तिपावन ह्या शब्दाचा अपभ्रंश चित्त्पावन हा शब्द आहे. क्षचा छ, छचा च होऊन क्षिति पावन=क्षिति पावन=चित्त्पावन. चित्तिचा अर्थ पृथ्वी. चित्तिपावन=पृथ्वीला किंवा पृथ्वीवरील सर्वांना जो पावन करितो तो चित्त्पावन.

रा.ब.काशिनाथ नारायण साने—चित्तपुलिन=चित्तिपुलिन=चिपलोन=चिपलोन. चित्तपावनांना चिपल. 'असे म्हणतात. पुलिन किंवा पुल्लण समुद्र-काठच्या वाळवंटाला म्हणतात. पुलिनचे पावन झाले. चिदा वा चित्या पावनः चित्त्पावनः चित्तिपावनो वा. अशी त्या शब्दाची व्युत्पत्ति आहे. चित्त्पावनाच्या आश्रयदाता जो परशुराम त्याचे देवस्थानही चिपळोण—चिपुलीनाजवळच आहे.

शंकर नारायण जोशी—चित्ति म्हणजे यज्ञप्रसंगी समंत्रक रचावा लागणारा विटांचा ओटा. ह्यावर मंत्रनामि ठेवून तेथे हविर्भागाचे हवन म्हणजे समर्पण करावयाचे असते. ह्या चित्ति कामनापत्त्ये मित्रभिन्न असतात व त्या वशानंतर तशाच राहतात. म्हणजे यज्ञकर्त्या व्यक्तीची किंवा समाजाची ती स्मारकच होत. अशा पुण्य पावन वेदी म्हणजे चित्ति ज्या समाजाचा विशेष पाहू जाता

आदकून आल्या त्या समाजाच्या नावांत चित्ति हे अभिधान अंतर्भूत होऊन त्या तशा नावाने ओळखणे सुरू झाले असावे. वस्तुतः हे श्रौतकर्म जर सर्व ब्राह्मणसमाजाचे आहे तर ते देशस्थ, कन्हडि, बंगाली ब्राह्मण, गु. पी. ब्राह्मण, काश्मीरी ब्राह्मण सर्वांनाच लागू व्हावे. पतितपावन यांत पावनचा अर्थ शुद्ध वा पवित्र वा उद्धार करणारा असा आहे. पावन हे रूप प्रयाजक आहे. पतितपावन ह्यांतील पतित हे पूर्वपद कर्मरूप आहे, तसे चित्तिपावन ह्या शब्दांतील चित्ति हे पद कर्मरूप नसून करणरूप आहे. चित्तिच्या यांगाने क्षिति म्हणजे पृथ्वी पवित्र करणारा तो चित्ति—पावन म्हणजे अशी भूमि पवित्र करून ती वस्ति करण्यास योग्य मानणारा. ही चित्त्पावन संज्ञा फक्त कोकणस्थांना का लावितात, तर अपरांतांत म्हणजे कोकणांत जेव्हा आपे वसति करण्यास आले तेव्हा ती भूमि त्यांनी हे श्रौतकर्म करून वसतीस योग्य केली म्हणून अशा चित्ति चिपळोण येथे होत्या म्हणून तेथे वस्ती करणाराना चित्त्पावन हे नांव पडले.

चित्त्पावन कोटून जाले याबद्दलची मते —

वि. का. राजवाडे—प्राचीनकाळां साठे एक आडनांव आहे हे साष्टिक यापासून साठिआ=साठिए=साठिये=साठेथे, असे झालेले दिसते. तेव्हा साष्टिप्रांत चित्त्पावनप्रांतांत पूर्वी मोडत असावा. दावके हे एक चित्त्पावनांचे आडनांव आहे. दापपल्ली, दापोली ह्या शब्दांतील जो दाप येथे रहाणारा तो दापक. दापक=दापक=दापका=दावके. साष्टीपासून दापोलीपर्यंतचा जो मुख्य तो पुरातनकाली चित्त्पावन ह्या संज्ञेने महशूर असावा.

कुलपति विद्रत् शेखर चिंतामण विनायक वैद्य—महाभारतांत परांत आणि अपरांत असे दोन देश उत्तरेकडील आर्यदेशाच्या वार्दांत आहेत. याचे दक्षिणेकडील जे द्रवीड देश त्यांच्या वार्दांत कोकण हे नांव आहे; म्हणजे महाभारतकाली परांत लणजे सुरत जिल्हा, अपरांत म्हणजे ठाणे जिल्हा यांत आर्यांची वास्तु शाली होती. अर्थात् इ. स. पू. ३०० च्या सुमारास अपरांतांत ते आले असावे (बुद्धाच्या म्हणजे इ. स. पूर्वी ५०० च्या सुमारास आले नव्हते.) हेच कोकणस्थांचे पूर्वज असावे. शकांनी अपरांत प्रांत जिंकला तेव्हा इ. स. १०० चे सुमारास हे येथील आर्यलोक चिपळोण येथे रहाण्यास आले. म्हणून त्यांस चिपळुणे म्हणू लागले.

रा.व.काशिनाथ नारायण साने—चित्पावन हे कोकणांत समुद्रमार्गाने आले किंवा देशावरून घाट उतरून आले. समुद्रमार्गाने आले असे भाषासाग्यावरून दिसते. कोकणी भाषेत ओंकारांत शब्द बरेच आहेत. तसे ते गुजराथी व सिंधी भाषेतही आहेत. घोडा याला कोकणी व गुजराथी भाषेत घोडो म्हणतात. आहे ह्याला कोकणी भाषेत से व गुजराथीत छे म्हणतात.

अंब्यांची जोगाई जोगेश्वरी ही पुष्कळ कोकणस्थांची कुळस्वामिनी आहे. तेथून १४ गोत्रांचे ब्राह्मण परशुरामावरोधर घाटावरून खाली चिपळोणला आले असाहि संभव आहे.

कोकण प्रांताची व्याप्ति पूर्वी सांप्रतच्या इतकी नव्हती, संकुचित होती. परशुरामाने जे केरळ, कुंतल, करहाट, कोंकण, कोंकट असे जे समुद्र हटवून सात प्रांत केले त्याप्रमाणे कोकण प्रांताची व्याप्ति चिपळोण, खेड दापोली, संगमेश्वर, रत्नागिरी या चारच तालुक्यापुरती आहे. म्हणजे उत्तरेस सावित्री नदीपासून दक्षिणेस मुचकुंदी नदी यांमधील प्रदेश तेवढाच कोकण होय. वासिष्ठी नदी चिपळोणावरून, दामोळावरून वहात जाऊन अंजनवेली जवळ समुद्रास मिळते. त्या नदीच्या दोन्ही तीरांच्या आसपासच्या प्रदेशास कोकण म्हणत, व त्यांत रहाणारे ते कोकणस्थ. त्याच ४ तालुक्यांत सांप्रत सुद्धा कोकणस्थांचा भरणा विशेष आहे. त्या कोकणच्या दक्षिणेस लागूनच मालवणापर्यंतचा जो प्रदेश त्याला करहाट ही संज्ञा आहे. त्या प्रदेशांत रहाणारे ते करहाटे=करहाडे=कन्हाडे. यांचा भरणा राजापूर, देवगड ह्या तालुक्यांत विशेष आहे. त्यांचे खाली मालवण, वैगुल्ले, सावंतवाडी, गोमांतक, कानडा (उत्तर व दक्षिण) ह्या प्रांतांत गौडसारस्वत व सारस्वत यांचा भरणा विशेष आहे.

आहितामि रा. राजवाडे—एशिया मायनरमध्ये इ.स. पूर्वी २००० वर्षांचे सुमारास असुर राष्ट्रांच्या मधून मधून कांही देव लोकांच्या वसाहती होत्या. हे देव लोक इद्रनासत्यांची पूजा करणारे होते. चयन किंवा चिति नांवाचा ते यज्ञ करीत. श्वेनचिति, कूर्मचिति, वगैरे चयनाचे अनेक प्रकार आहेत. चितियज्ञ करणारे वा करून पावन झालेले ते चित्पावन. भृगुदेशांतील वा परशुराम देशांतील भार्गवराम वा परशुराम यास पुढाकार देऊन चित्पावनाची ही १४ गोत्रे चिपळोणच्या आसपास श. पू.

ले. = लेखांक

शं. ल. = शंकर लक्ष्मण वैद्य संग्रह.

स. मा. पे. = सवाई माधवराव पेशवे राजनिशी.

खं. ३० ले. २३१

(१)

श. १६२९ वैशाख व. १४

इ. १७०७ मे १९

* शिवछत्रपती—X परशुराम पंडित प्रतिनिधी

वाडा चिंचवणे कर्त्यात नेवरे येथील नूतन देवालय बांधोन श्रीची स्थापना करण्याची इच्छा रामाजी नारायण कोल्हटकर यांची. तरी त्यास वाडा कासारवली मौजे पुसाळ देखील जमीन लारी ३०० आणि श्रीची स्थापना करणार याकरता श्रीचे उत्सवास लारी २०० वृत्ती देऊन सनदा अलाहिदा सादर केल्या, तरी हे वंशपरंपरेने चालवणे.

खं. ३ ले. २३०

(२)

श. १६२९ ज्येष्ठ व. ९

रा. श. ३३

इ. १७०७ जून १३

श्री राजा शिवछत्रपती—देशाधिकारी प्रांत राजापूर.

रामाजी नारायण उपनाम कोल्हटकर वास्तव्य कसबे नेवरे यांनी विनंती केली, आपण स्वामीच्या राज्यांत आजीवरी वास्तव्य केले, सांप्रत एक स्थळीं राहावे, श्रीभजन करून स्वामीच्या राज्यास कल्याण इच्छून असावे अशी इच्छा आहे. यावरून हे भले, इ. भ. प. स्वामीचे कल्याण व्हावे ये गोष्टीची अपेक्षा विशेष करतात, यांचे लेकराचे लेकरी चालवणे अगत्य जाणून यांसी, पूर्वी अनाजी दत्तो यांचे वेळचे जमीनीच्या धारियांनी व धान्याच्या निरखाने वागायत जिरायत मिळून वाडा कासारवली मोठे पुसाळें ताा नेवरे लारी दामोळी ३०० ची जमीन दिली, चालवणे.

* हा ताराबाईपुत्र वेडा शिवाजी. जन्म श. १६१८ ज्येष्ठ व. १४ ता. १६/१६९६ कारकीर्द श. १६२२-१६३४ (वै. १७०१-१७१२ मे.)

X हे प्रतिनिधी घराण्याचे मूलपुरुष, कारकीर्द इ. १६९८-१७१८ मे २६.

† याचप्रमाणे श. १६३० वैशाख व. १४ (२२/३/१७०८) ची शाहू छ. ची सनद ले. २३४ मध्ये दिली आहे. ही वरील सनद शिवाजी (कोल्हापूरकरा) ची आहे. शाहू येताच त्याजकडून हि दुसरी सनद घेतली आहे. ती ले. २३४ ची आहे. मजकूर एकच.

खं. ३ ले० १८३

(३)

श. १६३० वैशाख शु. १

इ. १७०८ एप्रिल १०

परसोजी भोसले—कुणाजी वैकट सरसुभेदार सुभा प्रांत राजापुर

रा. रामाजी नारायण कोल्हटकर वास्तव्य कसथे नेवरें सुभे मजकूर हे रा. स्वामीच्या दर्शनास पाटगावीच्या मुकामी आले व विहित केले की, आपण स्नानसंध्या करून निःस्पृही राहून श्रीयांचे भजन करून राहून, योगक्षेम चालिला पाहिजे. यावरून नेवरें पैकीं खारी दामोळी पांचशे दिव्हे. येविशी यादी व राजपत्रे आहेत. ते व हे प्रा गांव देविले पाहिजे.

पे. द. १३-१२

(४)

श. १६५० आश्विन शु. ६

इ. १७२८ सप्टेंबर २७

—आप्पासाहेब पेशवे.

... सांप्रत वराडप्रांतीहून देवगडच्या रानांतून सिवणी छपारियाच्या गेलें गळ्याच्या सरदेस गेलों. पुढे रा. इयाजी सतकर मंडलियासि पाठविले. ओशेप्रा गावियाचा बंदोबस्त करून फौज ताजी करावी. प्रसंगानरूप रा. भास्कररामासी+ गांठी घालावी या उद्देशांत होतो त्यास श्रीमंत रा. पंतप्रधान साहेबी आशापत्र सादर केले की पत्रदर्शनी माघारे येणे ...

(५)

श. १६५६ आषाढ शु. ७

इ. १७३४ जून २६

खं. ३ ले० २०२

रघोजी भोसले—मोकदमानी मौा वऱ्हे पाा कुरें

मौजे मजकूरची पाटिलकी आमची होती. त्यास आम्ही आपले तर्फेने पाटिलकी रा. कोनेरराम यास दिली आहे. तरी यासी रज्जू होऊन पाटिलकीचा कारभार करित जाणे हकलाजिमा यांस देणें.

१ हे पहिले सेनासाहेबसुभा होते. कारकीर्द इ. १६९९—१७१०.

+ हे शिपाईबाण्याचे गृहस्थ प्रथमपासूनच सेनानी होते. ह्यांची सेनाध्यक्षपणांतल कामगिरी इ. १७२८-१७४५ पर्यंत आहे. ह्यांचे स्वतंत्रच चरित्र पुढें जोडलें आहे.

× ह्या कोनेरपंताचा उल्लेख पे. द. भाग १२ ले १ मध्ये ते 'खेडराव दामोडे यांजकडे होते. शाहूच्या आज्ञेने दामोड्यासह घनाजी जाधवाच्या स्वाधीन झाले' असा आला असून ह्या उल्लेखाचा काल शे. १६३० ज्येष्ठ म्ह. १७०८ जून असा येतो.

२००० ते १५०० च्या सुमारास आली. मुसलमानांच्या छळामुळे जी स्थिति पारशांची झाली तशीच श. पूर्वी दोन हजार वर्षी असुरांच्या छळा-मुळे चिंत्पावनांची झाली. म्हणून ते समुद्रमार्गे कोकणांत चिपळोण प्रांतांत आले.

रा. सा. नारायण गोविंद चापेकर—चिंत्पावनांच्या संवधानें निश्चयात्मक कांहीं सांगतां आले नाही तरी सयुक्तिक अनुमानें काढतां येण्यासारखी आहेत. माझी सध्या समजूत अशी आहे की ह्या जातीचे लोक कोकणांत समुद्रमार्गेने आले. एकाच ठिकाणी ते प्रथम राहिले. तेथून ते फाकत फाकत पुढे अनेक ठिकाणी रानागिरी जिल्ह्यांतच वस्ती करून राहिले. ते इजिप्शन नसावे असे वाटतें. तथापि कोकून आले हें नकी सांगतां येत नाही. त्यांच्या असेहि म्हणण्यांत आले की ते जे समुद्रमार्गेने कोकणांत आले ते सिंध व गुजराथेतून आले असावे. कारण त्या भाषांतील व कोकणी भाषेतील कांहीं शब्दांचें साम्य आहे. ते जेव्हां कोकणांत आले तेव्हां प्रथम त्यांनी चिंती रचून त्यावर यज्ञयाग करून भूमि पावन केली म्हणून त्यांस चिंत्पावन हें नांव पडलें. त्यांना चिपळोणे असेहि म्हणतात. कारण कोकणांतून ते जेव्हां प्रथम वाटावर आले, ते चिपळोणाहून, कुंभार्ली वाटानें आले, म्हणजे ज्या पेठेतून माल येतो त्या पेठेचें नांव त्याला पडतें. जसे राजापुर पेठेतून गूळ वाटावर येत असे म्हणून त्याला राजापुरी गूळ म्हणतात. पण राजापुरांत ऊसही होत नाही व गुन्हाळें नाहीत, तसे कोकणांतून चिपळोणाहून आले म्हणून चिपळोणे झाले.

प्रो. पांडुरंग वामन काणे—चिंत्पावन हें इजिप्तमधून आले नाहीत हें खास. गुजराथेतील नागर ब्राह्मण व कानडातील ब्राह्मण यांचे कांहींचें डोळे घारे असतात. तसेच कांहीं चिंत्पावनांचेहि असतात. तेव्हां चिंत्पावन गुजराथेतून किंवा कानडांतून आले असावे. चिंत्पावनांचा चिपळोणशी संबंध असावा. प्राचीन ११-१२ शतकानंतरच्या कांहीं ताम्रपटांत पटवर्धन, घैसास वगैरे आडनांवें येतात. पण त्यांचीं गोत्रे निराळी आहेत.

कोकणस्थ ब्राह्मण जर बुद्धिवान, विद्यासंपन्न असे प्रथमपासून आहेत व ते कोकणांत हजार आठरावें वर्षीपासून आहेत तर त्यांचें नांव इतिहासांत पेशवाईपूर्वी कां दिसत नाही, कोकणांतच नव्हे तर ते इतर प्रांतांत ते कां

प्रसूत झाले नाहीत, प्राचीन इतिहासांत झालाहार, राष्ट्रकूट, चालुक्य वगैरे राजकुळांच्या आमदानीत कोकणस्थ कोटे दिवाण अधिकारी दिसून येत नाहीत. याचे उत्तर हे की वेदाध्ययन करून स्नानसंध्येत काल घालवून चरितार्थाकरिता उत्तम शेती करून ते असत, ते अल्पसंख्य असत. त्यांची बुद्धिमत्ता-धीरण, शौर्य, साहस इत्यादि गुण त्यांचे ठिकाणी हजारों वर्षे झाकलेले होते. ते अनेक पुरुषांनी जगापुढे आणिले. संबंध जातीचा उत्कर्ष व तिचे अनेक गुण एका पुरुषाच्या कर्तृत्वाने, वैभवाने व माग्याने उदयास आले. तो पुरुष म्हणजे बाळाजी विश्वनाथ पेशवा होय. हा कोकणस्थांचा जॉन बुल किंवा नेपोलियन बोनापार्ट होय. पुढे त्याचा पुत्र बाजीराव याने तर अतुल पराक्रम करून हिंदुस्थानास दिवाविले. कोकणस्थांतच भट, भानु, फडके, पटवर्धन, कोल्हटकर अशी शूर व राजकारणी माणसे निपजली. अलिकडे बुद्धिमत्तही टिळक, रानडे, गोखले, वैद्य, राजवाडे यांसारखी विद्वत् रत्ने झळकली आहेत.

रत्नागिरी गॅझेटिअर मध्ये चित्पावनांबद्दल खालील उद्गार आढळतो.

Their patrons the Maratha chiefs brought out their (Chitpavana's) keen cleverness, good sense, tact and power of management. Their caste supplied not only the ruling family but most of the living men who during the 18th century held together the loose Maratha confederacy. Fair and pale with and in most cases, light eyes they are well made vigorous, the men handsome with a look of strength and intelligence, women small, graceful and refined but many of them delicate, weak-eyed. In their homes they use a peculiar dialect. Many of the best coast villages owned and held by Chitpavans are, for cleanliness and arrangement, a pleasing contrast to the ordinary Indian village.

A very frugal, pushing, active, intelligent, well taught, astute, self-confident, overbearing class, they follow almost all callings and generally with success. There is a proverb 'Give a land to a Chitpavan and he will turn it into gold.'

परचुरामाने जोगाईचे अंबाईहून १४ गोत्रांचे लोक आणले असो वा १४ कोळ्यांना पवित्र करून त्या प्रत्येकास एकेक गोत्र देऊन १४ गोत्री लोक तयार केले असो, या १४ गोत्रजातून पुढे साठ उपनावे निघाली तीं मग गावावरून वा धंघावरून वा गुणावरून झाली असोत.

१४ गोत्रे व मुळांतील ६० आडनावे यांची यादी खाली दिली आहे; त्या ६० आडनावांचीं आतां ३ शेंबर आडनावे (टिळक पंचांग) झाली आहेत.

मूळवृत्ति	गोत्रे	संख्या	आडनावे
काश्यप-	१ काश्यप	५.	लेले, गानु, जोग, लवाटे, गोखले.
	२ शाबिळ्य	७.	सोमण, गांगल, भाटे, गणपुले, दामले जोशी, परचुरे.
वासिष्ठ-	३ वासिष्ठ	१२.	साठये, साठे, बोडस, ओक, बापट, बागुल, धारप, गोगटे, भामे, पोंगदे. विंके, गोवंड्ये.
	४ कौंडिन्य	२.	पटवर्धन, फणसे.
अंगिरस-	५ विष्णुवर्धन	४.	किडमिडे, नेने, परांजपे, मेहंदळे.
	६ निम्बुदन	५.	वैशंपायन, भाडभोके.
भारद्वाज-	७ भारद्वाज	६.	आचवल, टेगे, दवे, गांधारे, घांगुरडे, रानड्ये.
	८ गार्ग्य	५.	कर्वे, गाडगीळ, लोंढे, माटे, दावके.
	९ कपि	४.	लिमये, खांबे, जाईल, माईल.
भृगु-	१० जामदग्नि	२.	पेंडसे, कुंटे.
	११ वत्स	१.	मालसे.
विश्वामित्र-	१२ ब्राह्मण्य	२.	वाळ, बेहरे.
	१३ कौशिक	५.	गद्रे, वाम, भाध्ये, वाड, आपटे.
आत्रि-	१४ आत्रि	३.	चितळे, आठवले, भा.भाळे.

प्रकरण २ रे

कोल्हटकर

चित्पायनांची मूळची उपनांव दिली आहेत; त्यांत कोल्हटकर हे उपनांव नाही. ह्यावरून हे मागाहून कोणत्यातरी मूळच्या उपनांवापासून निघालेले आहे, हे उघड आहे. सर्व कोल्हटकरांचा कुलस्वामी कोळेश्वर आहे. कोळेश्वर यांतील ईश्वर ह्यावरून हे शंकर दैवत असावे असे वाटते. पण ते दैवत तसे नाही. यापुढे नंदी नाही. हे त्रिगुणात्मक (ब्रह्मा, विष्णु, महेश) आहे. कोळेश्वर हे दैवत कोळथरे म्हणून दापोली तालुक्यांत गांव आहे तेथे हे आहे. लोकमान्य टिळकांचे जे चिखली म्हणून गांव आहे त्याला ह्याची सीमा लागलेली आहे. कोळेश्वर हे नांव पडण्याचे कारण—अशी दंतकथा आहे की कोळथरे येथील एक कोळी फार पुरातन काळी आपली जमीन नांगरत असता, त्या शेतांतील पाणी लाल दिसू लागले व नांगराला हि रक्त लागलेले दिसले. मग त्याने नांगरणे तितकेंच थांबविले. रात्री त्याला त्रिगुणात्मक दर्शन होऊन दृष्टांत झाला की येथे देऊळ बांधा. त्याप्रमाणे गांवकऱ्यांनी तेथे देऊळ बांधले. त्या कोळ्याला दर्शन झाले म्हणून त्याचे नांव कोळेश्वर पडले. श्रीच्या नांवाने सरकारातून इनाम जमिनी आहेत व पूजेअर्चेसाठी ३५ रुपयांची नेमणूक आहे.

कोळेश्वर हे कोल्हटकरांचे कुलदैवत आणि कोळेश्वर कोळथरे येथे आहे. यावरून कोल्हटकर हे मूळचे कोळथरचे रहाणारे असले पाहिजेत हे उघड आहे. कोळथरे हे मूळचे बाम यांचे गांव व पूर्वी तर येथे बाम बहुत होते. फार वर्षांपूर्वी कोणी एका बामास नेवरे येथील देसाई, देशमुखी मिळाली व जमिनी इनाम मिळाल्या. नेवऱ्यांत कोल्हटकर घराण्यांत पुष्कळ जमिनी इनाम होत्या व आताही काही आहेत; त्या कशा मिळाल्या याचा दाखला सापडत नाही.

एक बाम जेव्हा कोळथऱ्याहून नेवऱ्यास इनामदार झालून आले तेव्हा त्यास कोळथरकर बाम असे झणत. नेहरूंचे पाहिले आडनांव कौल होते, काही कारणाने पुढे नेहरू कौल पडले. नेहरू-कौलचे पुढे कौल गळले तसे कोळथरकर बामचे बाम गळून कोळथरकर नुसते राहिले. त्याचा अपभ्रंश

होऊन कोल्हटकर झाले. गोखले, आपटे, शंभे कोणतेही कोकणस्थानचे एक गांव सापडत नाही. कोणी आपटे एका गावचे तर दुसरे आपटे दुसऱ्या गावचे. पण कोल्हटकर हे सर्व मूळचे नेवऱ्याचे. हा त्या कोल्हटकर घराण्याचा विशेष आहे. कोल्हटकराचा दुसरा एक विशेष आहे की त्यांत भटभिक्षुक सहसा कोणी नाही. कारण नेवऱ्याचे इनामदार, खोत, देसाई, देशमुख, झणूनच या घराण्याचा आरंभ आहे. बाईचे घराणे प्रथम भिक्षुकांचे होते पण त्याचा सुडा मूळपुरुष गोविंदभटजी हे प्रथम नार्ईक झाले सराफ होते, पण काही आपत्तीमुळे भिक्षुकपेशा त्यांना पत्करावा लागला. कोल्हटकरांचे गोत्र कौशिक व प्रवर विश्वामित्र, अघमर्षण व कौशिक असे आहेत.

ह्या कोल्हटकर घराण्यांतील पुरुषांनी बहुतेक सर्व कामांत मोठमोठ्या कामगिऱ्या केल्या आहेत. बाजीरावाप्रमाणे भास्करराम हे रणबुरंधर वीर होऊन गेले. कोन्हेररामासारखे राजकारणी पुरुष, श्रीपाद कृष्णप्रमाणे साहित्याचार्य, अच्युतरावासारखे बाळ्मयवीर, श्रीपादकृष्ण व तरहरी व्यंकाजी सारखे उद्योगप्रवृत्त, यशवंत व्यंकाजी सारखे गीताप्रज्ञ, महादेवशास्त्र्यासारखे उत्तम वक्ते, भाऊरावासारखे श्रेष्ठ नट, महादेव काशिनाथ यांसारखे तरबेज शिल्पकार होऊन गेले आहेत.

सरकारी अधिकारक्षेत्रांत ही कोल्हटकर घराण्यांतील लोक झळकले आहेत. फौजदार, मामलेदार, मुनसफ, न्यायखात्यांत हायकोर्ट जजांच्या पायरीपर्यंत चढले आहेत. शाळाखात्यांत प्रोफेसर व इन्स्पेक्टिंग ऑफिसर्स, इंजीनीअर्स, डाक्टर्स, वकील, सेक्रेटरीएटमध्ये अंडरसेक्रेटरी टू गव्हर्नमेंट, रेलवेत मोठ्या हुद्याचे नोकर, व्यापारी, शेतकरी, मालगुजार इ. इ. कोणत्या खात्यांत व धंद्यांत हे नाहीत असे नाही. कोल्हटकर घराण्याचा हा इतिहास पुढील पिढीला मार्गदर्शक व उद्बोधक होवो.

आता कोल्हटकरांची इतकी घराणी का आहेत ह्यासंबंधाने पाहू.

कोळथऱ्याहून एक गृहस्थ किंवा एक कुटुंब नेवऱ्यास जाऊन राहिले असे जर आहे तर सर्व कोल्हटकरांचे एकच घराणे असावयास पाहिजे. मग ही इतकी घराणी कशी उत्पन्न झाली? याचे कारण नेवऱ्यास एका कुटुंबाचा विस्तार होऊन अनेक कुटुंबे झाली व पुढे कालांतराने नेवऱ्यास सर्वांचे पीट भरनासे झाले म्हणून म्हणा किंवा मर्दुमकी करण्या-

करिता म्हणून किंवा उदीम व्यापार वगैरे अनेक कारणांकरिता दुसऱ्या गांवी काही कुटुंबे गेली व तेथे तीं स्थाईक झाली. इतिहास लिहून ठेवण्याची पद्धत नसल्यामुळे कोण केव्हा आले याचा पत्ता नाही; यामुळे निरनिराळी घराणीं झाली.

परशुरामभाऊ पटवर्धन हे मूळचे कोतवड्याचे व कोतवडे हे नेवऱ्या-खालीच होते, ते जेव्हा तासगांव प्रांताचे अधिपति झाले, तेव्हा त्यांच्या आश्रयाने तासगांव, कुंदवाड व मिरज येथे ही घराणीं आलेली आहेत व त्यांच्या पिढ्याहि थोड्याच झाल्या आहेत. तेव्हा जास्त तपास केला तर हीं घराणीं नेवऱ्याचे घराण्यांत सामील होतील. कोल्हटकरांच्या घराण्याच्या जास्तीत जास्त ११ पिढ्या आढळतात. २५ वर्षांची एक पिढी या हिशेबाने २७५ वर्षे होतात. ८ ते १३ घराणीं देशावर येऊन दीडदेनशें वर्षे झाली आहेत. तेव्हा जास्त संशोधन केल्यास त्याही घराण्याचा कोणत्या तरी दुसऱ्या घराण्यांत अंतर्भाव होण्याचा संभव आहे. शिल्पक मग सात घराणीं रहातात. तीनशें वर्षांमागचा कोल्हटकर घराण्याचा इतिहास जवळपास झाला तर हीं सर्व घराणीं एक होतील.

प्रकरण ३ रे

ऐतिहासिक उल्लेख

ह्या प्रकरणांत कोल्हटकर कुलांतील घराण्यासंबंधी प्रसिद्ध अप्रसिद्ध ऐ. कागदपत्रे उपलब्ध झाली तीं स्थलनिर्देशपूर्वक दिली आहेत. स्थलनिर्देशांतील संक्षेपांची स्पष्टता अशी—

ऐ. = ऐतिहासिक.

खं. = राजवाडे संपादित मराठ्यांच्या इतिहासाच्या साधनांचे खंड.

थो. मा. पे. शे. = थोरले माधवराव पेशवे यांची रोजनिशी.

पे. द. = पेशवे दप्तर भाग.

भा. इ. सं. मं. = भारत-इतिहास-संशोधक मंडळ, पुणे.

श. श. = राज्याभिषेक शक.

खं. ३ ले. १८६

(१७)

श. १६७१ कार्तिक शु. १२
इ. १७४९ नोवें. १०

रघोजी भोसले—रामचंद्र कोनेर

तुम्ही पत्र पाठविलें तें पावोन लेखनार्थ विदित जाहला. आम्ही चराडप्रांतीहून गंगातीर प्रांते आलों असो. पुढें त्या प्रांती येत असो. वरकड सविस्तर रा. कोनेरपंताचे पत्र लिखन केलें आहे.

पे. द. ६ ले १६

(१८)

श. १६७२ चैत्र शु. १४
इ. १७५० एप्रिल ९

व्यंकटराव मोरेश्वर—श्रीमंत भाऊसाहेब पेशवे—

सडी कौज चारपांच हजारानसी यावे. जाणोजी भोसले याचे लग्न करणें आहे. आणि कासी भास्कर वासी विसाजी वैद याची कन्येचा मजकूर आहे त्यासी लग्नास यावयाचे जरूर आहे त्यासी रघोजीबावा बोलले की, आपण तेथें जमावानसी येऊ. आम्ही काही श्रीमंताच्या जिल्ह्यास उपसर्ग देणार नाही. आम्हांस सत्वर काहाडून लवकर वाटे लावावे. बुनहानजी मोहिते यानी सांगितलें की श्रीमंत तुमचे कार्यास अंतर करणार नाहीत.

पे. द. ६-२९

(१९)

शक १६७२ वैशाख शु. ५
इ. १७५० एप्रिल २९

... जानोजी भोसले यासी हळद लागली... आणि राजेश्रीनी रघोजी व पुत्र विवाजी रघोजी कराडे... कासीराव भास्कर कोनेरपंत असामी वस्त्रे ध्यावयासी गेली. सेले तिबटे दिली.

भा. इ. सं. मंडळसंग्रह
दीक्षित पटवर्धन वस्त्रा

(२०)

श. १६७२ पौष व. ४
इ. १७५१ जाने. ४

रोजनामा शके १६१२ माहे पौष शुद्ध १ ता वा ३०

जमा

६२५ विसाजी दादाजी कोल्हटकर.

नासिकी जमा पौष वद्य ४ नामेकरी
दीक्षित पटवर्धन परभारे पा. २४१

२

(२१)

श. १६७४ भाद्रपद शु. ३

इ. १७५२ आगष्ट ३०

खं. ३ ले. १८४

रघोजी भोसले—कोन्हेरपंत गोसावी

आमचाहि वृद्धापकाल तुमचाहि वृद्धापकाल. अशा प्रसंगामधी तुम्ही व आम्ही विभक्त असावे हे ईश्वरास मानत नाही. याउपर कित्येक गोष्टी तुम्हास व आम्हास सांगितल्यावर त्या उभयतांनी चिंतात आणाव्या. पूर्व-वत् प्रमाणे एकचित् असल्याने सर्व उत्तम आहे. असे चिंतात आनून हे पत्र लक्ष पत्राचे जागा मानून तुम्ही चि. बाबूरावास घेऊन येणे. हिकडील सर्वार्थ विसोया सांगतां कळू येईल. तुम्ही यावयास आनमान कराल तर आमच्या गळ्याची आन असे.

(२२)

खं. ३. ले. २०९

राणोजी भोसले—कोन्हेरपंतदादा

तुम्हाकडील वर्तमान बहुत दिवस कळत नाही. तेणेकरून चित्त उदास आहे. तरी पत्री सविस्तर वृत्त, आल्या जासुदाबरोबर पत्री परामर्श केले पाहिजे. सांप्रत आमचे सरंजामांत ती. रा. रघोजीबाबांनी अमलास खलेल करून आम्हावर मोंगलाची फौज रवाना केली असे. तेथे दरबारी आपण आहेत. आपण चित्तावरी बेतव्याखेरीज याचे पारपत्य होत नाही. ती. रा. बाबासाा तेथे गेले आहेत. ते आपण मिळोन पेशजाप्रमाणे सरंजाम ठीक करून राजपत्रे घ्यावी. आपण चित्त वातले म्हणजे आमचे बरे होईल हा भरंवसा पूर्ण आहे.

ऐ. पत्रव्यवहार

(२३)

ले. ४२५

याद—

अव्वल कोन्हेरराम याजकडेस सेनासाहेबाचे दिवाणगिरीचा कारमार करून “लक्ष्मीकांता” चे निशाण करावे.

× ले. ४१८, ४२७, ४०७, ३५४ व खं. ३ ले. २२५वर हें निशाण आढळते. रघूजीप्रमाणे जानोजीच्याहि पत्रावर हें निशाण आहे. नागपूर प्रांताच्या इति-हासांत (पृ. ६० व १०५) ‘सीताकांता’ चा निर्देश केला आहे तो बरोबर नाही. व्यंकोजी भोसले ह्याच्या पत्रावर मात्र (ले. ३६८) तें निशाण आहे. बाकी सर्वत्र ‘लक्ष्मीकांता’ चाच निर्देश आढळतो.

बाबुराव कोन्हेर चितपावन मद्यारनिलेचे चिरंजीव सेनासाहेबाचे दिवाण दुसरे.

ह्याचप्रमाणे ह्या दोघांकडे मुजुमदारीहि असून मुजुमदारीचे निशाण ‘बहुत काय लिहिणे’ हे विनती. ‘खानगीवर’ बहुत काय लिहिणे. ताकीदीवर, आशा-पत्रावर ‘मोर्तवतूद’ असे करावयाचे. ही मुजुमदारी रघुनाथ बाबुराव व त्रिधक-राव लक्ष्मण कोन्हेररामाचे नातू ह्यांकडेहि होती.

खं. ३ ले. ११२

(२४)

श. १६७८ चैत्र व. १४

इ. १७५६ एप्रील २८

वाळाजी बाजीराव—बाबुराव कोन्हेर

धोंडाजी नाईक नवाळे यांचे कर्ज ह्याशीस लोकांकडे येणे आहे त्यास तुम्ही ताकीद करून मद्यारनिलेचे कर्ज वसूल करून देणे. त्याचे दुकान ह्याशीस आहे. यांचा हरएकविशी गौर करीत जाणे.

(२५)

इ. सं. ऐ. टिपणे

श. १६७७ नंतर

इ. १७५५

× अंजनवेल किल्यावर गणेश कृष्ण कोल्हटकर हे अमलदार होते.

खं. ३ ले. १८७

(२६)

श. १६७२ ज्येष्ठ शु. ५

इ. १७५७ मे २३

जानोजी भोसले—रामचंद्र कोन्हेर

रा. आप्पा यांसी खर्चास १०१५ हजार रु. पाहिजेत तेव्हां निघणे होईल. तुम्हास कळेल त्या प्रकारे समजोती काढून १० हजार रु. पावेतो खर्चाची वेगमी करवून सावर घेऊन येणे. पांढरियाकडील फैसला करणे. आम्ही उदर्क कूच करीत आहोत. तरी तुम्ही दिवसगत लाऊन एकंदर न राहणे. अविंल्य येणे.

खं. ३ ले. १८९

(२७)

श. १६७९ श्रावण व. ११

इ. १७५७ आगष्ट १०

—बाबुराव कोन्हेरी

शहा नवाजखान आमचे विचारे वर्तत होते हे निमित्त याजकडे ठेवून × परकीय इंग्रज सरकाराकडे हा किला १७३९ शकांत गेला तोपर्यंत म्हणजे पेशवाईत १८ अंमलदार ह्या किल्यावर झाले. त्यांतोळ हे ३ रे अंमलदार होत.

त्यांजपासून मुतलक वकिली दूर केली, विसालतजंगास सांगितली. निजाम-अल्लीहि अवरंगाबादेस येणार तेव्हा तेहि याच विचारांत असतील. सलाबत-जंगानी ह्यांचे विचार हे मसलत केली असल येविशी जानोजी भोसले सेना-साहेब सुभा यांस लिहिले आहे. तरी तुम्ही मशारनिलेस सांगोन निजाम-अल्लीचे येणे अवरंगाबादेस न होय तें करणें.

खं. ३ ले. २१६ (२८) श. १६८२ मार्ग. शु. २
इ. १७६० डिसेंबर ९

सदाशिव चिमणाजी—यशवंतराव कोन्हेर+

तुम्ही प्रस्तुत कोठे आहां. तुम्हाबरोबर फौज काय आहे. रा. बाबुराव कोन्हेर+ कोठे आहेत. लखमण कोन्हेर कोठे आहेत.

पे. द. २० १३४ (२९) श. १६८२ पौष व. १४
इ. १७६१ जाने. १९

गोविंदराव मोरेश्वर—(नानास्वामी) पंतप्रधान. रा. जानोजी भोसले यांजकडून हंसपुरी गोसावी सप्तवसीस आले आहेत. रा. बाबुराव कोन्हेर आपल्या घरांत पांडववाडी येथे आले आहेत.

खं. ३ ले. १९० (३०) श. १६८३ चै. शु. ५
इ. १७६१ एप्रिल ९

बाळाजी बाजिराव—बाबुराव कोन्हेर

बुंधेले याणी बहुत धुंद आरंभिला. जागा जागा कित्यास मोचें लाविले. मातबर ठाणियांत आमचे लोक आहेत. त्यांच्याने कोणाची कुमक होत नाही. याउपर ठाणी, किल्ले रहात नाहीत. रा. गोपाळराव यांस ५१७ हजार फौजेनिशी पाठविणें. म्हणजे बंदोबस्त होऊन येईल, म्हणून लिहिले. ऐशास रा. नारो शंकर यास शाशीस रवाना केले. त्यांचे हवाली कुल किले ठाणी करून तुम्ही हुजूर येणें.

+ ह्याच 'यशवंतरावास ताकीद करून रवाना केले आहे ते जलद पावती-ल' असा उल्लेख पे. द. मा. २२ ले. १०१ मध्ये आला आहे. तें पत्र २३-८-१७५९ चे आहे. ह्याचें टोपण नांव नाना असावें. क. १६ पहा.

(३१)

श. १६८३ चै. व. २
इ. १७६१ एप्रिल २१

आशाचि बाबा सादर जाले जे बंदुका व जेजाला पाठवून देणे. त्याप्रमाणे कारेगारास सांगोन करविल्या. इतक्यांत हुंडी भारी जाली तन्मुळे कारीगार अफरकातकरका जाले. याउपर सुभता जालियावरी तयार होऊन सेवेसी प्रविष्ट होतील.

खं. ३ ले. २२९ (३२) श. १६८३ मार्ग. व ५
१८ जवळ पौष व ६ इ. १७६१ डिसे. १६

श्रीरघुवीर चरणी तत्पर

बाबुराव कोन्हेर निरंतर

श्रीमंत रा. मुख्य प्रधान—बाबुराव कोन्हेर नामजाद प्रांत शाशी.

एते श्रीमहाराजा कौमार श्री भैयामुसाहेब आछरनु देवकौ आपर परगान अरैरुको मौजे पुजापरा तुमका दया है सोपाये जाऊं. गाऊ एक तुमसो कोऊमुजाहिम हुई. मौजे खुजापरा एक गाँव सरकारांतून तुम्हास मोकासा दिव्हा असे. सेवा करीत जाणें.

पे. द. ३२-२०२ (३३) श. १६८६
इ. १७६४

सौ दुर्गाबाई यास देवी निषाल्या सा श्रीसीतला देवी वास्तव्य चेऊल यास सौ पार्वतीबाई याणी नवस केला होता तो १५१२ प्री तोला १ सोने देवीची प्रतिमा १ व द्विष्टी -१:.

सौ पार्वतीबाई यांनी श्रीगहिरी किले सिंहगड यास मुखवटा सोन्याचा नेला. आख ८७॥

श्री अंबरीनाथ वास्तव्य किले सिंहगड यास सालगुा मोगलाच्या दंग्यांत सेर सोन्याचा मुखवटा नवस केला तो दिव्हा विया सौ पार्वतीबाई.

हे जामदारखाना व रत्नशाला ह्यांपैकी बाळाजी जनार्दन यांच्या परवानगीने झालेले जमालचींतील उल्लेख आहेत.

(३४)

श. १६८६

पे. द. ३२-६

इ. १७६४ सप्टे. २८ नंतर

सौ पार्वतीबाई—चि. रा. नारायणराव पेशवे.

स्वहस्ते पत्र रक्षीहावे. गेलियापासोन अध्यापि काहींच पत्र लिहात नाही हे अपूर्व असे. चि. सौ रमाबाई यांसी रजोदर्शन जाले (आश्विन शु. ३ शुक्र) हे पुत्रलाभवृत्त कलावे. वरकडे तुम्ही तेथे मवासगिरीत न राहावे. वडिलांचे पायासी येकनिष्ठेनें असावे.

यो. माधव० पे रो.

(३५)

शं १६८५ माघ शुद्ध २

भाग २ पृ. ११७

इ. १७६४ फेब्रु. ३

बाळाजी जनार्दन—

काश्कून निसवत दफतर यांचे तांदूळ खंडी फिरंगण कोकणांतून हरएक जागाहून खरेदी करून एक खेप पुण्यास आणतील त्यास सालगुदस्तप्रो आणू देणें. म्हणून जकाती विषयी दस्तक+ बाळाजी गणेश कोल्हटकर खंडी १ बैल सर १०.

यो. मा. पे. रो.

(३६)

शं. १६८६ आश्विन शु. १४

भाग २ पृ. ४८

इ. १७६४ आक्टो. ८

गणपतराव कृष्ण कोल्हटकर* —यांचे नावें सनद की, परगणे पेण पंचमहाल येथील मामलतविर चढ सालमजकुरापासून रुपये १० हजार दहा घालून तुम्हास मामलत सरसुभाहून करार करून दिली आहे....तरी खतीवर जाजती न करतां सदरद्वु चढाची बेरीज साधून इमाने वतोन अमल चौकशीने करून ऐवज सरकारांत सरसुम्याकडे पावता करीत जाणें.

पे. द. ३२-१७९

(३७)

श. १६८६ मार्ग. ९

इ. १७६४ डिसे. १

ती। सौ मातुशी पार्वतीबाई य मातुशी सगुणाबाई यांजकडे धर्मा

× ह्या पार्वतीबाईंच्या पत्रावरून नारायणरावाचा स्वभाव थिल्लर व वृत्ति पोरकट आणि हुडपणाची होती हें दिसून येतें.

+ असेच कोल्हटकर कयक्तीचे उल्लेख आणखीहि आले आहेत. जनार्दन कृष्ण कोल्हटकर (किा पृ० ११३). हे जनार्दन, पार्वतीबाईंचे चवथे बंधु होत.

* हे पार्वतीबाईंचे वडील बंधु. क्र. २५ पहा.

दायाचा खर्च मनस्वी होतो म्हणोन कलले व तुम्ही येकदोन लिहिलेच होते; त्यास, ये गोष्टीचा बंदोबस्त करणें, परवानगी सिवाय काही न देणें.

पे. द. २०-१७६

(३८)

श. १६८८ चैत्र व. ११

इ. १७६६ एप्रिल ५

जानोजी भोसले—रघुनाथराऊ दादा

...जोवर हिंदुस्थानातून आपण येत तोवर घसमुद्धक साहुकार सर्व लहून आपली येण्याची आमद ऐकतां निघोन जावे अगर मसलत हातास आली तरी करून पाहावी. या मलईत रा. बाबुराव कोन्हेर व आर्णाक च्यार इमानी मिळून पैगाम केला की रा. दिवाकर पुरुषोत्तम हाती या. कैद करतो. सर्व आम्ही चालवितो. दक्षिणेत सूत्र करतो. ऐसे फंद पत्री कोठ-वर लिहावे !

(३९)

श. १५८९ माघ व. ४

पे. द. २२-२१५

इ. १७६८ फे. ७

१ द्वारकाबाई,	पार्वतीबाईंची आई	
लक्ष्मीबाई,	,,	च्या भावाची गायकी.
२ गौतमाबाई	,,	ची मामी
३ ठमाबाई	}	पार्वतीबाईंच्या बहिणी
४ ठकुबाई		
५ आनंदीबाई		
६ बयाबाई		

१ गोदुबाई हें हिचें अपर नांव. हिनें निपळण येथे गौतमेश्वराचें मंदिर बांधिलें. व हिनेच तुळापूर येथें दान दिल्याचेंही आढळतें.

२ कृष्णाजी मेरेश्वर कोल्हटकर यांची पत्नी.

३ तळे येथील मेहेंदळे यांजकडे दिली.

४ आंबेगावकर भानु यांजकडे सासर.

५ पोयनेकर मेहेंदळे यांची ही सून झाली.

६ हें नांव सधु असें आढळतें. ही पुणें येथील नेने घराण्यांत दिली.

यो. माधव० पे. रोज (४०) श. १६९० चैत्र व. १०
भा. २ पृ. २३४ इ. १७६८ एप्रील १२

पुणे शहरच्या कोतवाली कामांत+भिकाजी नाईक कोल्हटकर फडणीस यांस सालिना मोईन व. २०० नेमणूक असे.

(४१) श. १६९० माघ व. १४
पे. द. २०-२४४ इ. १७६९ मार्च ७

महादाजी बलाल—

... काल लाख रुपये लक्ष्मण कोनेर यासमागमेंच सातसे राऊत देऊन रवानगी जाली.

(४२) श. १६९१ भाद्र. व. ३०
पे. द. ३२-३८ इ. १७६९ सप्टे. २९

विसाजी केशव—रा. मोत्याजीराव विचारि

श्रीमंत सौभाग्यादिसंपन्न मातुश्री पार्वतीबाई व रमाबाई श्रीगणपती पुले येथे येणार. तेव्हां रत्नागिरीसही येतील तरी पाल, गलबेंत गोदीबाहेर काढून कार्याकारण चालते सामानाची तरतूद करून रत्नागिरीस आणून बाईसाहेबांस दाखविणें. हकारणी करून दोन वेळां तोफांची सरवती करून दाखविणें.

(४३) श. १६९१ आश्विन शु. ६
पे. द. २०-२८६ इ. १७६९ आक्टो. ६

नागौराम—रावसाहेब (यो. माधवराव) स्वामी.....Xरवोजी-बाबाही नवाबास हाती एक घोडा येक व यत्ने आकरा मोहरा नजर केल्या ... भास्करपंताचे पुत्र फासीपंत याही पाच मोहरा नजर केल्या.

(४४) १६९१ श. १६ आश्विन व. १०
पे. द. २०-२८७ इ. १७६९ आक्टो. २४

विठल सामराज—रावसाहेब (यो. माधवराव) स्वामी सांप्रत नवीन

+ पुढें क्र. ४९ पहा.

X हे नागपुरकर मुघोजीचे पुत्र दुसरे रघुजी भोसले.

वर्तमान रा. बाबुराव कोनेर+ येथे आले आहेत, त्यांस छ २१ मिनहुस भानुबासरी मुजमूची वल्ले सेनासाहेबांनी दिली. कासिरायाची मातुश्री येथे आहेत त्यांस दोघी हजारोंचा सरंजाम देणार असे आहे.

ऐ. पलव्यवहार (४५) श. १६९१ कार्तिक शु. ३.
ले. १२१ इ. १७६९ नोवें. १

...राजकी वर्तमान भोसले याणी श्रीमंतांस हत्ती, वल्ले बहुमान पाठविला. याही त्यास वल्ले बहुमान पाठविला...देवाजी चोरघोडे याजवर भोसल्याची इतराजी झाली. त्यास कारभारातून दूर केलें. सांप्रत पुण्याहून श्रीमंतास विचारून राजेश्री बाबूराव कोन्हेरX यांस नेले.त्यास दिवाण-गिरी दिव्ही.

(४६) श. १६९३
पे. द. ३२-१४७ इ. १७७१

रामचंद्र कृष्ण भातखंडे—श्रीमंत रा. (हरिपंत) तात्या.

जंजिरे यास सरकारची पत्रे घेऊन खाली येऊं लागलो तेव्हां श्रीमंत सौ. वल्लेखंडे० पार्वतीबाई व रमाबाई याणी आज्ञा केली की श्रीमंताचे शरीरी सावकाश नाही. याकरितां तुम्ही वतनी देव दिवे श्रीवर्धन व श्री येथे जाऊन शोध मनास आणून होईल वर्तमान ते लिहून पाठवावे म्हणून आज्ञा. त्याप्रमाणे क्षेत्री जाऊन देवास विनंती प्रसाद लाऊन प्रसाद जाले त्याची याद अलाहिदा श्रीमंताकडे खाना केली आहे.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (४७) श. १६९३ आश्विन शु. १
दीक्षित पटवर्धन वस्त्रा इ. १७७१ आक्टो. ९

+ हे 'बाबुराव सेनासाहेबसुभा यांचे समागमे आहेत अशी वंदना आहे' असा उल्लेख २८-९-१७६९ च्या ह्याच भागाच्या ले. २८५ च्या लेखांकांत आला आहे.

X ले. ४३३ कोन्हेरराम दिवाण असा उल्लेख आहे. पण पे. द. भाग २० ले. २९१ मध्ये ह्या पुढील महिन्यांत मोरोबादादास कोणी कळविलें आहे की, हे बाबुराव सांगितलें काम करतात. मसलतीमध्ये नाहीत. '

रोज नामा शके १६९३ माहे आश्विन शुभा १ ता वा ३०

जमा
८०६॥- कृष्णाजी विश्वनाथ कोलटकर ८०० कृष्णाजी विश्वनाथ
कोलटकर वा १३
वा २ पुतली तोले दर १६८२ प्रा ताटे अर्काट गंजीकोट- प्रत
५०८८॥; देविले गणेश माहादेव
११८ अर्काट गंजीकोट प्रतनामे पुत— विवळकर त्यांनी देविले
ली खाते परभार अमानत पा. ७१ हरि बलाल फडके जमा
त्याचे परभार पा. ७२

इतिहास सं. (४८) श. १६९४
पे. द. कागद पत्रे. इ. १७७२
'यादी सरंजामी फौज स्वारी रा. पंतप्रधान'
ह्या यादीत 'पैकी देशी आले समागमे खेरी' असे म्हणून
'भिकाजी+ महादेव कोल्हटकर यांचे नावे स्वार २००' ही नोंद
आली आहे.

भा. ३. सं. मंडळसंग्रह (४९) श. १६९६
इ. १७७४

दीक्षित पटवर्धन वस्त्रा
रोजनामा शके १६९६ माहे

नावे
२४२ गंगाधर गणेश कोलटकर वा
व्याज वा हिशेब चैत्र शुभा ९ शके ९४ ता चैत्र शुभ १ शके ९७
दरमाही दर सदे ॥१॥ वा प्रा २४२॥- वजा रयात ॥१॥ बाकी जमा
व्याजखाते परभार येकंदर बाकी येणे वा खत चैत्र शुभ २ शके ९७
व्याज दर सदे ॥१॥ वा प्रा ३८२ चैत्र मासी श्राद्ध करून द्यावे पा ९८

+ ही नोंद कर्नाटकात हें पथक स्वारीवर गेलें होतें त्यासंबंधीची असावी.
+ हे 'भिकाजी नाईक कोल्हटकर राक्षसभुवनचे लढाईत होते असें, खरे प्रस्ता-
वनेमध्ये पंतप्रधान शकावलीतील उल्लेखावरून म्हटलें आहे. क. ४० पहा.

स. मा. पे. रो. (५०) श. १६९८ कार्तिक शु. १
भा. २ पृ. १२४ इ. १७७६ नोवें. १२

देशांतील बंडे—तोतया-जनार्दन आपाजीच्या कीर्दीपैकी.

लक्ष्मण कृष्ण कोलटकर* तोतया बरोबर सांपडले आहेत, त्यांस तूर्त
कुलाव्यास चांगला बंदोबस्त करून ठेवावे. पुढें येथून पत्र येईल तसें करावे. तूर्त
तेथे ठेवावे. दोन माणसे, एक ब्राह्मण, बरोबर आहेत. त्यांसुद्धा ठेवावे म्हणोन
रघोजी आंगरे वजारतमावसरलेल यांस.

पे. द. ३६-३२२ (५१) श. १६९८ पौष शुभा १०
इ. १७७७ जाने. २५

हरिपंत स्वामी

भिकाजी नाईक कोलटकर+ याचे बोलण्याचा प्रकार लिहिला तो
कळला; बैसियास त्याचे पोटाची सोय करावयाची आहे. करावी. परंतु
तोतयाचे राजकारणांत पुढें होते; सखे X बंधु तिकडे पाठविले होते.
खं. १२ ले० २९४ (५२) श. १६९९ आश्विन शुभा ७
इ. १७७७ आक्टो. ८

माधवराव नारायण प्रधान—विसाजी केशव

सरसुभा प्रांत कोकण येथील फडणिसी रा. गोविंद विठल यांजकडे
होती ते दूर करून रा. बलवंतराव महादेव कोलटकर यांजकडे सांगितली

* प्रसिद्ध सदाशिवराव भाउसाहेब ह्यांच्या परनी पार्वतीबाई त्यांचे हे बंधु
होत. ह्यांची सुटका तोतयाचें खूळ मोडल्यानंतर झाली असून ह्यांनी,
पेशव्यांच्या दसरा दरबारांत एक मोहोर नजर केल्याचें सांगितलें आहे. राज-
निशी भा. ३ प ३०४. पार्वतीबाईंच्या माहेरच्या कांही मंडळीचा निर्देश
क. ३९ मध्ये पहा.

+ भिकाजी नाईक हे पार्वतीबाईंचे सखे चुलतबंधु आहेत. क. ४९ पहा.

X नानाफडणवीसाचे चरित्रांत पार्वतीबाईंचे माऊ रघुनाथराव कोलटकर
हेहि तोतयास मिळाले होते असें खरेशाही यांनी म्हटलें आहे (पृ. ५२)
पण हा रघुनाथराव पार्वतीबाईंचा चुलता होय. पे. द. भा. ४४-२० मध्ये ह्या
रघुनाथाचा निर्देश नाही व लक्ष्मण कृष्ण हे पार्वतीबाईंचे बंधु तोतयाकडे होते
असे स्पष्ट अन्यत्र आले आहे.

होती, ते हाली दूर कलन पेशजी प्रोा देणें. वेतन सालिना ५०० रु. खुद्द, १००० पालखी. १६५ पागे आा ३ एकूण. २२॥ तेल दिवटीस दरमहा ८८७॥ प्रोा सालिना वजन पके ८२॥ दर ८४ प्रोा एकूण १६८७॥ = पाववीत जाणे.

ऐ. ले. सं. ८-२९१९ (५३) श. १७०७ श्रावण वद्य ७
इ. १७८५ आगष्ट २६

चितामण पांडुरंग (पटवर्धन पुणें)— गंगाधरराव (पट० मिरज).

...रा॥ कोन्हेर व्यंकोजी याजबरोबर पालख्या दोन वाईस ती. सौ. कुसाबाईस+ व सौ. मनाबाईस आणावयास पाठविल्या होत्या त्यास ती मिरजेस गेली नाही.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (५४) श. १७१०
दीक्षित पटवर्धन इ. १७८८

नामेवर्ही—१७१०—११ परशुराम बाबुराव कोल्हटकर. X
१५ माधवराव लक्ष्मण कोल्हटकर

(५५) श. १७१० कार्तिक शु २

स. मा. पे. भा. ३ पु. २३ इ. १७८८ आक्टो. ३१ सफर १
कारकून निसवत दसर—

दस्तके—तांडुळवगैरे—बैलसर

हरी नारायण कोल्हटकर* — १ — १ — १०

+ पुढें क्र. ५९ पहा. त्या कुसाबाई प्रसिद्ध गोपालराव पटवर्धन, साडेतीन रावांपैकी पहिले, त्यांच्या कन्या होत. त्यांस कोन्हेररामाचे नातू जे खुनाथ बाबुराव त्यांना दिले होते. लग्न इ. १७६३ च्या पूर्वी झाले असावे, ऐ. ले. पत्र नं. ८९ व ९०.

X हे दोघेहि पडिव्हाडी घराण्यांतील कोन्हेररामाच्या नातू होत. क्र. ५६ पहा.
* ह्या हरी नारायणाचा अगदी असाच उल्लेख दुसऱ्या बाजिरावांच्या रोजनिशीत पु. २०५ वर आला आहे व त्याचा काल इ. १७९७ असा आहे.

भा. इ. सं. मंडळ. संग्रह (५६) श. १७०१ माघ व. ५
दीक्षित पटवर्धन, पुणें इ. १७९२ फे. १३
रोजनामा शके १७१३ फाल्गुन शु॥ १ गुरुवार ताा शु॥ १५ गुरुवार जमा

१०० गोपालराव लक्ष्मण कोल्हटकर+
बाा हिसेब ताा माघ बाा ५
५०॥ व व्याज दर १॥ = प्रोा
५०॥ = वजा सूट -॥ = बाकीते
जमा व्याज खाते परभारे सिका
४२॥ बटा रुपये ८५०॥ एकूण दरसदे
५ प्रोत जमा बटाखाते परभारे
चादवडास
७ चादवडा शेख ताा येसाजी
बापूजी परभारे

१००

पा. १४९

स. मा. पे. रो. (५७) श. १७१३ ज्येष्ठ व. ८
भा. ३ पु. १२१ इ. १७९१ जुलै २३

परसू दिन जाबजी जमदाडा निसवत चिमणाजी नीलकंठ कोल्हटकर यानें इंग्रजांचें लोक घाट उत्तरेन चिपळोणास गेले म्हणोन खोटी बातमी देऊन सांगितली सबब किल्ले चाकण येथें अटकेत ठेवण्यास, बरोबर सखाराम विश्वनाथ याजकडील प्यादे देऊन पाठविला असे, तरी किल्ले मजकुरी पके बंदोबस्तानें अटकेस ठेऊन याजपासून किल्ल्याचे इमारतीचे काम देऊन पोटास शेर शिरस्तेप्रमाणें देत जाणे म्हणोन भगवंत नारायण याचे नांवें सनद.

+ ह्याच दीक्षित सराफांच्या ह्याच वर्षाच्या वर्हीत ' बापूभट कोल्हटकर बाई-कर ' ह्यास श्रावण मास दक्षिणा म्हणून रु. १ खर्ची पडल्याची नोंद आहे. व १७१० व १७११ शकवर्हीत गोविंदभट कोल्हटकरांचा धर्मादायखात्यात उल्लेख आला आहे.

भा. इ. सं. मंडळसंग्रह (५८) श. १७१४ पौष शु. ५
दीक्षित पटवर्धन बह्या इ. १७९२ डिसे. १८
रोजनामा शके १७१४ माहे पौष शु. १ शुक्रवार ता. शु. १५ शुक्रवार
जमा

२४४ गोविंद रघुनाथ कोल्हटकर देविले गोविंद हरी शर्वे या
पत्र कोलटकर पोच रोख ता नारी निलंकठ साने द्या शर्वे दोनवा
रुपयाचे खत तुमचे शर्वे या जवळ हेत ते घेतले असे.

या ९ रविवार रोख

२०० सिका ऐन

४४ चांदवड व्याज खंडित

२४४

सदरहु खत व पत्र खतात ठेविले असे पा. १०७

जमा

२०० गोविंद रघुनाथ कोल्हटकर× तुम्ही हुंडी सुरोजेहून पेटचालीची
लहणी पाठविली पितावरदास जीवनदास याजवर सुरोजेहून नथुराम बुलाखी
यानी ला राखिले मारनिलची ला मिति कार्तिक वा ८ पासून मुदत
बंदी रोज ४० दाखल मिति पौष शु. ५ भौमवार हाली सिका रोख
अमानत जमा. पा. १०५.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (५९) श. १७१७ फा शु. १
दीक्षित पटवर्धन बह्या इ. १७९६ मार्च १०

रोजनामा शके १७१७ फाल्गुन शु। १ गुरुवार ता वा ३० गुरुवार
जमा

१५० परशुराम बाबूराव कोलटकर
वस्ती पांडववाडी शु। १ सिका वा
खत व्याज दरसदे ॥॥ वि। प्रो। शु।
माहे १२ रोख हस्ते सिवजी ता।
लक्ष्मण हरी सहस्रबुदे कारकून
वि। मारनिले. पा. ११५

× हें पार्वतीबाईचे मुलतबंधु होत.

+ मार्गे क्र. ५४ पहा.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (६०) श. १७१८ वैशाख वा ६
दीक्षित पटवर्धन बह्या पुणे इ. १७९६ मे २८
रोजनामा शके १७१८ वैशाख शु। १ रविवार ता वा ३० रविवार
जमा

४९५ परशुराम बाबूराव कोलटकर, सिका रोख हस्ते बाबाजी पंत
वाल वा ६ पावती दिवली असे. पा. ११

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (६१) श. १७२० आश्विन वद्य २
दीक्षित पटवर्धन बह्या इ. १७९८ आक्टोबर २६
रोजनामा शके १७२० माहे आश्विन शु। १ ता। वा ३०

जमा

२५ वाईखाते चिठी देणी केली राखिले
हरी चिंतामण दीक्षित तेंगे देविले
सौ. कुसाबाई कोलटकर चांदवड
देऊन उत्तर पाठवावे हस्ते अयंकभेट
चितले वा। २+ पान ४८

शं. ल. वैद्य संग्रह (६२) श. १७४२ चैत्र शु। १
वाई इ. १८२० मार्च १५
नारायण व आनंद बाबुराव वैद्य—वे. गोविंदभट नारोबा नाईक×
कोलटकर

आमचे घरी, वाईत, श्रीविष्णुमंदीर केलेले आहे. त्या देवाची पूजा
बहुत दिवस तुम्हांस सांगून कुटुंबासु। वाङ्मयांत विन्हाड ठेविले होते.
आतां तो जागा तुम्हांस पुढेना सवष घराच्या दक्षणेस पागेचे तीन सोपे
मातुःश्रीचे आशेवरून तुम्हांस रहावयास बक्षीस दिव्हे—चतुःसीमा...
आणखी तुम्हांस त्यात इमारत करणे जाहत्यास सुलरूप करावी. घस
विकणे गहाणटाकणे तर तुम्हांस अधिकार नाही.

+ ह्या दीक्षित सावकारांच्याच शक १७५२ च्या रोजनामावहीत 'भाऊ को-
लटकर वाईकर, ह्यास पानोट (राहागडचे)' दिल्याचा उल्लेख आला आहे.

× पुढे चार वर्षांनी चैत्री पाडव्यालाच काराटी ह्या वैद्याच्या इनाम नांवाकडून
व. ६० श्रीविष्णूच्या पूजाउत्सवानिमित्त दिले आहेत.

शं. ल. वैद्यसंग्रह वार्ड (६३) श. १७५१
इ. १८२९
तालेबंद पा देवहा, वल्होर प्रांत नानामहू अंतरवेदी स्वारी रा. रामचंद्र
कासीन सुभेदार विहा मल्हार गोविंद वगेरे ... एकंदर जमा १, ६९,
१९४॥

वामुदेव पुरुषोत्तम कोल्हटकर (६४) श. १७५६ वैशाख वद्य ४
पेण याजकद्वन इ. १८३४ मे २६

✕ राघोजी आग्ने वजास्तवाव—मोरेश्वर पुरुषोत्तम कोल्हटकर

विनायक परशुराम दिवाणजी यांची कन्या सौ. आंबाबाई तुम्हांस
दिली. त्यास लग्नसमई सरकारांतून साडीचोळीवदल गांव इनाम घावयाचा
ठरला. तो मौजे सावरसई तर्फ वाकरूळ प्रगणे साकसे तालुके माणिकगड,
हा गांव दरोवस्त आकारवंद करून दिल्या. त्याप्रमाणे हकदार व नेमणूक-
दार वजेची कलमे जिकडील तिकडे नेमून दिल्या प्रो चालवून बाकी दरो-
वस्त वंशपरंपरेने उपभोग करणे मोहरम १६

भा. इ. सं मंडळ (६५)
संग्रह १६

पेटा वार्ड समस्त हवेलीपैकी " ५ मौजे येकसर हा गांव जयराम
वाळुराव कोल्हटकर याजकडे इनाम तेथे सरकार भ्रमल देशमुखी व पांडव-
गडचा अंमल मिळोन. "

६ " मौजे भोगांव " वरील प्रमाणे.

ही नोंद सातारा इलाख्याचा देह झाडा ह्या शक १७६० (इ.
१८३८) मधील पुस्तकांतील (पृ. ३७८, ३७९) आहे.

+ हे भास्करराम कोल्हटकरांचे नातू होत. ह्या तालेबंदीत तीन परगण्यांचा
वसूल व तोहि जकात, ऐन, मजमू, खेरीज जमा इ. पोटबाची सुद्धा दाखविली
आहे. फडनीस व मजमदार ह्यांचे नावे एक हजार व सहाशे रुपये पडले
आहेत.

✕ राघोजी आग्ने मृत्यु इ. १८३८ डिसें. २६.

* हे पेण घराण्यापैकी सावरसई शाखेचे संस्थापक.

तासगांव संग्रह (६६) श. १७८७ आषाढ शु. १२
इ. १८६५

पांडुरंग विठल कोल्हटकर देशमुख—कृष्णाजिपंतदादा बलाळ कोल्हटकर
देशमुख वकील.

तासगांव येथील वडिलाजित पर आमच्या हिशाबे खाजगी जागा
इमल्यासह तुम्हांस गाडी सुर्ती रु. १०० पेऊन सय हक्कांसह खरेदी दिले.

प्रकरण ४ थें

वंशावळी

	पा.		पा.
१ नेवरे	३४	९ जळगांव दामोद	६५
२ पांडववाडी	५४	१० गारवडे	६५
३ पेण	५२	११ पुणे	६५
४ वार्ड	५६	१२ भाजले	६५
५ मुरुड	५४	१३ बडोदे	६५
६ टेंभुर्णी	६०	१४ तासगांव	६६
७ सांगली	६२	१५ कुंदवाड	६६
८ नाशीक	६३	१६ मिरज	६७

+ प्रत्येक घराण्यापुढील जोड आंकड्यापैकी १ ला त्या घराण्यांत एकंदर
पुरुषव्यक्ति किती, पैकी हयात किती आहेत हें २रा आंकडा दाखवितो. हयातचि-
पुढें * अशी ल्पण आहे.

घराणें १ लें-नेवरें (४४५-१६५)

206-78 Narmani P35

112-46 Kesmani P41

127-41 Rammani P45

445-165

१ विश्वनाथ — १ नारमानी — १ कैंसो —
 राममानी — २ कैंसमानी — २ बाळाजी —

४ ५ ६ ७
 १ बाळाजी — सखी — बाबजी —
 २ शिवराम — मोरो — १ बाळाजी — शिवराम (आबा)
 २ विसाजी

१ निळो — १ अण्णा — बाळकृष्ण (भाऊ) — १ जयराम
 २ श्रीधर
 ३ विष्णु

२ चिमणाजी — बासुदेव — १ विनायक
 २ परशुराम
 १ काशीनाथ
 २ गोपाळ
 २ मोरो — १ कैंसो — १ नारो —

नारमानी शाखा (२०६-७८)

Details from p 67-79

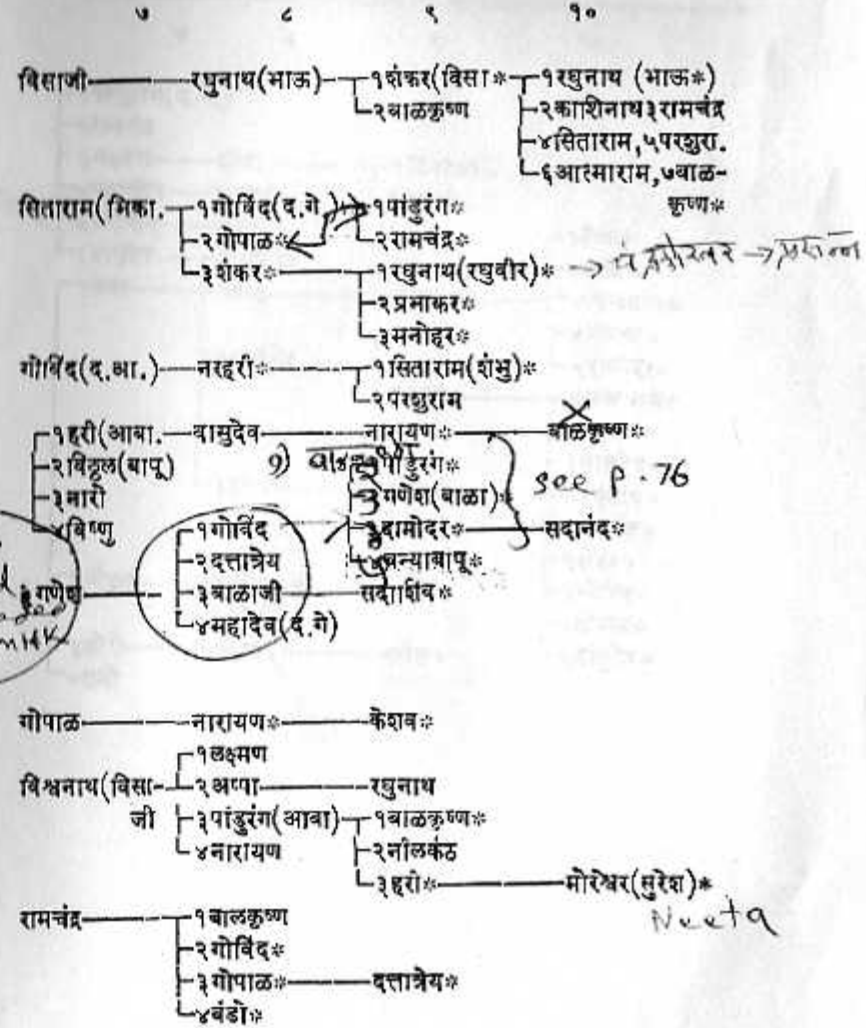
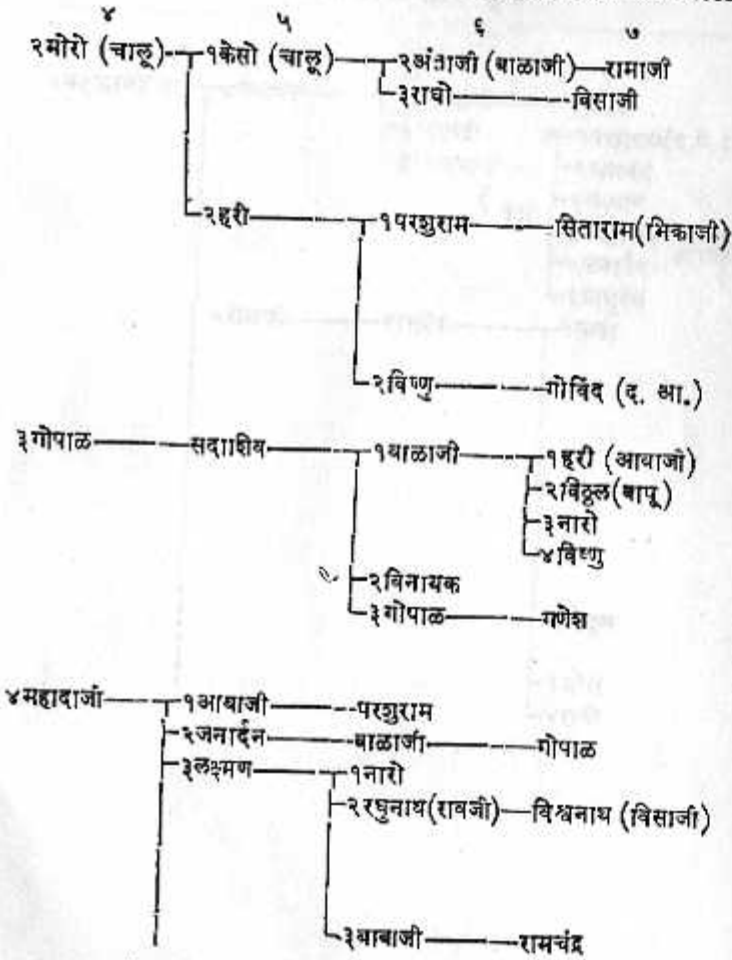
१ बाळाजी २ शिवराम ३ गोपाळ ४ महादाजी
 २ मोरो १ निळो १०

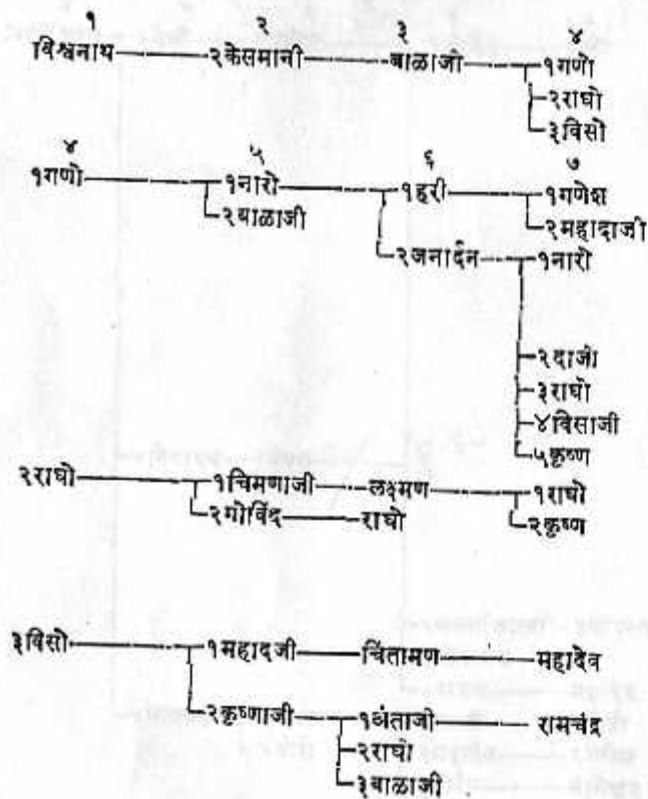
शिवराम (आबा) — १ केशव — १ रामचंद्र*
 २ विनायक* — २ व्यंकटेश*
 २ शिवराम*

१ जयराम — १ गणेश
 २ वामन

२ श्रीधर — १ गणेश — १ नरहरी — १ अनंत
 २ गोपाळ — २ श्रीधर* — २ गजानन (बंछु*)
 ३ बाळकृष्ण (भाऊ) — १ महादेव (बापु)* — गणेश (वसंत)*
 ३ विष्णु — १ श्रीपाद* — २ लक्ष्मण* — १ राम*
 २ रामचंद्र* — २ श्याम*
 ३ गोविंद* — ३ हरी (बाजीराव)* — १ भालचंद्र
 ४ दत्तात्रेय* — २ मनोहर
 ३ प्रभाकर
 ४ नारायण (आनंद)*
 ५ अरुण*
 ६ अरविंद*
 ७ विले

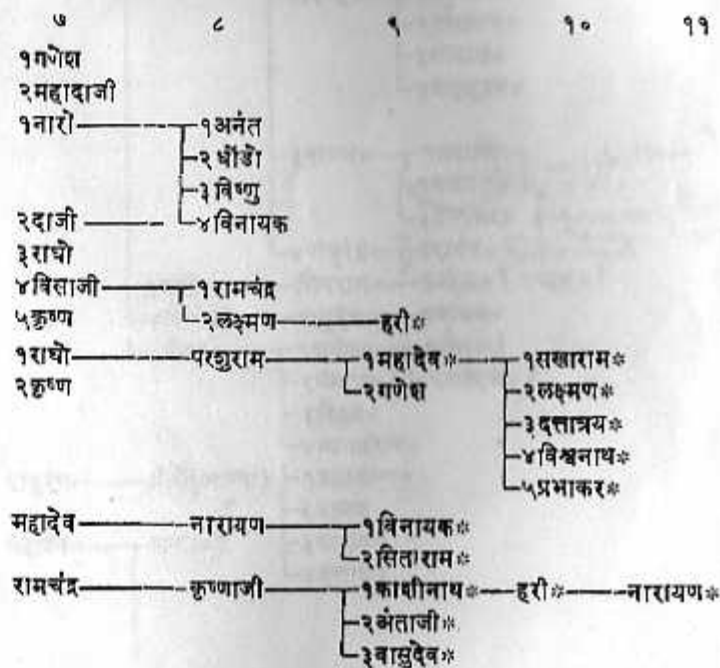
१ विनायक — कृष्ण — १ काशीनाथ — १ वासुदेव*
 २ परशुराम — २ नीलकंठ — २ गजानन*
 १ काशीनाथ — १ केशव — १ नारायण* — १ भालचंद्र*
 २ गोपाळ — २ कर्मठाकर* — २ सदाशिव*
 ३ कृष्ण — १ केशव (द. गे.)*
 ४ हरी — २ व्यंकटेश*
 ३ गोविंद — ३ विष्णु*
 ४ व्यंकटेश — ४ गजानन*
 ५ केशव (द. आ.)*

नेवरे-केसमानी ११२-४६

Details pp 79-83

४ विनायक — ५ व्ययक — १४०

२ अनंत (तात्या) — ३ पांडुरंग

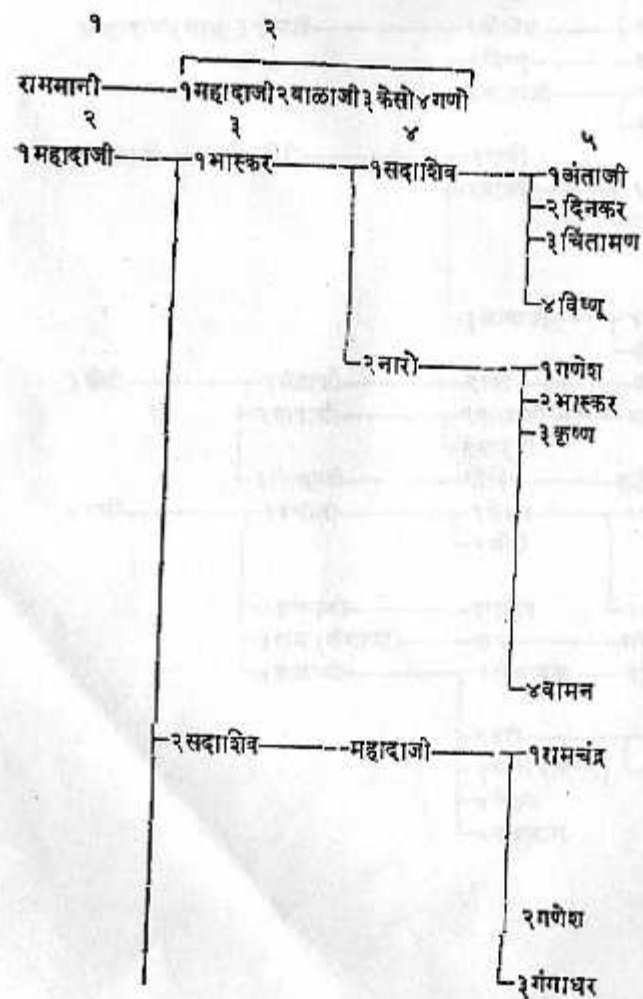
३ विनायक

४ वामन — महादेव

५ भास्कर — १ जगन्नाथ — १ रावजी — १ धोंडो

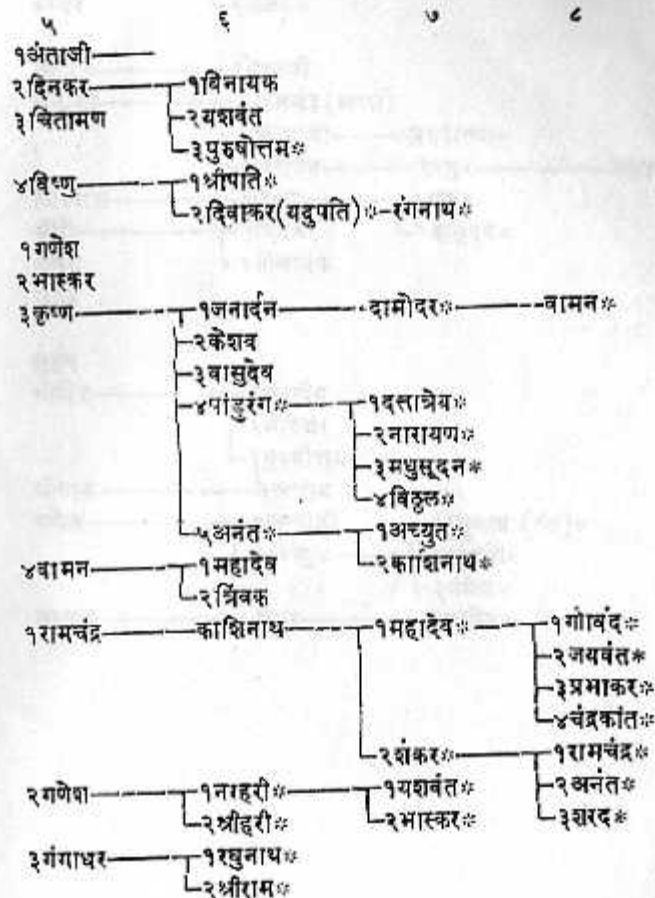
२ मोरो — २ महादेव — २ गणेश

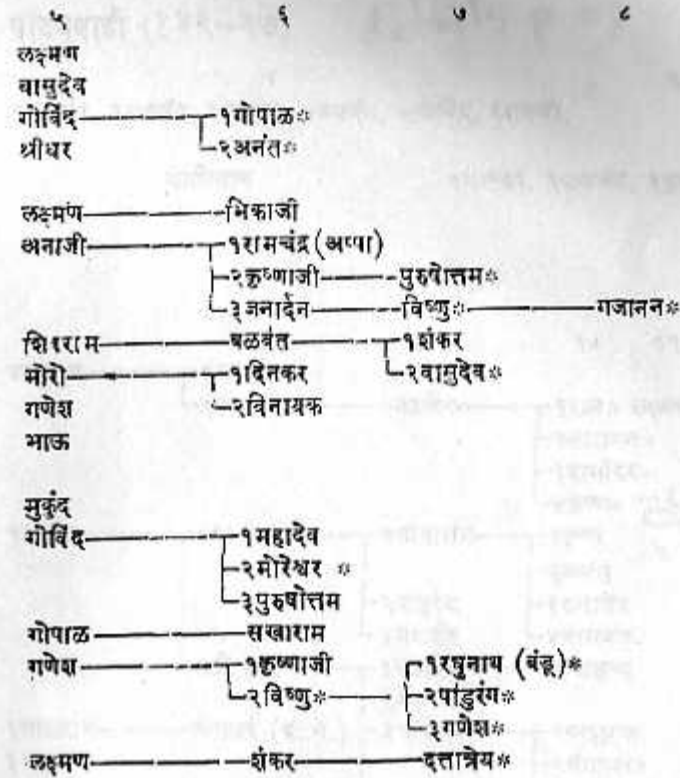
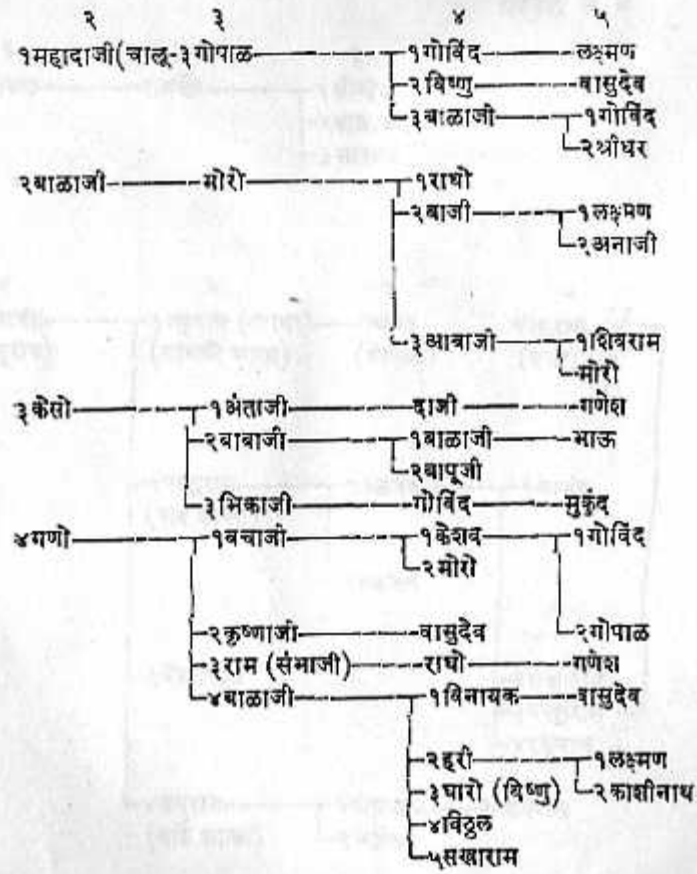
३ मोरो — नगेश्वर

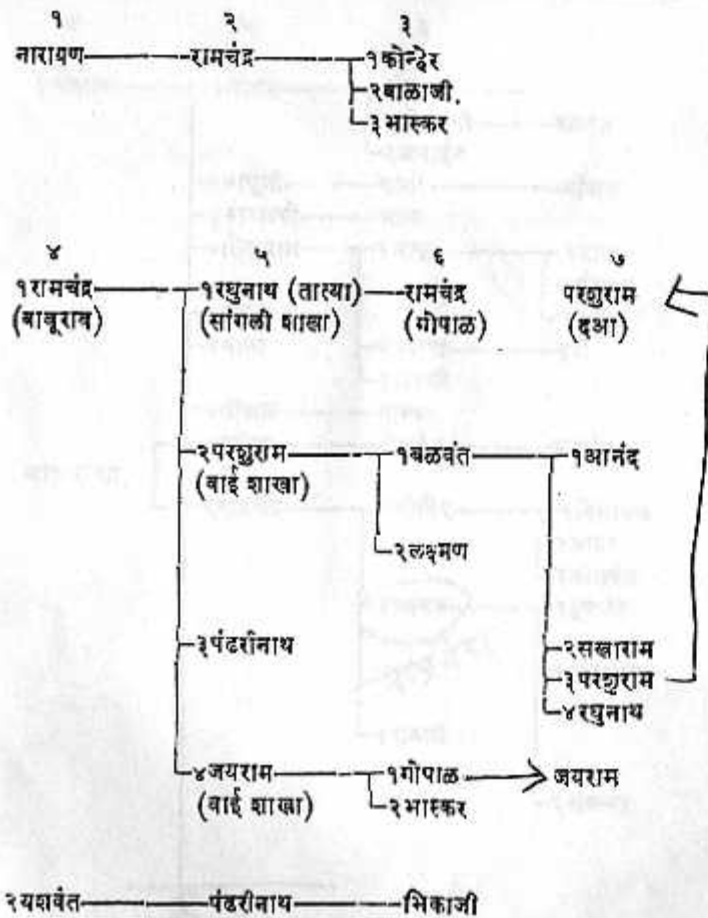
नेवरे राममानी (१२७-४१)

जन्म १८७३-७३

घराणें २ रे

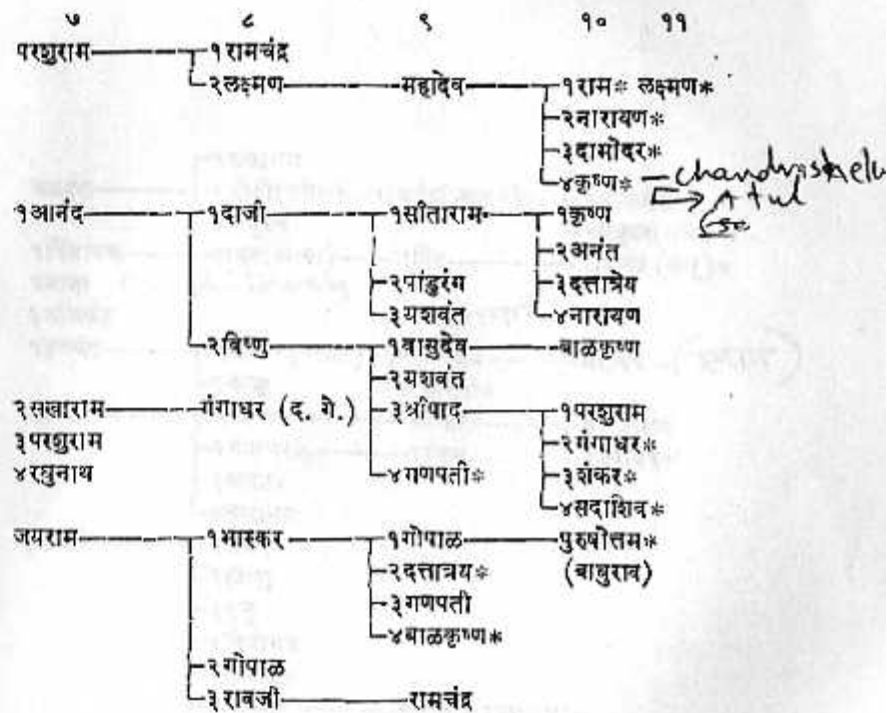

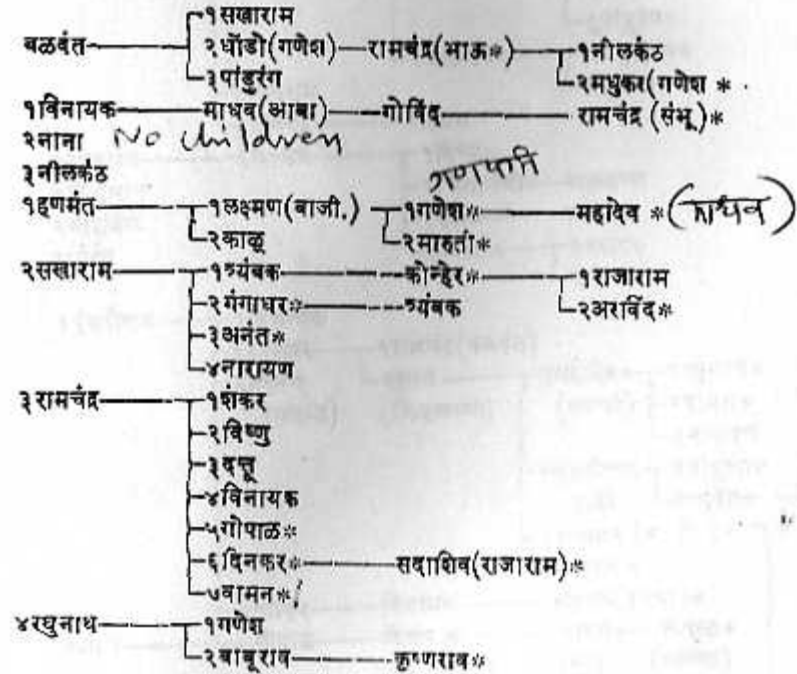
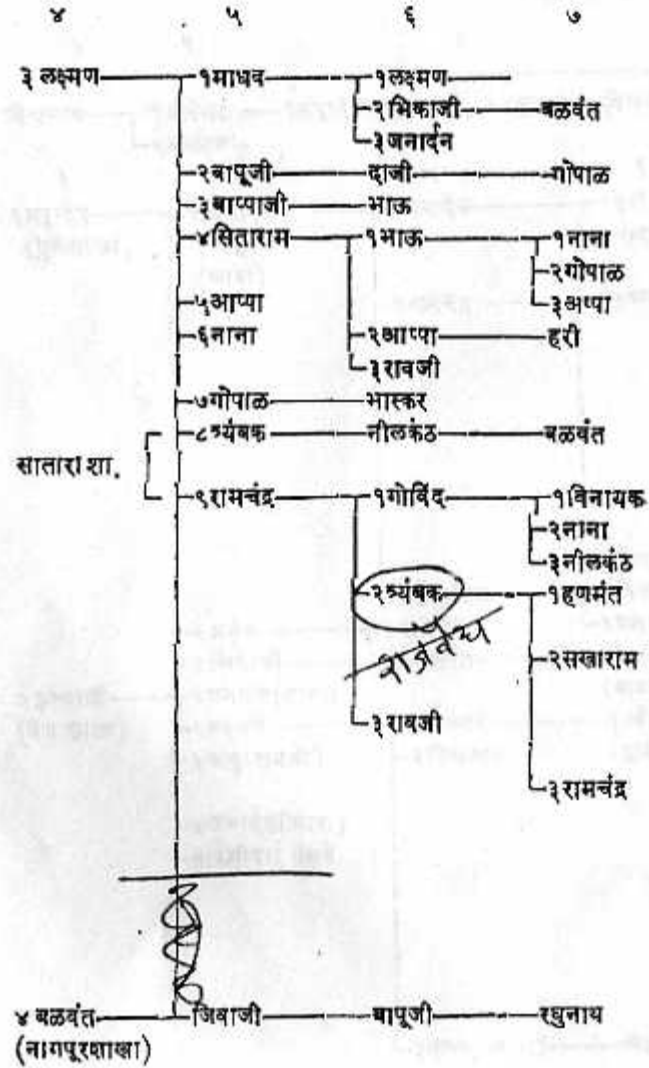
पांडववाडी (१३९-२७) details p. ३७

१ रामचंद्र, २ यशवंत, ३ लक्ष्मण, ४ बळवंत, ५ गोविंद, ६ रावजी.

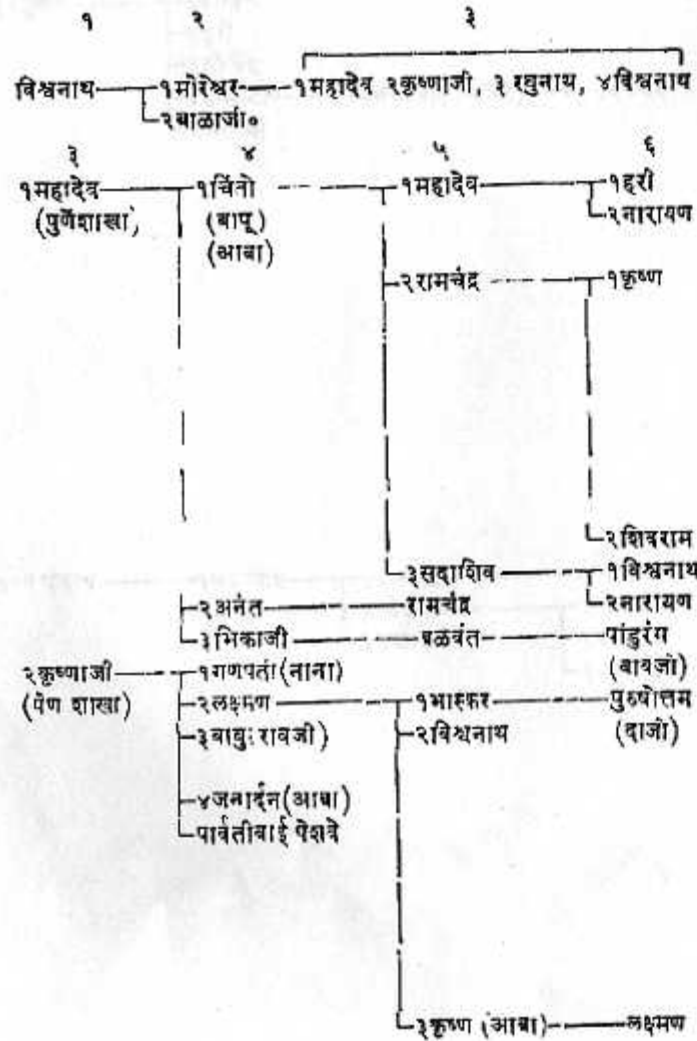
काशिनाथ

१ भास्कर, २ रामचंद्र, ३ कृष्ण.

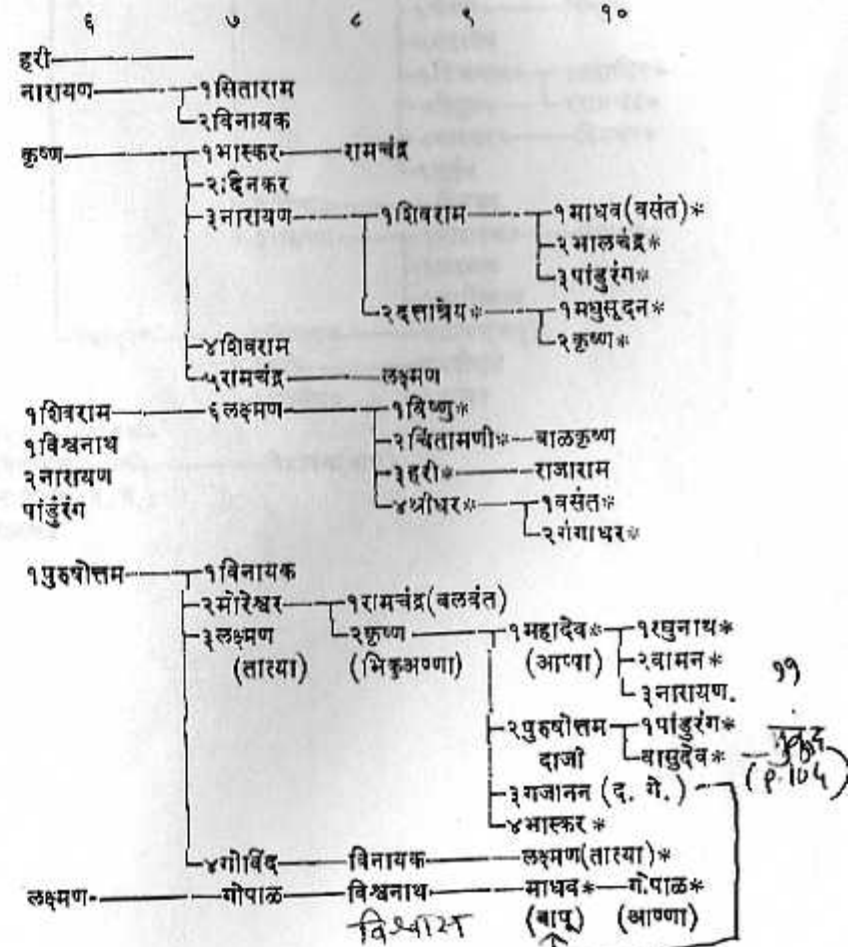

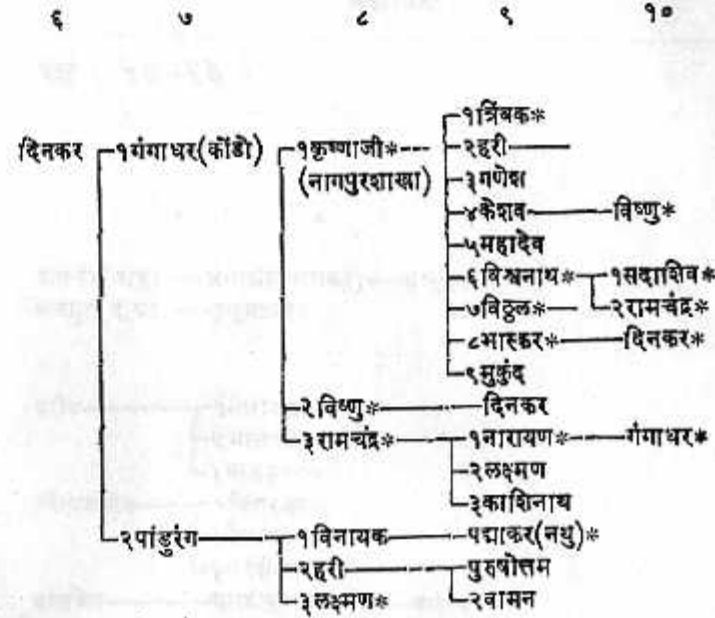
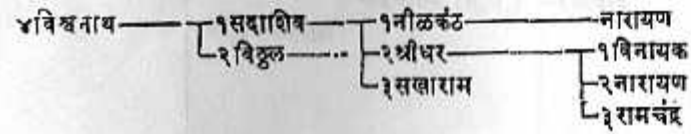
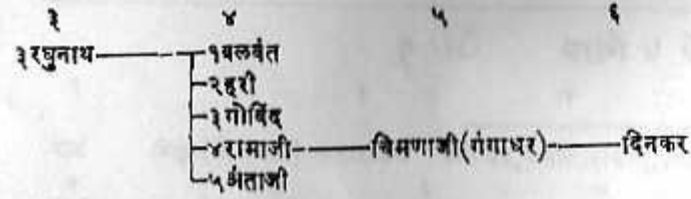
घराणें ३ रें

पेण (१२५-३७)

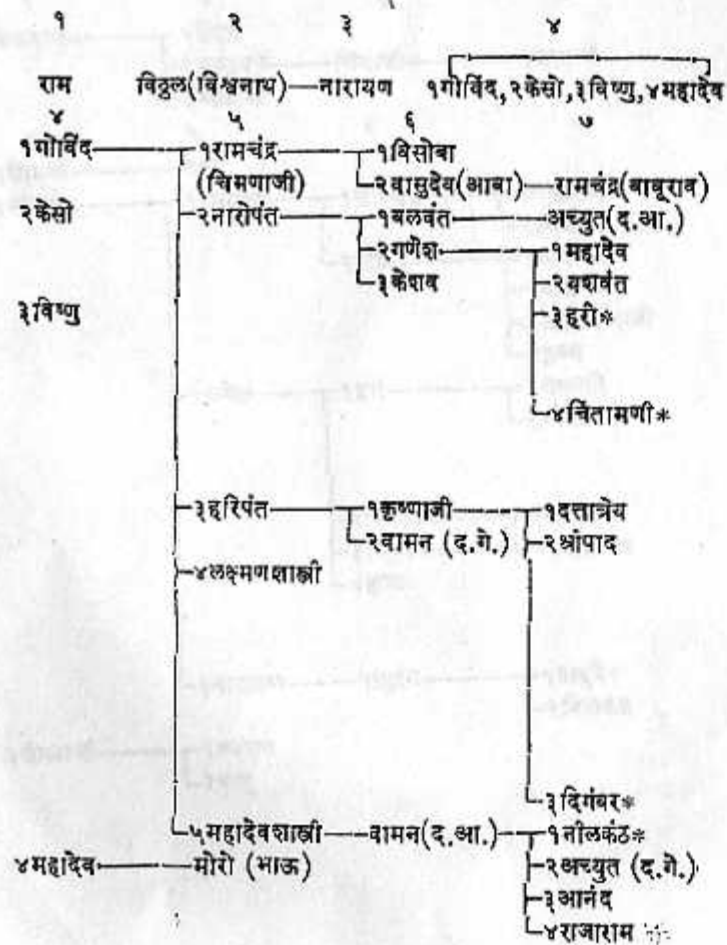
१३५

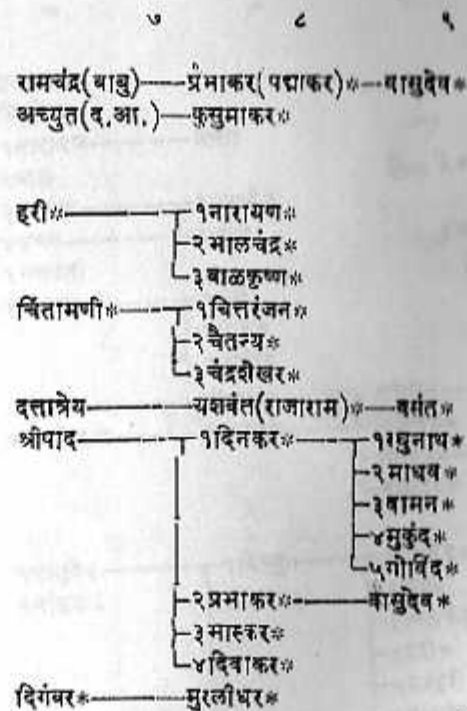

नारायण — नीळकंठ
 १ विनायक — अर्जुन — विनायक (बापू)
 २ नारायण (द. गे.)
 ३ रामचंद्र

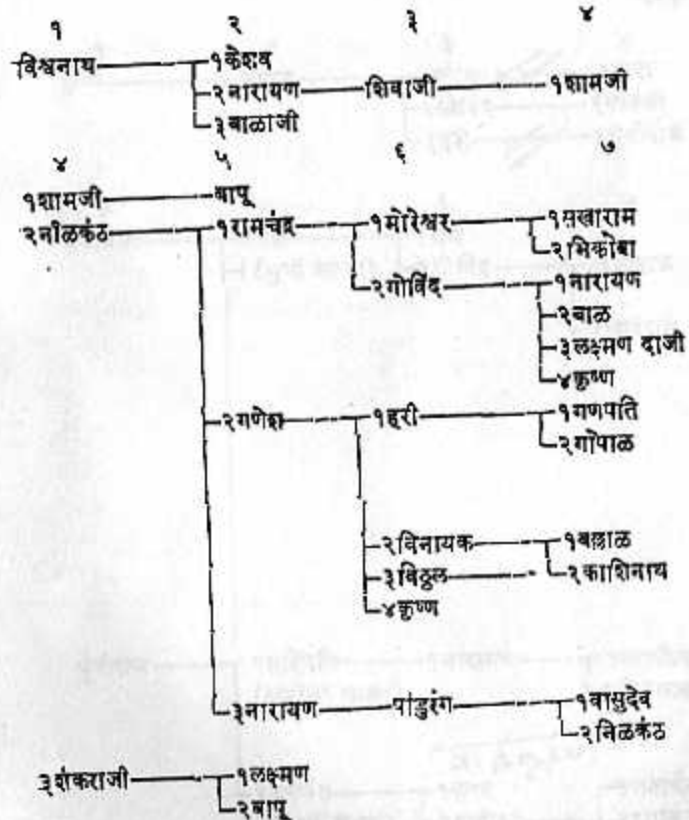
११० घराने ४ ये

वाई (५४-२६)

घराणें ५ वे

मुख्य (६४-१९)

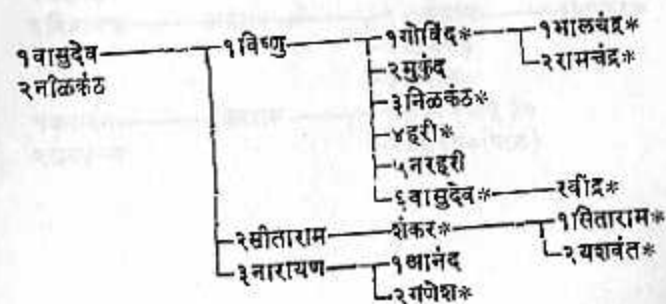
details on p 117

२ नीलकंठ, १ शंकर

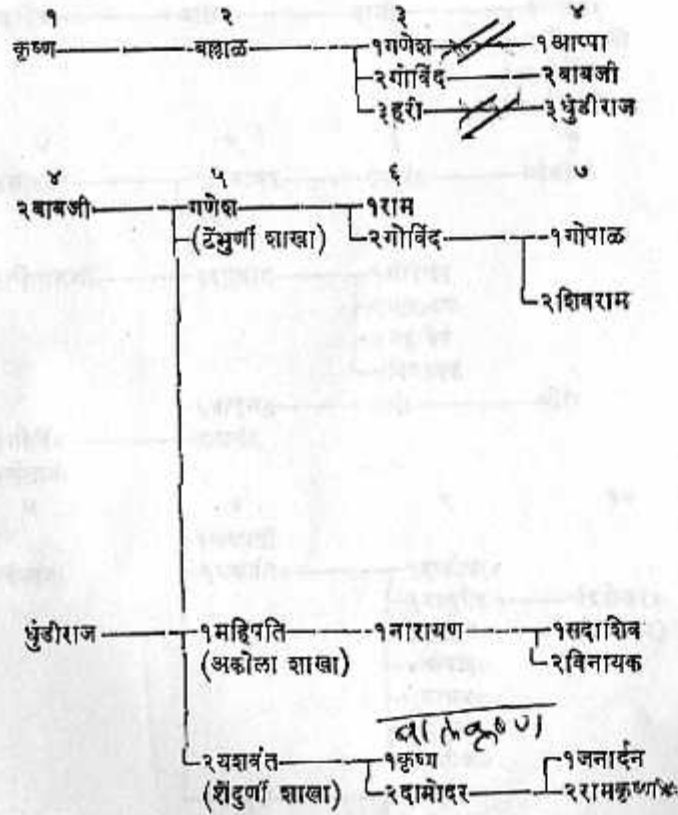
१ बल्लाळ— शिवराम ५५—
२ काशिनाथ— विनायक ५५—

गणेश* — दत्तात्रय*
 निळकंठ*
 गोविंद* — विनायक*
 वासुदेव* — राम

7 Ballal → 8 Shivran → 9 Ganesh
2) Kingyak 1) Neelk
see 3) Swind
p 117 4) Vasude

घराणें ६ वें

दंडुर्णी (४५-१६)

१ गोपाळ

२ शिवराम

१ गणपति*
२ विनायक
३ वळवंत
(बाळकृष्ण)
४ रामकृष्ण
५ दिनकर

१ शंकर*
२ नारायण*
३ लक्ष्मण*
४ धुनाथ*
५ भाऊ*
६ महादेव*

१ गोविंद*
२ दत्तात्रेय*
३ यशवंत*
४ गंगाधर

Vinyak

१ सदाशिव

२ विनायक

अनंत*

१ बाळकृष्ण*
२ गोविंद*
३ गोपाळ*

रत्नाकर*

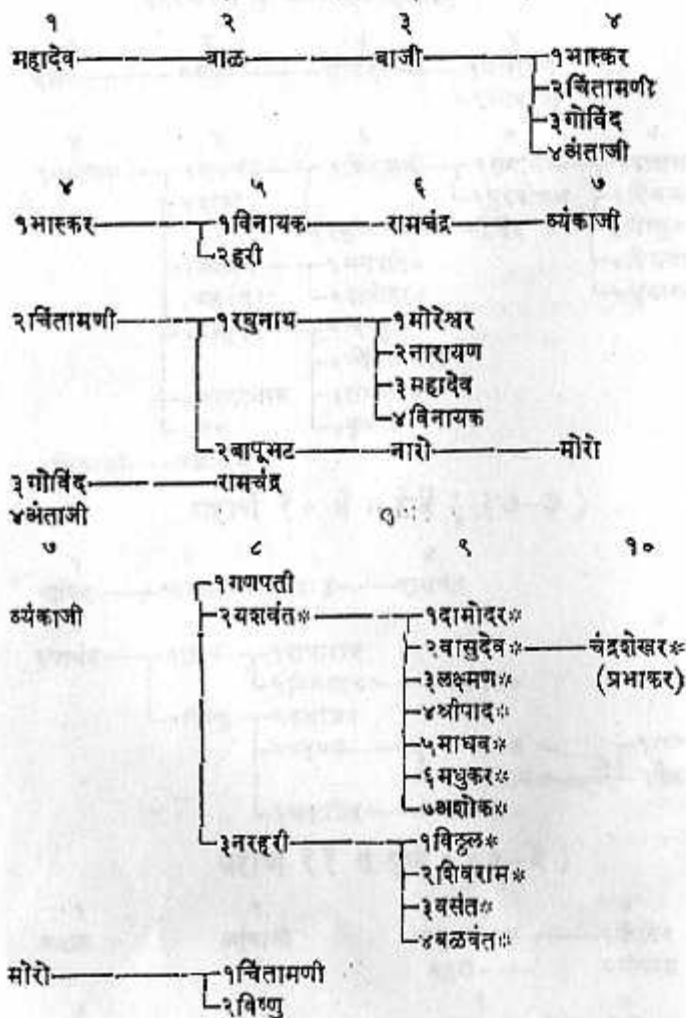
१ जनार्दन

२ रामकृष्ण

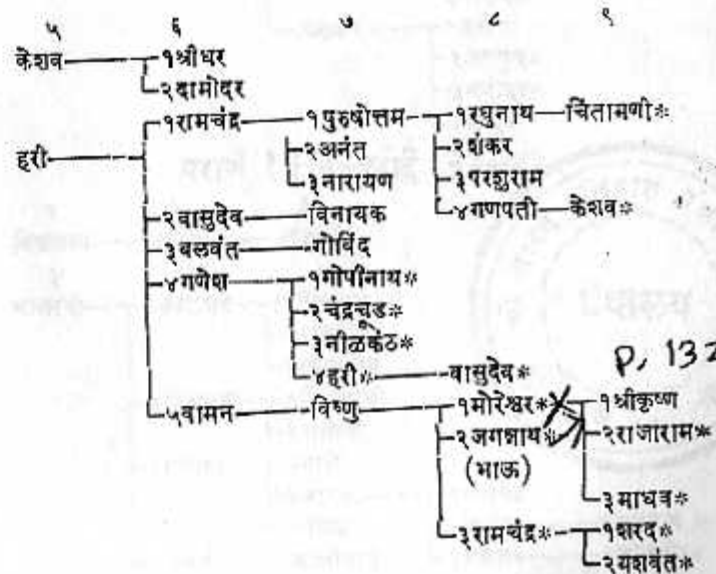
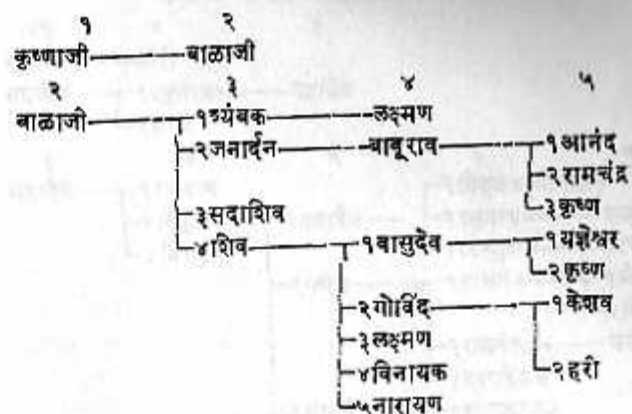
शिवराम

१ कृष्ण (बापू)*
२ यशवंत* (बाळ)

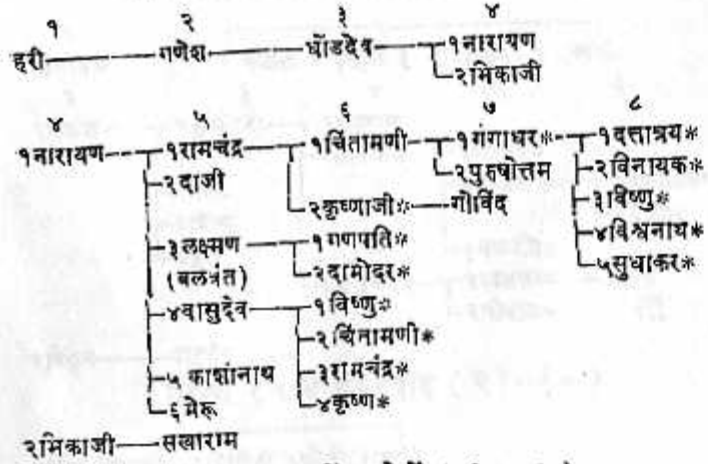
घराणें ७ सांगली (३७-१३)

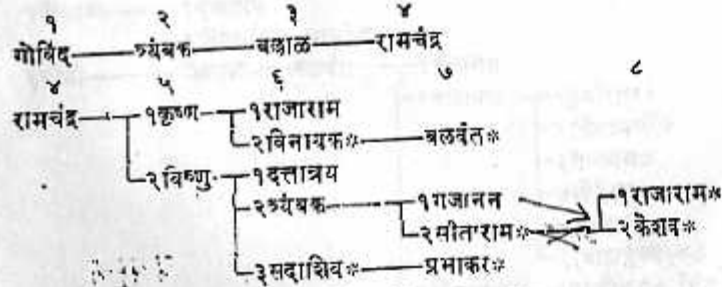
घराणें ८ वें नाशिक (५२-१४)

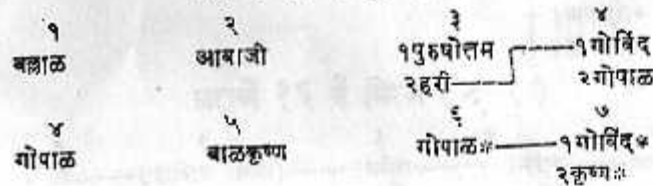
घराणें ९ वें जळगाव दामोद (२८-१३)

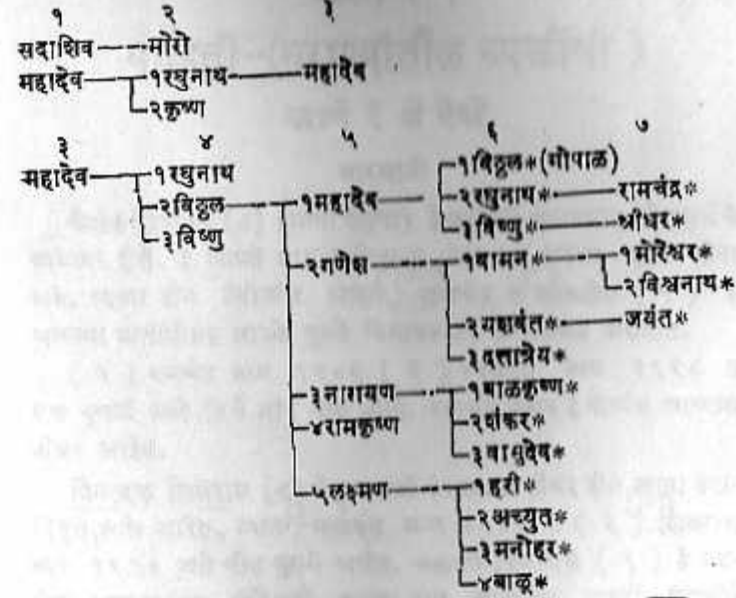
घराणें १० वें गरोडें (१७-७)

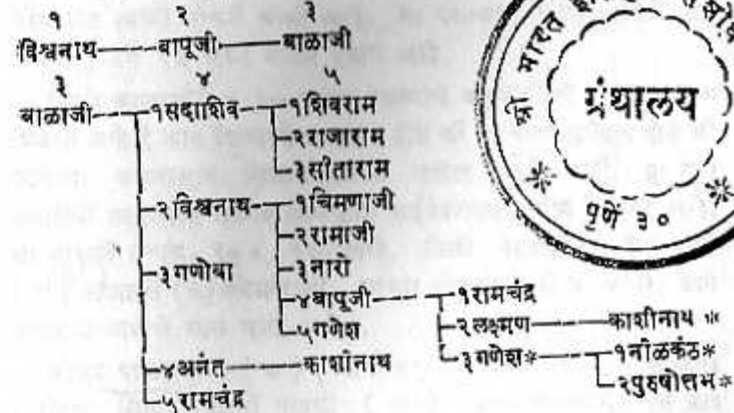
घराणें ११ वें पुणें (१०-३)

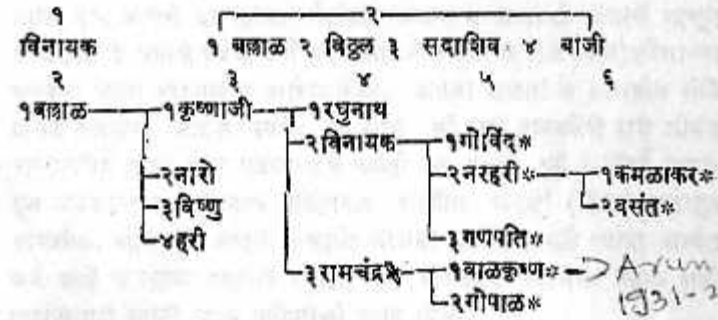
घराणें १२ वें भाजळें (३२-१८)

घराणें १३ वें बडोदें (२३-४)

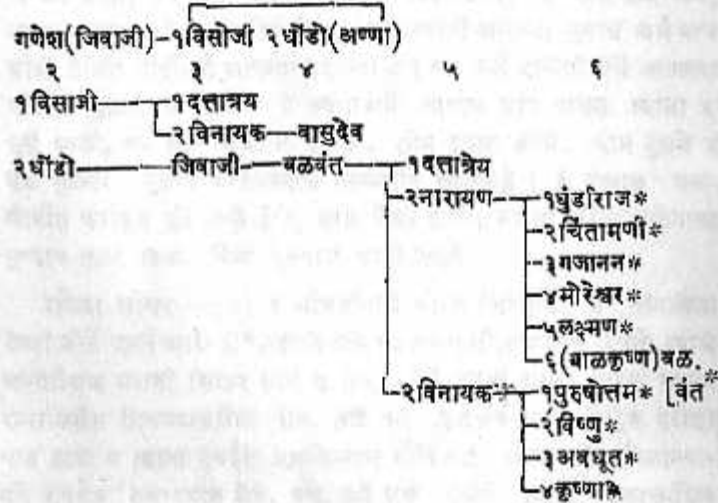

घराणें १४ वें तासगांव (२०-७)

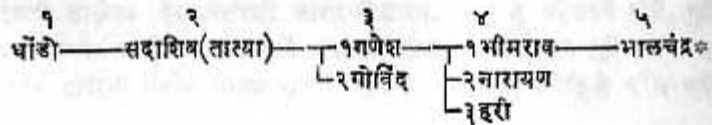

२ बिठ्ठल — पांडुरंग

घराणें १५ वें कुसुंदवाड (२१-१०)

घराणें १६ वें मिरज (८-१)

प्रकरण ५ वें Tree at p. 34

माहिती-(घराण्यांतील व्यक्तींची)

घराणें १ लें नेवर्

नारमानी

केशव शिवराम (८) (भार्या सगुणा) हे जमखंडी संस्थानांत फौजदारीचे कामावर होते. हे आपले कामांत निष्णात असत व त्यांचा दारा मीठा असे. त्यांना दोन चिरंजीव आहेत. रामचंद्र व व्यंकटेश (९) हे आपल्या मातोश्रींसह आपले जुलते विनायकराव ह्यांचेजवळ असतात.

(१) रामचंद्र जन्म १९०६ (२) व्यंकटेश जन्म १९२८ व एक मुलगी आहे तिचे नांव बाळू आहे. रामचंद्र केशव हे पोलीस खात्यांत नोकर आहेत.

विनायक शिवराम (८) हे जमखंडी संस्थानांत नोकर होते. आता सेवा-निवृत्त झाले आहेत. त्यांना बळवंत जन्म १९०७ व (२) शिवराम जन्म १९१० असे दोन मुलगे आहेत. बळवंत विनायक (९) हे जमखंडी हायस्कूलात मॅट्रिकची परीक्षा पास झाल्यावर त्यांनी हायकोर्ट परीक्षा अभ्यास करून ती परीक्षा ते पास झाले आहेत व जमखंडी संस्थानांत त्यांनी नोकरी घेतली आहे. या घराण्यांत हिरेपडसलगी (ता. अधणी) येथे ९६ एकर जमीन इनाम आहे.

निळो बाळाजी (४) — ह्यांना पेशव्यांचे कडून बोंडये गांव इनाम मिळाले आहे. हे काय पेशव्यांचे लष्करांत होते की नेवऱ्याचे सुभेदार होते की कोणत्या कारणास्तव मिळाले ह्याचा उल्लेख सनदेंत नाही. हा गांव रत्नागिरी तालुक्यांत जयगड खाडीतील राईपंदराजवळ दोन मैलांवर आहे. ह्या गांवाचे उत्पन्न २०० रुपये आहे. निळो बाळाजींना दोन मुलगे (१) अण्णाजी (२) विमणाजी. ह्यांच्या वंशजांकडे शंभर शंभर रुपये उत्पन्नाचे गांवाचे भाग वाटू आहेत.

श्रीधर बाळकृष्ण — (७) (भार्या सगुणा) यांना बंधू दोन — जयराम व विष्णु, शिवाय ह्यांची मावशी (त्यांचे भ्रतार वारल्यामुळे) व फार

गरिबी असल्यामुळे) त्यांचे वाढिलाकडे सर्वजण रहात असत. त्यामुळे त्या घरांत २५ माणसे दर वेळेस पंतीला असत व उत्पन्नही घेताच म्हणून श्रीधरपंत हे वयाचे १४वे वर्षी पळून सांगलीस गेले व तेथे त्यांनी ४ पैशांच्या कवढ्या घेऊन व्यापाराला आरंभ केला. वाढता वाढता ते सांगलीस मोठे प्रसिद्ध व्यापारी नाईक झाले. ते इतके की खुद्द सांगलीचे राजे श्रीमंत अप्पासाहेब यांना जरूर पडल्यास ते कर्जही देत असत. पुढे ते मुंबई पुण्या-हून जडजवाहीर घोड्याचे पाठीवरून आणीत असता (तेव्हा पुण्याहून सांगलीला आगगाडी नव्हती) वाटेत चोरांनी छुटले. ह्यामुळे त्यांना अत्यंत कर्ज झाले व त्यांचा व्यापार बसला, पण श्रीमंतांची त्यांचेवर बहाल मर्जी असल्यामुळे त्यांनी त्यास बकिलीची सनद दिली.

तेव्हा सांगलीस ११२ च वकील असल्यामुळे त्यांची वकीली चांगली चालत होती, पण कर्ज फेडण्याकडे त्या मिळकतीचा उपयोग होत असे, त्यामुळे त्यांना पुढे पुढे कठीण दिवस आले. त्यांनी आपल्या मुलांस कर्ज माग काही ठेविले नाही. ते आपल्या वयाच्या ८२ व्या वर्षी दापोली येथे आपल्या थोरल्या मुलाजवळ वारले. हे स्वभावाने अत्यंत शांत असत. त्यांना ६ मुले झाली, पण तीन अकाली वारली. तीन हयात होती. दोन मुलगे व एक मुलगी. मुलगी कीतवड्याचे वामनराव सहस्रबुद्धे (हे पुण्यास जज-कोर्टात कारकून पुढे झाले होते, यास दिली होती; पण ती पाहिल्या प्लेगाला पुण्यास बळी पडली. हिला मूलबाळ काही नव्हते.

गणेश श्रीधर—(८) हे श्रीधरपंतांचे थोरले चिरंजीव, हे सांगलीला जेव्हा मोठे पाणी आले होते, म्हणजे शके १७७५ साली, सांगलीस जन्मले. त्यांचे सांगलीसच मराठी शिक्षण झाले व तेव्हा तेथे इंग्रजी शाळा नव्हती म्हणून रत्नागिरीस शिकण्याकरिता गेले. तेथे सन १८७२ मध्ये मॅट्रिक परीक्षा पास झाले व त्यांना मुंबईस एल्फिन्स्टन कॉलेजात स्कॉलरशिप मिळाल्यामुळे मुंबईस शिकावयास गेले. पण पुढे एक वर्षाने त्यांची स्कॉलरशिप गेल्यामुळे त्यांना कॉलेज सोडावे लागले. पुढे त्यास मुंबोळ येथे इंग्रजी शाळेवर हेडमास्तरची जागा मिळाली. तेथे ते बरेच वर्षे होते. पुढे संस्थानच्या काही भानगडीमुळे त्यांची नोकरी गेली. पण पुढे लवकरच त्यास दापोली येथील मिशन शाळेत नोकरी मिळाली; तेथेहि ते बरेच वर्षे

होते. शेवटी शेवटी ते विशाळगड संस्थानात मल्हापुर येथे इंग्रजी शाळेवर हेडमास्तर होते. तेथे असताना १९०६ चे जानेवारीत त्यांना ग्रेग होऊन ते वारले. हे शरीराने मोरेपान, धिप्पाड व पैलवान असत, व आखाड्यांत हे कुस्त्या खेळत अपत, सांगलीस कुणानदीस मोठा पूर आला म्हणजे हे ह्या तीरावरून त्या तीराला जात असत.

उत्तम शिक्षक म्हणून त्यांचा फार लौकिक असे व ते मोठे नीतिमान असत. विद्यार्थ्यांस ते नेहमी नमस्कार घालण्यास व नीतीने वागण्यास सांगत असत. त्यांचे हाताखाली जे शिकोन गेले त्यांना ह्यांचेबद्दल फार आदर असे. त्यांनी संसारमार्गोपदेशिका म्हणून एक नीतिपर पुस्तक लिहिले आहे. ते कधी कधी कीर्तनही करीत असत. त्यांची पत्नी लक्ष्मीबाई. त्यांनी पती वारल्यावर काशी, रामेश्वर, द्वारका, पंढरपूर अशा यात्रा करीतच काळ घालविला व शेवटी नाशिक क्षेत्री १९१२ मध्ये त्या वारल्या. त्यांना ५ मुली व दोन मुलगे झाले. मुलींची लग्ने त्या उभयतांचे हयातीतच झाली होती. मुलगा श्रीधर, गणेश उर्फ बाबा (९) ते वारले तेव्हा लहान होता. त्यांचे चुलत्यांनी त्यांचा सांभाळ केला व ते स्कूल फायनलची परीक्षा पास झाल्यावर शाळाखात्यांत काश्तुनीचे नोकरीवर लागले. इल्ली ते त्याच नोकरीवर मुंबईस आहेत. त्यांच्या कुटुंबाचे नांव इंदिरा त्यांना १ मुलगा व २ मुली ही अपत्ये आहेत.

बाळकृष्ण (उर्फ भाऊ) श्रीधर (८) (भार्या अन्नपूर्णा) यांचे बालपण नेवऱ्यास गेले. तेथे मराठी सरकारी अगर गांवठी कोणतीच शाळा नसल्यामुळे व घरी कोणी शिकविणारे नसल्यामुळे १० वर्षांचे होईपावेतो ह्यांची धुळाखरे सुडा झाली नव्हती. पुढे सांगलीस येऊन तेथे प्राथमिक शिक्षण झाले. त्यांचे थोरले बंधु गणेश श्रीधर यांस मुंबोळास इंग्रजी शाळेवर हेडमास्तरची जागा मिळाल्यामुळे हे मुंबोळास गेले व तेथे इंग्रजी ५ हयत्ता झाल्या व त्यावेळी त्यांचे लग्नही झाले. पुढे कोल्हापुरास राजाराम हायस्कूलमध्ये त्यांची १३ व ७वी झाली. त्यांची मॅट्रिक्युलेशन परीक्षा १८८६ मध्ये झाली. ते राजाराम हायस्कूलतून चार नेवरचे आत आल्यामुळे त्यांना स्कॉलरशिप मिळाली होती, पण तेवढ्यांत भागण्यासारखे नव्हते म्हणून ते कॉलेजांत गेले नाहीत, व त्यांनी नोकरी घरली. घरची फार गरिबी म्हणून त्यांनी ४ वर्षे नोकरी

1860 - June 1946

केली व नंतर शेतकी कॉलेजांत स्कॉलरशिप मिळवून तेथील अभ्यासक्रम पुरा करून युनिव्हर्सिटीचा डिप्लोमा मिळविला. नंतर प्रथम शेतकी खात्यांत नंतर फलटण संस्थानांत नोकरी केली. कॉलेज ऑफ सायन्समध्ये एक वर्ष-भर गणित व शेतकी या विषयांचे ते लेक्चरर होते. पुढे त्यास सातारा हायस्कूलमध्ये नोकरी लागली. युनिव्हर्सिटीत पुष्कळ वर्षे ते डिग्री परीक्षेला परीक्षक होते, पण त्यांना डिग्री नव्हती, तर नुसता डिप्लोमा होता; म्हणून १९०८ साली ते डिग्री परीक्षेला बसून त्यांनी डिग्री मिळविली. त्यांनी पुण्याच्या ट्रेनिंग कॉलेजांत काही वर्षे काम केले. पुढे इन्स्पेक्टिंग वाजुला त्यांचा वर्ग झाला. तिकडे असिस्टंट व नंतर मुख्य डेप्युटी इन्स्पेक्टरचे १३ वर्षे काम करून १९२३ मध्ये ते पेन्शनार्तात गेले. त्यांनी वीस एक पुस्तके लिहिली आहेत. त्यांची यादी लेखक या प्रकरणांत दिली आहे. पेन्शनार्तात गेल्यावर पुढे १ वर्षांनी ते पुण्याचे बी. जे. मेडिकलस्कूलमध्ये दाखल झाले व तेथे ते शेवटच्या वर्षांत असतांना त्यांना हायब्लडप्रेसर हा रोग झाल्यामुळे त्यांना तो कोर्स सोडावा लागला. त्यांना ८ मुल्ले झाली. ४ मुलगे व ४ मुली. पैकी २ मुली लहानपणीच वारल्या. एक मुलगी नांव सौ. कमलाबाई हीस विजापुरचे रा. सितारामपंत गोखले यांस दिली होती. पण ती पहिल्या वाळंतपणातच दोषिक तापाने वारली. २ री मुलगी कु. कृष्णाबाई आहे.

चार मुलांपैकी १ ले-महादेव वाळकृष्ण—(९) (पानी उमा) हे आपल्या चुलत्याजवळ दापोलीस रहात असत व तेथेच ते मॅट्रिक झाले व पुढे त्यांचे चुलते कोल्हापुरास विजापुरकरांचे बोर्डिंगवर सुपरि-टेंडेंट होते, तेव्हा तेथेच हे प्रीविइअस व इटर्मीजिएट परीक्षा राजाराम कॉलेजांतून पास झाले व मग पुण्यास डेकन कॉलेजांत बी. ए. च्या वर्गात गेले. तेथे बी. ए. झाल्यावर मुंबईस एलएल. बी. होण्याकरिता गेले व १९०८ साली एलएल. बी. झाले. पण त्यांनी वकिली केली नाही. सनदसुद्धा काढली नाही. प्रथम तळेगांव दाभाडे येथे विजापुरकरांचे समर्थ विद्यालयांत काही दिवस काम केल्यानंतर ते थिऑसॉफिस्ट झाले. काही वर्षे दक्षिण हैद्राबाद येथे थिऑसॉफिस्ट काम करीत होते. पुढे ते अहमदाबाद गेले. तेथे ते बरीच वर्षे होते. कानपूरला थिऑसॉफिकल सोसायटीचे हायस्कूल होते.

तेथे काही दिवस शिक्षकाचे काम केल्यावर पुढे श्रीमंत आप्पासाहेब राजे, सांगली यांनी त्यांस सांगलीस श्रीमंत मुक्ताबाज व श्रीमंत प्रतापसिंह यांचे ट्यूटर व गार्डिअन् मेसिले. काळून ते गार्डिअन् म्हणूनच काम करीत आहेत. त्यांना दोन अपत्ये झाली एक मुलगी व एक मुलगा. मुलगी लहानपणीच वारली.

मुलगा गणेश (बसंत) महादेव (१०) (भार्या शशिकला,) ह्यांचा जन्म १९१२ मध्ये नाशिक येथे झाला. ह्यांचे वडील अडेर, कानपूर येथे ठिकाणी असल्यामुळे त्यांचे प्राथमिक शिक्षण कधी तामीळ, कधी हिंदी तर कधी मराठीत असे झाले. पुढे ह्यांचे आजीबा नाशकास डेप्युटी ए. इन्स्पेक्टर असत. त्यांचे जवळ हे येऊन राहिले, व तेथे पाहिल्या इंग्रजी तीन इयत्ता झाल्या व पुढे त्यांचे आजीबा रिटायर होऊन पुण्यास आपले दुसरे मुलाजवळ येऊन राहिले. तेथे हे आले व तेथे त्यांच्या ४ व ५ इयत्ता झाल्या. पुढे त्यांचे वडील सांगलीस आल्यामुळे हे सांगलीस गेले व तेथे ६ व ७ इयत्ता होऊन १९२९त. मॅट्रिक झाले. पुढील शिक्षणाकरिता पुन्हा पुण्यास आले. प्रीविइअस डेकनकॉलेजांतून (१९३०) व इटर्सायन्स फर्त्युसन मधून १९३१ त ते झाले, व नंतर त्यांची आग्या बनारस हिंदु युनिव्हर्सिटीत प्रोफेसर असल्यामुळे ते बनारसयुनिव्हर्सिटीच्या इन्सिनिअरिंग कॉलेजांत गेले, तेथे ४ वर्षे राहून चारही परीक्षा उत्तम तरेने पास होऊन १९३५ साली B. Sc. in Engineering झाले. आता त्यांना जमशेदपूर येथे टाटाचे कारखान्यांत उमेदवार म्हणून निवडले आहे व तेथे ते काम करीत आहेत. १९३६ चे मे महिन्यात त्यांचे लग्न झाले.

लक्ष्मण वाळकृष्ण (९)—(भार्या १ यमुना व २ उषा.) हा वाळकृष्ण श्रीधर यांचा २ रा मुलगा—ह्यांचे वडील पुण्यास ट्रेनिंग कॉलेजांत बरीच वर्षे शिक्षक असल्यामुळे त्यांचे हायस्कूल व कॉलेजचे शिक्षण पुण्यास न्यू इंग्लिश स्कूल व फर्त्युसन कॉलेजांत झाले. १९१४ साली हे बी. ए. झाले व १९१७ साली एम्. ए. झाले. पुढे काही दिवस बऱ्हाबात येथे ठिकाणी नोकरी केल्यावर पुण्याचे व मुंबईचे हायस्कुलांत त्यांना नोकरी मिळाली. व नंतर १९१७ साली धारवाडचे कर्नाटक कॉलेजांत त्यांना डेमॉन्स्ट्रेटरची

दत्तात्रय बालकृष्ण (९) (भार्या इंदुमती) हे बालकृष्ण श्रीधर यांचे ४थे चिरंजीव. त्यांचेही प्राथमिक शिक्षण पुणे येथे झाले व हायस्कूल शिक्षण नाशकास झाले. ते मॅट्रिक पुना हायस्कूलमधून झाले. नंतर ते न्यू पुना कॉलेजमध्ये गेले. ते १९२० साली बी. ए. झाले. पुढे १९२२ साली एल. एल. बी. झाले. पुढे १९२३ साली वाशीमचे गोखले वकील यांच्या शेवटच्या कन्येशी त्यांचा विवाह झाला व ते वाशीम येथे वकिली करण्यास गेले. तेथे ते आता स्थाईर झाले आहेत. त्यांनी तेथे एक बंगला बांधला आहे व १०० एक एकर जमीन खरेदी केली आहे. त्यांना एकंदर ७८ मुले झाली पैकी दोन मुलगे हयात आहेत. १ आनंद व २ रा अरुण (१०).

नीलकंठ कृष्णाजी (१)—मॅट्रिक शास्त्रावर ह्यांनी कलेक्टर कचेरीत नोकरी धरली. हे संस्कृत वगैरे विषयांत निष्णात असल्यामुळे हे खाजगी शिकविण्याचेंही काम करीत असत व ते फार आस्थेनें शिकवित असल्यामुळे त्यांची शिकवण मिळण्याबद्दल फार विद्यार्थी घडपडत असत. यांनीं अकौंटंटची परीक्षा दिली होती व त्यास रत्नागिरी कलेक्टरांचे कचेरीत डेप्युटी अकौंटंटची जागा मिळाली होती. सदर्न डिविजनमध्ये त्यांचा नेवर वर असल्यामुळे ते लवकरच अकौंटंट बहावयाचे होते. पण इतक्यांत निर्घृण काळाने त्यांस ओढून नेले. त्यांना दोन मुलगे आहेत (१) वासुदेव (२) गजानन. १ वासुदेव नीलकंठ (१०)—हे मॅट्रिकपर्यंत.

शिकले पण वडील लवकर वास्त्यामुळे त्यांना नोकरी घरावी लागली. ते रत्नागिरीस मामलेदार कचेरीत कारकून आहेत. गजानन नलिकंठ (१०) — हे लहान असल्यामुळे अजून शिकत आहेत.

नारायण केसो (६) हे नेवऱ्याहून प्रथम चिंचणीतासगाव येथे आले. हे पुढे मुघोल संस्थानचे दिवाण होते. ह्यांस काशिनाथ (भार्या राधा) व गोपाळ (७) हे दोन मुलगे होते. गोपाळ यास दोन पुत्र. थोरले केशव गोपाळ (८) — (भार्या सावित्री) व घाकटे गोविंद गोपाळ (८) — (भार्या रमा.) केशवराव यांस चार पुत्र असून वडीलपुत्र नारायण (९) (भार्या सरस्वती) ह्यांचे जमखंडी येथे लोकमान्य नावाचे मालकीचे हॉटेल आहे. वय सुमारे ५६ आहे. ह्यांना भालचंद्र व सदाशिव हे दोन मुलगे आहेत. केशव गोपाळ (८) ह्यांचे दुसरे चिरंजीव कमलाकर (९) (भार्या लक्ष्मी) हे जमखंडीस नोकर आहेत. वय ५१. ह्यांना केशव (१०) ज. १९१८, व्यंकटेश ज. १९२०, विष्णु ज. १९२६ व गजानन ज. १९२९ असे चार मुलगे आहेत. पैकी वडील पुत्र केशव हे चुलत बंधु व्यंकटेश गोविंद (९) ह्यांना दत्तक गेले. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले आहे. कमलाकर ह्यांचे बंधु कृष्णाजी केशव (९) (भार्या राधा.) ह्यांना गोविंद (१०) म्हणून मुलगा एक असून तो शिकत आहे. गोविंद गोपाळ (८) (भार्या रमाबाई) ह्यांचा मुलगा व्यंकटेश (९) त्यांची भार्या गंगूबाई ह्यांनी आपले चुलत दीर कमलाकर केशव (९) ह्यांचा मुलगा केशव दत्तक घेतला व नांव तेच राहिले.

अंताजी उर्फ बाळाजी केसो (६) — हे बंधुसमवेत देशावर आले. त्यांचे पुत्र रामाजी अंताजी (७) हे जमखंडी संस्थानांत नोकर होते. ह्यांचे चुलत बंधु विसाजी राधो (७) (भार्या पार्वती) हे नेवरे येथील विश्वेश्वराचे उपासक होते. ह्या देवाची पूजा करीत असतांना ह्यांस रेड्यानं मास्ल्यामुळे हे कैलासवासी झाले व तो रेडाहि तत्काळ मरण पावला. ह्या दोघांच्या समाधी नेवऱ्यास बांधल्या आहेत. त्यांच्या पूजाअर्चेसाठी वे. सं. चितळे भटजी ह्यांस ह्यांनी कांही उत्पन्न देऊन ठेविले आहे. त्यांचा पुत्र रघुनाथ उर्फ भाऊ विसाजी (८) (भार्या जानकी) हे कमाविसदार होते. १८९६ साली जुष्काळ पडला त्या वेळी ह्यांनी अन्नदान करून पुष्कळांस जीवदान दिले.

हे १८९९ साली वारले. ह्यांना मुली काशी पेठणे संतुबाई-मराठे, गोबुबाई-भाठवले, यमुनाबाई-दातार आणि वेणूबाई-गोखले अशा होत्या. शंकर उर्फ विसाजी रघुनाथ (९) जन्म स. १८९०. हे विजापूर येथे शेती-साधकारी करीत असोन शिवाय 'लक्ष्मीनरसिंह' नामक पेढीचे मॅनेजिंग डायरेक्टर आहेत. ह्यांच्या भार्या दोन-अन्नपूर्णा व भागीरथी; ह्यांना ७ मुले झाली. पैकी फक्त दोन रघुनाथ व बाळकृष्ण ह्यात आहेत. ह्यांचे बंधु बाळकृष्ण (९) हे वयाच्या १० व्या वर्षी वारले. रघुनाथ उर्फ भाऊ शंकर (१०) जन्म १९११ (भार्या सुशीला) ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले असून हे विजापूर येथे लक्ष्मी सिनेमांत ऑपरेटर आहेत.

हरी भोरेश्वर (५) भार्या यशोदा त्यांचा पुत्र परशुराम हरी (६) (भार्या सरस्वती.) सिताराम उर्फ भिकाजी परशुराम (७) (भार्या जानकी.) ह्यांना तीन मुलगे होते. वडील गोविंद भिकाजी (८) हे विष्णु हरी (९) ह्यांस दत्तक गेले. दुसरे गोपाळ भिकाजी (८) जन्म स. १८७६ (भार्या सरस्वती.) हे दिवाणी खात्यांत नोकर असून पुढे क्लार्क ऑफ दि कोर्ट ह्या हुद्यापर्यंत चढले होते. हल्ली पेनशन् घेतले आहे. ह्यांचे घराण्यात अष्टे (जि. सातारा) गावी मिराशी हक्काची जमीन आहे. ह्यांचे चि. पांडुरंग गोपाळ (९) जन्म स. १८२५ अन्ड्रेन्ड असून सातारा जि. शिक्षक आहेत. त्यांचे बंधु रामचंद्र गोपाळ (९) जि. स. १८३० (भार्या सीता) हे मॅट्रिक असून कऱ्हाड घाट्यांत सेक्शन रायटर व टायपिस्ट आहेत. त्यांचे चुलते शंकर भिकाजी (८) जन्म १८८४ स. हे दुसऱ्या वर्षाचे ट्रेन्ड असून सातारा जि. हेडमास्तर आहेत. पगार रु. ६०. ह्यांना रघुनाथ उर्फ रघुवीर, प्रभाकर व मनोहर (९) असे तीन मुलगे आहेत.

विष्णु हरी (६) हे नेवऱ्याहून प्रथम अष्टे येथे आले. नंतर नानासो चिंचणीकर पटवर्धन ह्यांचेकडे पागेवरील अधिकारी झाले. ह्यांनी आपला पुतण्या सिताराम उर्फ भिकाजी (७) ह्यांचा पुत्र गोविंद (भार्या लक्ष्मी) ह्यांस दत्तक घेतले.

1903

1908

Kamalkar

ह्यांचा मुलगा नरहरी (८) (भार्या सत्यभामा.) ह्यांस सीताराम (९) ऊर्फ शंभु हा एक मुलगा आहे.

सदाशिव गोपाळ (५) हे पूर्वी सांगलीस राहात असत. नंतर मंगळवेढेस गेले असें समजतें. ह्यांना बाळाजी, विनायक व गोपाळ (१) हे तीन मुलगे होते. पैकीं बाळाजीचे चिरंजीव हरि ऊर्फ आबाजी (७) हे मंगळवेढें येथें वकील होते. वकीलांचे पुत्र वासुदेव (८) ह्यांचे चि. नारायण (९) हेहि तेथेंच वकीली करीत असतात. त्यांना एक मुलगी आहे.

गोपाळ सदाशिव (भार्या सरस्वती) (६) ह्यांचे पुत्र गणेश गोपाळ (७) हे तासगांव येथें कास्कून होते. तेथें त्यांचा एक पत्नीचा बाडा आहे. ह्यांना गोविंद, दत्तात्रेय, बाळाजी व महादेव (८) असे चौथे मुलगे झाले. वडील पुत्र गोविंदराव (भार्या राधा,) ह्यांना बाळकृष्ण, पांडुरंग, बाळ ऊर्फ गणेश व दामोदर आणि बन्याबापू (९) असे पांच मुलगे असून त्यांपैकीं दामोदर गोविंद (९) हे निफाड येथें असतात. ह्यांना सदानंद (१०) नांवाचा एक मुलगा आहे. बाकीचे शंभु अकलूज येथें असतात. दत्तात्रेय गणेश (८) (भार्या लक्ष्मी) ह्या काशीस असतात. बाळाजी गणेश (८) (भार्या सगुणा) ह्यांनाहि सांगलीस नोकरी होती. पुढें मंगळवेढें येथें बदली होऊन तेथें ते गेले होते. त्यांच्या मुलाचें नांव सदाशिव बाळाजी (९), हेहि सांगलीस नोकर असून त्यांची नोकरी २८ वर्षे झाली आहे. महादेव गणेश (८) हे रामदुर्ग येथें दाते घराण्यांत दत्तक दिले होते.

महादाजी बाळाजी नारमानी (४) यांना पुत्र सदाशिव, जनादैन, लक्ष्मण (५) पैकीं जनादैनचा पणतू नारायण गोपाळ (८) (भार्या कुसाबाई) हे नेवरें येथें शेती करून असतात. हे फार सज्जन एवढेच आहेत. यांचें वय ६८ आहे. यांना एक मुलगा आहे. त्याचें नांव केशव-याचें नुकतेंच १९३६ मे मर्त्य झालें. ह्यांनीं मराठी ७ वीची परीक्षा देऊन मग हायस्कूलमध्ये जाऊन मॅट्रिक झाल्यावर मुंबईस कॉलेजांत जाऊन बी.ए. झाले. आतां ते मुंबईस खाजगी शाळेंत नोकरी धरून एम. ए. चा अभ्यास करीत आहेत.

महादाजी बाळाजीचा ३ रा मुलगा लक्ष्मण (५) (भार्या जानकी) यांस

नारो, रावजी (रघुनाथ) व बाळाजी (६) असे ३ मुलगे होते. पैकीं रघुनाथ ऊर्फ रावजी लक्ष्मण (६) (भार्या जानकी) ह्यांचे पुत्र विश्वनाथ (७) (भार्या सभा) हे तासगांव संस्थानांत कारभारी होते. ह्यांना व्याघ्र-माचा चांगला नाद असे. ह्यांना ४ पुत्र होते. लक्ष्मण, अप्पा, पांडुरंग (आबा), नाना (८). लक्ष्मण विश्वनाथ (८) (भार्या जानकी), हे पुण्यास कंत्राटदार होते. ह्यांना दिल्ली येथें हिंदुमुसलमानांच्या दंग्यांत मृत्यु आला. २ रा मुलगा अप्पा यांना रघुनाथ नांवाचा एक मुलगा होता. पांडुरंग ऊर्फ आबा विश्वनाथ (८) (भार्या रत्नमा), ह्यांची मुंबई व कलकत्ता येथें आडत होती; दक्षिणी व्यापारी मंडळींत हे प्रमुखांपैकीं एक होते. ह्यांना बाळकृष्ण, नीळकंठ व हरी (९) असे ३ मुलगे झाले. बाळकृष्ण पांडुरंग ऊर्फ आबा (९) हे मुंबईस व्यापार करतात. हरी पांडुरंग (आबा) (९) जन्म इ. १९०५ (भार्या सुनंदा), ह्यांचें इंटरपयेंत शिक्षण मुंबईस झालें. हे अमेरिकन चित्रपटासंबंधी व्यापार करतात; ह्यांचे व्यवसायाकरतां जावा, सुमात्रा, चीन ह्या देशांत इ. १९२७ मध्ये त्यांनीं प्रवास केला, ह्यांना मोरेश्वर ऊर्फ सुरेश नांवाचा मुलगा आहे. नारायण विश्वनाथ (८) (भार्या गोपिका).

लक्ष्मण महादजी (५) यांचा ३ रा मुलगा बाबाजी लक्ष्मण (६) हे तासगांव येथें सावकारी करीत असत. ह्यांची येथें वीस विघे जमीन असून स्वतःचें घर आहे. यांचा पुत्र रामचंद्र बाबाजी (७) (भार्या यशोदा), हे तासगांव येथें राहात असत. ह्यांना पुत्र ४ बाळकृष्ण, गोविंद, गोपाळ, बंडो (८). बाळकृष्ण रामचंद्र (जन्म स. १८७८) (८) भार्या गंगा. हे शेफर्ड बोटी कंपनीत नोकर होते इ. १९०१ सालीं झेने मृत्यु पावले. www.Shepherdboats.com

गोविंद रामचंद्र जन्म स. १७८९ (भार्या राधा) (८) हे गव्हर्नमेंट टेलिग्राफ ऑफिसमध्ये मुंबईस नोकर होते. हल्लीं पेंशन रु. १२५ घेऊन पुण्यास राहातात. ह्यांचें शिक्षण सातारा हायस्कूलमध्ये झालें. गोपाळ रामचंद्र (जन्म १८८४) (भार्या लक्ष्मी) हे न्यू कस्टम ऑफिसमध्ये नोकर असून पगार १३६ रु. आहे. ह्यांस दोन मुली व दत्तात्रेय (९) म्हणून एक मुलगा आहे.

गोपाळ
राजजी
७४४

बांधो रामचंद्र (८) जन्म १८८८ इ. (भार्या रमा) ह्यांचे शिक्षण प्रीव्हियसपर्यंत झाले आहे. टेलिग्राफ की. ऑ. सोसायटीत अकौन्टंट आहेत. पगार रु. १७५ आहे. ह्यांस दोन लहान मुली आहेत.

गंगाधर महादजी (५) ह्यांचे चिरंजीव चिमणाजी गंगाधर (६) ह्यांस सहा मुलगे; थोरले परशुराम चिमणाजी (७) हे दत्तक गेले असून तिसरे पुत्र लक्ष्मण चिमणाजी (७) ह्यांचे मुलगे कोंढो लक्ष्मण (८) हे निजाम राण्यांत कुडगुंड येथे शाहाबादी दगडाचे कारखान्यात नोकर आहेत. वय ५०. ह्यांना विनायक आणि नरहर (९) असे दोन मुलगे असून ते मुंबईस कॉलेजमध्ये शिकत आहेत. सदाशिव चिमणाजी (७) हे नाशकास शिक्षक होते. श्रीरामाचे रथभिरवणुकीत हे रयाखाली सापडून वारले. वासुदेव चिमणाजी (७) हे मुंबई म्युनिसिपॅलिटीत नोकर होते. पुढे त्यांना अर्धांग होऊन ते वारले.

रामाजी महादजी (५) ह्यांचे पुत्र वासुदेव रामाजी (६) (भार्या सावित्री) ह्यांस सखाराम, विठ्ठल, मोरो व राघो (७) असे चौथे पुत्र झाले. पैकीं सखाराम वासुदेव (भार्या लक्ष्मी) हे नेवरे येथे शेती करून असत. ह्यांना पुत्र तीन होते. बापू, वासुदेव व हरी पैकीं बापू सखाराम (८) (भार्या गंगा) हे नेवरे येथे पाटील होते. ह्यांना दिनकर बापू (९) (भार्या जानकी.) हे पुत्र असून हे मुंबईस खासगी नोकरांत आहेत. ह्यांना हेरंब, वसंत विश्वनाथ, भास्कर व दामोदर (१०) असे ५ मुलगे झाले आहेत.

कृष्णाजी बापूजी (९) त्यांचा जन्म १८७६ मधील असून शिक्षण मराठीच झाले आहे. पण त्यांना कलाकौशल्याचा नाद असल्यामुळे ते हरहुन्नरी आहेत. फायरमन, ड्रायव्हर, फिटर, खाणी कामगार हीं कामे त्यांनीं केली आहेत. त्यांनीं वऱ्हाड, पंजाब, निजामराण्य येथे हिंडून प्रवासहि बराच केला आहे. पण कटलरीमध्येहि हे होते. सध्या हे धुळे येथे आहेत. त्यांस सखाराम, लक्ष्मण, वासुदेव व रघुनाथ (१०) असे ४ पुत्र आहेत.

हरी सखाराम (८) हे नेवऱ्यास शेती करून असत. ह्यांना विष्णु व श्रीधर (९) असे दोन मुलगे झाले. विष्णुपंत (९) हे नेवऱ्यास शेती करून

असत. पण ते लवकरच वारले. त्यांचे वंधु श्रीधर ह्यांनी बरीच शेती नेवऱ्यास संपादन केली आहे. शेती व व्यापार करून हे नेवऱ्यास असतात. त्यांना यशवंत, शंकर, गोविंद, गोपाळ व वासुदेव, (१०) असे पांच मुलगे आहेत. मोरो वासुदेव (७) ह्यांचा पुत्र महादेव मोरो (८) हे पटवर्धन यांजकडे कारकून होते. त्यांचे चिरं. गणेश महादेव (९) हे मुंबईस (हिंदमाता सिनेमा जवळ) राहतात.

केसमानी Tree p 41.

राघोबा बाळाजी (४) ह्या केसमानी शाखेंतील गणो (४) यांची वंशा-वळ मिळाली पण त्यांतील व्यक्तींची माहिती कांही मिळाली नाही.

राघो बाळाजी (४) यांचा नाव लक्ष्मण चिमाजी (६) व त्याचा नाव परशुराम राघो (८) यांस महादेव व गणेश (९) असे दोन पुत्र आहेत. पैकीं महादेव परशुराम (९) हे नेवरे येथे राहतात. त्यांचे शिक्षण मराठी-सहाय्या इत्येपर्यंत झाले आहे. हे शेतीव्यवसाय करतात. ह्यांचे वय सुमारे ६० आहे. त्यांचा पुत्र सखाराम महादेव (१०) ह्यांचे वय अंदाजे ३२ असून शिक्षण मराठी सातवीपर्यंत झाले आहे. हल्ली हे सांगली येथे फिल्म कंपनीमध्ये नोकर आहेत. लक्ष्मण महादेव (१०) ह्यांचे वय सुमारे २९ वर्षांचे आहे. हे नेवरे येथे शेती करून असतात. दत्तात्रेय महादेव (१०) वय सुमारे २५. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाल्या-नंतर ते मुंबईस बर्मा शेल कंपनीत नोकर झाले. सांप्रत तेथेच आहेत. विश्वनाथ महादेव (१०) वय सुमारे १८ हे रत्नागिरी येथे न्यू. इ. स्कूलमध्ये शिकत आहेत. प्रभाकर महादेव (१०) हे लहान आहेत. b. 1926

महादजी विसो (५) यांचे नाव नारायण महादेव (८) यांना विनायक व सीताराम (९) असे दोन मुलगे, पैकीं सीताराम नारायण (९) हे पोष्ट्यात्यांत नोकर होते. सांप्रत ते सेवानिवृत्त झाले असून पेंशन घेऊन पाचोरा पूर्वखानदेश येथे राहतात. b. 1926

कृष्णाजी विसो (५) ह्यांचे पणत कृष्णाजी रामचंद्र (८) ह्यांना काशिनाथ, अंताजी व वासुदेव (९) हे तिघे मुलगे असून ह्यांपैकी काशिनाथ कृष्णाजी (९) हे ठाणे जिह्यांत शिक्षक आहेत. ह्यांचे

b. 1886

b. 18769

b. 1904

b. 1907

b. 1911

b. 1918

चिरं. हरी काशिनाथ (१०) हे ठाणें जिल्ह्यांत बोलिज येथें तलाठी आहेत. यांना नारायण (११) नांवाचा मुलगा आहे.

केसा विसो—(५) ह्यांचे नातू गोविंद गणेश (७) हे नेवण्याहून मिरज येथें शंभर वर्षांपूर्वी आले. तेथें पुढें शेखदार (मामलेदार) ह्या हुद्यापर्यंत चढले. त्यांचे पुत्र राघो गोविंद (८) हे नगर जिल्ह्यांत कारकून होते. तेथून बदलीवर बदली होऊन सातान्यास आले. त्यांचे पुत्र गणेश राघो (९) ज. १८५६, हे १८७६ मध्ये मॅट्रिक झाले. नंतर दिवाणी खात्यांत नोकर होऊन सातारा येथें क्लर्क ऑफ दि कोर्ट ह्या हुद्यापर्यंत चढले. ह्यांनी १९०७ मध्ये पेनशन घेतले; पुढे वार्डस गु. नारायणशास्त्री मराठे-प्राश पाठशाळा संस्थापक व मुख्याध्यापक ह्याजकडे वेदान्ताचा अभ्यास केला. हे १९३५ मध्ये स्वर्गवासी झाले. ह्यांना दोन मुली द्वारका ललिते व यमुना भागवत अशा आहेत. ह्यांना एक मुलगा विनायक (१०) हा झाला. ज. १८८०. स्कूल फायनल पास झाल्यावर त्यांनी सवज्जकोटीत काही दिवस कारकुनी केली. पुढे हातास व्यंग झाल्यामुळे पेनशन घेऊन सध्या खाजगी इंग्रजी शाळा चालवीत आहेत. ह्यांना मुली पांच झाल्या. सौ. बनु जोशी वय २२, वाराणशी केळकर वय २०, वेणु, सुमती, वत्सला ह्यांची वय अनुक्रमे १४, ९, ५ अशी आहेत. ह्यांचे चिरंजीव चिंतामणी विनायक (११) ज. १९०६, हे मॅट्रिक व स्कूल फायनल झाल्यावर शाळाखात्यांत नोकर झाले. नोकरां सामाकून इंटर आर्ट्स, सेकंड इयर ट्रेनिंग व एस्. टी. सी. ह्या परीक्षा दिल्या. हल्ली कोरेगांव येथें मराठी शाळेत इंग्रजी ह्यासाठी शिक्षक आहेत. ह्यांना बाळ (१२) नांवाचा १ वर्षाचा मुलगा आहे. वामोदर विनायक (१३) ज. १९२१ इंग्रजी ६ वी शिकत आहे.

केशव राघो (१) ज. १८५८. १८७७ साली मॅट्रिक. ह्यांनी सातारा हायस्कूलमध्ये बरेच दिवस शिक्षकांचे काम केले. १९१४ मध्ये पेनशन घेतले. हल्ली सातारा येथे असतात. ह्यांना गायन व तंतुवाद्य वादनाचा उत्तम व्यासंग आहे. ह्यांना रंगू जोशी, गंगू पटवर्धन, दुर्गा राजवाडे अशा तीन मुली आहेत व ४ मुलगे आहेत.

कृष्णाजी केशव (१०) ज. १८८३. कॉलेजांत इंटरपर्यंत शिक्षण

झाल्यावर डीले विषयामुळे १९०१ मध्ये त्यांनी कॉलेज सोडून सातारा डि. ज. कोटीत कारकुनीची नोकरी घरली. पण पुढे सातारा येथेच वेस्टर्न इंडिया लाईफ इन्शुरन्स कंपनी निघाली. तेव्हा नोकरांचा राजीनामा देऊन कंपनीत नोकरी घरली. व सध्या ऑफिसरच्या ग्रेडपर्यंत त्यांची वढती झाली आहे. ह्यांचा विद्याव्यसंग बरा असून प्रसंगी हे सभांत भाषणेहि करतात. ह्यांना अध्यापनाची आवड असून हे आतवर्गीयांचे प्राथमिक शिक्षण घरांचे पुरे करून घेतात. वेदान्त व योगशास्त्रांतहि ह्यांची बरीच प्रगती, जुलते गणेश राघो (९) ह्यांच्या सहवासाने झाली आहे. त्यांनी सातारा येथील सध्या भरभराटीस असलेल्या गजानन व्यायामशाळेचे पुनरुज्जीवन केले. त्यांच्या मुली—गीता—पेदे, वय ३०, शांता—गणपुले वय २६, अशा दोघी आहेत. ह्यांना अच्युत (११) म्हणून एक १२ वर्षाचा मुलगा आहे. तो इंग्रजी २ रीत आहे.

विष्णु केशव (१०) जन्म १८८८, ह्यांचे शिक्षण इंग्रजी ५ व्या इयत्तेपर्यंत झाल्यानंतर ते पुढे व्यापारांत शिरले. आता ते ऑथ संस्थानांत कारकून आहेत. ह्यांना दोन मुली व चार मुलगे आहेत. पैकीं रघुनाथ (११) ज. १९१५, ह्यांनी कॉलेजचे पहिले वर्षाखेरपर्यंतचे शिक्षण केल्यानंतर विमाकंपनीत नोकरी घरली. विमाशाखाच्या ए. सी. आय. आय. पार्ट फर्स्ट ह्या परीक्षेचा अभ्यास करीत आहेत. दुसरा मुलगा नारायण (११) ज. १९२०, इंग्रजी पांचव्या इयत्तेत आहे. तिसरा व चवथा गोपाळ व मधुसूदन (११) हे दोघे मुलगे लहान आहेत.

वामन केशव (१०) हे सरकारी पब्लिक वर्क्स खात्यांत ओव्हरसीयर आहेत. ह्यांना सदाशिव, बळवंत व प्रभाकर (११) हे तिघे मुलगे व इंदुमती साठे वय २३ आणि शारदा, सिंधु, मंदाकिनी व कुमुद अशा पांच मुली आहेत. सदाशिव वामन (११) ज. १९१५ ह्यांची इंटर आर्ट्सची परीक्षा होऊन हे सध्या एल्. सी. पी. एस्. च्या दुसऱ्या वर्षीत शिकत आहेत. ह्यांना व्यायामाचा धोक फार असून ते कुस्ती करण्यांत पटाईत आहेत. ते गजानन व्यायाम शाळेतिल हे एक नामांकित विद्यार्थी असून पोहोण्यांतही प्रवीण आहेत. बळवंत वामन (११) ज. १९१७, हे

६ नाते नेवणे (सातारा) d- मो. दा. नि. नारे
mentioned in Part IV P. 42
पु. क. म. म.

इंग्रजी पांचवीमध्ये आहेत. प्रभाकर वामन (११) ज. १९२२. हे इंग्रजी चौथीत शिक्षण घेत आहेत. पांडुरंग केशव (१०) ज. १९०४. हे १९२८ साली एल्. सी. पी. एम्. झाले. हल्ली सातारा येथे डॉक्टरी करतात. ह्यांनाही मर्दानी खेळाचा व्यांग असून हे कुस्ती चांगली करतात.

दत्तात्रेय राघो (९)—ज. १८६७, हे मॅट्रिक झाल्यावर डिस्ट्रिक्ट झिडरची परीक्षा घेऊन इस्लामपूर येथे ह्यांनी १९११ पर्यंत वकिली केली. पुढे अपस्माराच्या व्यथेमुळे वकिली सोडून वडील बंधु केशव राघो (९) ह्यांचेजवळ ते असत. हे १९१८ मध्ये मृत्यु पावले. ह्यांना गोदावरी ओक वय ४८ व कृष्णाबाई लिमये वय ४५ आणि काशी सोमण वय ४२ अशा तीन मुली आहेत. त्यांचे चिरं शिवराम दत्तात्रेय (१०) ज. १९००, मॅट्रिक पास, हल्ली कोल्हापूर येथे सधोस्टमास्तर आहेत, ह्यांना दोन मुलगे आहेत.

विसाजी राघो (९)—ज. १८६५. हे सातारा येथे कोटीत वकील होते, पुढे काही दिवस नाशिक जिल्ह्यात व नंतर कऱ्हाड येथे त्यांनी वकिली केली. त्यांची पत्नी १९१७ मध्ये मृत्युवशा झाली व हे नेहमी म्हणत असत त्याप्रमाणे पत्नीच्या दुसऱ्या वर्षाआढादिवशीच म्ह. १९१९ साली ते स्वर्गवासी झाले. ह्यांना मनु सोमण वय ३४ नावाची मुलगी आहे. मुलगा वासुदेव विश्वनाथ (१०) ज. १८९४. हे मॅट्रिक झाल्यानंतर काही दिवस दोर डाक्टरीचे शिक्षण घेत होते. हल्ली हे कऱ्हाड येथे सायकल दुरुस्ती व विक्रीचे दुकान चालवून आहेत. ह्यांचा मुलगा गजानन (११) वय १४, हा इंग्रजी पांचवीत आहे, ह्यांना बहिणा, लीला व गंगू वय अनुक्रमे १०, ६ व २ असलेल्या अशा तीन मुली आहेत.

शंकर राघो (९)—ज. १८७०. हे तासगांव येथे वकील होते व आता इस्लामपूर येथे वकिली करितात; ह्यांना गायनाचा चांगला अभ्यास आहे. ह्यांच्या मुली अनु पैडसे, आळ पटवर्धन व मथु राजवडे अशा तीन असून मुलगे चौघे आहेत. पैकी थोरले अनंत शंकर (१०) ज. १९००. हे बी. ए. असून कळंब येथे सबरजिस्ट्रार आहेत. ह्यांनी हिंदी भाषेचा चांगला अभ्यास केला आहे. कल्याण नांवाच्या हिंदी मासिकांत हे लेख लिहीत.

असतात. ह्यांना दोन मुलगे व दोन मुली आहेत. गंगाधर शंकर (१०) ज. १९०६ ह्यांचे शिक्षण इंटरपर्यंत झाले होते. हे मातीचे चित्रकाम फार उत्तम करीत असत. हे १९३२ साली हृदयविकाराने वारले. ह्यांचे बंधु विठ्ठल व माधव (१०) हे लहान आहेत.

मोरो ऊर्फ आपणा पांडुरंग (९)—हे सरकारी सधो-असिस्टंट सर्जन होते. पेनशन घेऊन वाई येथे राहातात. त्यांचा तेथे खाजगी दवाखाना आहे. ह्यांना बाळकृष्ण, वामन, नारायण आणि दत्तात्रेय (१०) असे चौघे मुलगे झाले. पैकी थोरले पुत्र बाळकृष्ण मोरेश्वर (१०) ह्यांचे नांदगांव येथे सराफी दुकान आहे. डॉक्टरांची मुलगी कमला ह्यांनी उवसगांव येथील डॉ. जोशी ह्यांच्याशी इ. १९३३ मध्ये पुनर्विवाह केला. ह्यांना ललित कलेचा नाद असून ह्यांनी प्रसिद्ध प्रो. ना. सी. फडके ह्यांजवरील नाट्यप्रयोगांत मुख्य नायकेचे काम केले होते. ह्यांना नवश्वराने ता. १४/६/३६ रोजी देवाशा झाली.

राममानी Tree pp 45-47

भास्कर महादाजी (३) ह्यांना सदाशिव व नारो असे दोन मुलगे. सदाशिव भास्कर (४) हे नेवऱ्यास सुखवस्तू असत. ह्यांस अंताजी, दिनकर, चिंतामणी, व विष्णु (५) असे चौघे मुलगे. पैकी दिनकर सदाशिव (५) (भार्या उमा) ह्यांना विनायक, यशवंत व पुरुषोत्तम (६) असे तिघे पुत्र. पैकी पुरुषोत्तम दिनकर (भार्या नर्मदा) ह्यांचे वय सध्या सुमारे ४० असून हे नेवऱ्यास आहेत. चिंतामणी सदाशिव (५) (भार्या जानकी) हे बी. बी. सी. भायू रेव्हेच्या ऑफिसमध्ये मुंबईस क्लर्क होते. विष्णु सदाशिव (५) (भार्या सावित्री व लक्ष्मी) ह्यांची मुंबईस शिवणकामाची कंपनी होती. पेण कटलरी कारखान्यांत तसेच कऱ्हाडाला यांच्या पितळी कुलपाच्या कारखान्यांतही ह्यांचा भाग होता. शिवाय कोल्हाटकर छापखाना ह्यांनी काढला होता. ह्यांस श्रीपती, दिवाकर ऊर्फ यदुपती (६) हे दोन पुत्र. श्रीपती विष्णु (भार्या भागिरथी) हे रतलाम येथे बी. बी. सी. आय. रेव्हेच्या इंजीनियरिंग खात्याकडे क्लर्क आहेत. दिवाकर ऊर्फ यदुपती विष्णु (६) हे बी. बी. सी. आय. रेव्हेच्या इंजीनियर खात्यांत नोकर होते. हल्ली

मुंबईस राहात असून वैद्यकीय व्यवसाय करतात. ह्यांना रंगवस्त्र (७) म्हणून एक मुलगा आहे.

नारो भास्कर (४) यास गणेश, कृष्ण, भास्कर, व वामन (५) असे चौघे मुलगे. पैकी कृष्णाजी नारो (५) (भार्या रखमा) हे वयाच्या ८० व्या वर्षी वारले. ह्यांना जनार्दन, केशव, वासुदेव, पांडुरंग व अनंत (६) असे पांच मुलगे. पैकी जनार्दन कृष्ण (६) ह्यांचे पुत्र दामोदर (७) (भार्या वाराणशी) हे भडोच येथे स्टेशन मास्तर आहेत. ह्यांना वामन (८) नावाचा एक मुलगा आहे. केशव कृष्णाजी (६) हे रेल्वेकडे नोकर होते. वासुदेव कृष्णाजी (६) (भार्या रमा) हेही रेल्वेकडे नोकर होते. पांडुरंग कृष्णाजी (६) (भार्या राधा) हे नेवऱ्यास शेती करून असतात. ह्यांना दत्तात्रेय, नारायण, मधुसूदन आणि विठ्ठल (७) असे चौघे मुलगे आहेत. दत्तात्रेय पांडुरंग (७) वय २८ हे मुंबईस शिवणकामाचा व्यवसाय करतात. नारायण पांडुरंग (७) वय २३ हे नेवरे येथे असतात. मधुसूदन पांडुरंग (वय १२) व विठ्ठल पांडुरंग (वय ६) हे शिकत आहेत.

वामन नारो (५) हे रेल्वेमध्ये मोठे कामगार होते. त्यांना ज्यंबक व महादेव (६) असे २ मुलगे होते, पण ते अल्पवयात वारले. वामन हे सेवानिवृत्त शाळ्यावर नेवऱ्यास येऊन राहिले. ते मोठे रामभक्त होते. त्यांनी आपल्या घरापुढे रामाचे देऊळ बांधून त्याची सेवा करीत काळ घालवीत होते. अनंत कृष्णाजी (६) (भार्या सीता) हे मुंबईस रेल्वेत व. ७५ पगारावर नोकर आहेत. ह्यांना अच्युत व काशिनाथ असे दोन मुलगे आहेत. अच्युत अनंत (७) ह्यांचे वय २२ हे व्ह. फा. पास असून मॅट्रिकही झाले आहेत. काशिनाथ अनंत ह्यांचे वय सांप्त १९ असून हे शिकत आहेत.

सदाशिव महादाजी (३) (भार्या अन्नपूर्णा) (महादाजी ह्यांचे पुत्र सदाशिव (४) (भार्या राधा). ह्यांना रामचंद्र, गणेश व गंगाधर असे तिघे मुलगे. रामचंद्र महादाजी (५) हे नेवऱ्यास शेती करून असत. ते १९०५ साली वयाच्या ८२ व्या वर्षी मृत्यु पावले. काशिनाथ रामचंद्र (६) हे बडोदे येथे जेलर होते. हे १९०३ मध्ये ४७ वर्षांचे होऊन प्लेगने वारले. ह्यांना

महादेव व शंभु (७) असे २ मुलगे व १ बगुताई मुलगी. ह्यांना बडोदे येथील गोवडे यास दिल्या आहेत.

महादेव काशिनाथ (७) (भार्या पावती साहनी सोमेश्वरचे). हे बडोदे येथे प्रथम कलाभुवनमध्ये काही दिवस शिक्षक होते व सध्या शिल्पकार म्हणून स्वतंत्रच धंदा करतात. ह्यांचे ह्या कामातील नेपुण्य कौतुकास्पद आहे. ह्यांनी केलेल्या मूर्ति, पुतळे इत्यादिकांचे नमुने हिंदुस्थानात प्रमुख शहरी पहाण्यास सांपडतील. ह्या कलेचे अंगभूत असलेले ब्रासकास्टिंगचे काम हिंदुस्थानात यशस्वी रीतीने सिद्धीस नेणारे हेच पहिले गृहस्थ होत. ह्यांना २ मुली आहेत. योरली अनसूया वय २३ ह्यांना विमलव्याचे ओक, हल्ली हे पुण्यास ऑडिटरचा धंदा करितात, त्यास दिले आहे. २री मुलगी सुशिला वय ८ मराठी शिकत आहे. ह्यांना गोविंद, जयवंत, प्रभाकर, चंद्रकांत (८) असे चौघे मुलगे झाले. पैकी गोविंद महादेव (८) ह्यांचे वय हल्ली १८ असून मॅट्रिक होऊन आता कलाभुवनमध्ये शिक्षण घेत आहेत. जयवंत (८) ह्यांचे वय १३ हे शिकत आहेत. बाकीचे दोघे लहान आहेत. शंकर काशिनाथ (७) यांना भार्या दोन १ ली उमा व २री गिरिजा. ह्यांना मुल्ले ५ पैकी ३ मुलगे राम, अनंत, शरद (८) आहेत. राम हायस्कूलात शिकत आहे. अनंत व शरद ५ व २ वर्षांचे आहेत. मुली-द्वारका ९ व विमल ३ वर्षांच्या आहेत. द्वारका मराठी ३ रीत आहे. शंकर काशिनाथ हे बडोदे येथे चित्रकलाशिक्षक आहेत.

गणेश महादाजी (५) जन्म १८६४. (भार्या गोपिका) हे बडोदे येथे रेव्हिन्युखात्यात नोकर होते. पुढे ते नेवऱ्यास येऊन राहिले व तेथे ते वैद्यकी करीत असत. ह्यांना ज्योतिषाचा व्यासंग असे. कीर्तनेहि ते करीत असत. पुढे त्यांस अर्धांग होऊन १९३६ मध्ये वारले. त्यांना नरहरी व श्रीहरी असे दोघे मुलगे व ४ मुली. त्यांची सर्व मुले स्वभावाने अतिसालस आहेत. नरहरी गणेश (६) हे पी. डब्ल्यू. डी. खात्यात मुंबईस नोकर आहेत. पगार १५० (भार्या यमुना.) ह्यांना यशवंत वय १७ आणि भास्कर वय १० असे दोघे मुलगे असून त्यांचा विद्याभ्यास चालू आहे. श्रीहरी गणेश (६) ह्यांचे वय ३० (भार्या इंदिरा) हे नेवऱ्यास शेती करून असतात. गंगाधर महा-

बाजी (५) (भार्या सत्यभामा) हे रत्नागिरीस छापल्यान्यात नोकर होते. कथाहि करीत असत. वयाच्या ६० व्या वर्षी हे वारले. ह्यांना दोघे मुलगे रघुनाथ (६) आणि श्रीराम (६). पैकी रघुनाथ गंगाधर (६) (भार्या विमला) वय ३२, हे रत्नागिरीस शिवणकाम करतात. श्रीराम गंगाधर (६) वय १५ हे रत्नागिरीस हायस्कूलमध्ये शिकत आहेत.

बचाजी गणो (३) ह्यांना दोन मुलगे केशो व मोरो (४). केशो बचाजी (४) ह्यांस गोविंद व गोपाळ (५) हे दोन मुलगे. गोविंद केशव (५) (भार्या दुर्गा) व गोपाळ केशव (५) (भार्या अन्नपूर्णा) हे दोघे संतु ४० वर्षांपूर्वी अनगाव येथे आले व तेथे भिक्षुकी व्यवसाय करून असत. महादेव गोविंद (६) (भार्या पार्वती) हे गोविंद केशव ह्यांच्या तीन मुलांपैकी थोरले होत. मोरेश्वर गोविंद (६) (भार्या सरस्वती) हे कल्याण येथे वकिलाकडे काश्कून आहेत.

रामचंद्र उर्फ संभाजी गणो (३) ह्यांचे पुत्र रघुनाथ रामचंद्र (४) (भार्या चारू बाई), हे नेवरे येथे राहात असत. ते इ. १८३६ चे सुमारास वारले. त्या वेळी त्यांचे चिरंजीव गणेश राघो (५) हे दहा वर्षांचे असल्यामुळे आपल्या मामांचे कडे ठोकवले येथे गेले. पुढे मामा हरी बाबुराव रिसवड हे जमखंडी संस्थानांत कुंदगोळ येथे आले. त्यांजबरोबर हेही आले व तेथेच पुढे स्थायिक झाले. ह्या गणेशपंताच्या भायेंच नांव सरस्वती. ह्यांस एक मुलगी आऊताई आठवले यांकडे दिली होती व दोन मुलगे वडील (६) कृष्णाजी (भार्या राधा जोशी) आणि चाकटे विष्णु गणेश (६) ज. १८५५. ह्यांच्या दोन भार्या. पहिलीच नांव लक्ष्मीबाई, दुसरी भागीरथी जोशी यांकडाले ह्या विद्यमान आहेत. हे कुंदगोळ येथे व्यापारधंदा करून आहेत. ह्यांना रघुनाथ, पांडुरंग, गणेश असे तिघे मुलगे आहेत. रघुनाथ उर्फ बंडू विष्णु (७) ज. १९०५ (भार्या सुमती.) हेहि कुंदगोळ येथेच व्यापारी आहेत. पांडुरंग विष्णु (७) ज. १९०८ (भार्या इंदिरा महाबळ) हेहि कुंदगोळासच असतात. गणेश विष्णु (७) जन्म १९२४ ह्यांचा विद्याभ्यास चालू आहे.

बाळाजी गणो (३) ला मुलगे ४ हरी, चारो, विठ्ठल, सखाराम, (४) पैकी हरीला मुलगे २ लक्ष्मण व काशिनाथ. लक्ष्मणाला

मुलगा एक शंकर. शंकरराव हे इंदोर (छावणी) येथे श्रीराममींदरांत असत. त्यांचा मुलगा दत्तात्रय ३६ वर्षांचा आहे.

घराणें २ रें-पांडववाडी

हे घराणें मूळचें नेवरे येथील देशावरील ह्या घराण्याचें गांव सातारा जिल्ह्यांतलें चाई तालुक्यामधील पांडववाडी म्हणजे पांडेवाडी होय. ह्या घराण्याचा निर्देश महाराष्ट्र व नागपूर प्रांताच्या इतिहासांत झालेला आहे. कारण सातारकर छत्रपतींच्याकडे जसे अविर्धन-कर देशमुख भट पेशवे तसे नागपूरकर भोसल्यांच्याकडे हे पांडववाडीकर कोव्हटकर होत. ह्या घराण्याचा मूळपुरुष रामाजीपंत नारायण. ह्यांच्या पुत्रपौत्रांनी नागपूरकर भोसल्यांचे पदरी असतां रणावर व दरबारी जी कामगिरी केली त्याचा इतिहास पुढील प्रकरणांत दिला आहे. रामाजीपंतास दोन पुत्र १ कोन्हेरराम २ रा भास्करराम. भास्कररामास काशिनाथ एक पुत्र, व त्याला ३ पुत्र होते. कोन्हेर-रामास ६ पुत्र झाले.

सांगली शाखा—कोन्हेररामाचा वडील पुत्र रामचंद्र उर्फ बाबुराव (४) त्याचा पुत्र रघुनाथ रामचंद्र (५) ह्यांचा वंश सांगलीस आहे. ह्यांचे दुसरे नांव तात्या असे होतें. ह्यांना पेशवाईतील साडेतीन रावांपैकी मुख्य जे गोपाळराव पटवर्धन (इ. १७२१-१७७१) त्यांची पहिल्या कुटुंबापासून झालेली एकुलती एक कन्या कुसाबाई ही दिली होती. हे लग्न ऐ. लेख-संग्रह पत्र नं. ८९ व ९० वरून इ. स. १७६२ वर्षांपूर्वी दोनतीन वर्षे झालेले असावे. ह्या कुसाबाईस रामचंद्र (६) म्हणून एक मुलगा होता. त्याला आईच्या वडिलांचे नांव झणजे गोपाळ हे टोपणनाव होतें. हे आजोळाकडून पडले असावे. त्याबरोबर आजोळ कडून म्हणजे सरदार पटवर्धन यांकडून काहीं तेनातांची देणगीहि मिळाली. ह्याखेरीज दौदवाड गांव, जो खुद्द गोपाळराव रावसाहेब ह्यांस जात इनाम म्हणून पेशव्यांच्या बाजूला असलेल्या सावनूरच्या नवाबाकडून इ. स. १७५४ च्या सुमारास मिळाला होता, तोहि वारसाहक्कानें ह्या कुसाबाई-कडे म्हणजे गोपाळराव कोव्हटकर यांच्याकडे चालावयाचा व तसा ती

इ. स. १८४३ पर्यंत चाललाहि असावा. पण पुढे इनामदार वारसांची चौकशी होऊन नजराणा इत्यादि कायदेशीर इलाज करून इनाम कायम करण्याचे वेळी हे इनाम चालू करण्याचे राहिले ते राहिले. या शिवाय १ चाहूर जमीन, एकसर, भोगांव, पांडववाडी, पांडवगढ किल्ल्याची फडगिशी जी बाबूराव कोन्हेर यांस मिळाली होती, तीही ह्या रामचंद्र रघुनाथ यांजकडे चालत होती. कारण अंढम साहेबाचे मोजणीत त्यांचे नांव दाखल होतें असे त्यांचे वंशजांकडून कळतें. रामचंद्र उर्फ गोपाळ (६) हे निपुत्रिक असल्यामुळे ह्यांनी आपल्या चुलतभावाचे म्हणजे पांडववाडी घराण्यापैकी बळवंतरावाचे तृतीय चिरंजीव परशुराम (७) यांस दत्तक घेतले. रामचंद्र रघुनाथास जसे आजोळाकडून गोपाळराव नांव होतें तसे रावजी हेहि नांव चालू होतें. यांचा आयुर्दाय इ. १८७९ ते १८२८.

त्यांचे पुत्र परशुराम रामचंद्र ह्यांजकडे मिळकत आल्यानंतर त्यांचे मुक्त्यार म्हणून चुलत बंधु आनंदराव बलीळ (७) हेच काम पाहात असत. हे आनंदराव आपल्या वडीलकीतील तीनहि शाखांचे म्हणजे रघुनाथ, परशुराम व जयराम रामचंद्र (५) ह्यांचे मुक्त्यार म्हणून व्यवस्था पाहात असत. पुढे स्थिति बदलली आणि आतां देवस्थानी इनामाच्या व इतर काही जमिनीच तेवढ्या चालू राहिल्या आहेत.

परशुराम (७) हे १८४९ ते १८६५ पर्यंत प्रपंचाचा व तेनातीचा कारभार करतें शाले. त्यांना रामचंद्र (भार्या जानकी.) व लक्ष्मण उर्फ बळवंत (८) असे दोन मुलगे होते. रामचंद्रपंत हे १८९९ मध्ये वारले. ते निपुत्रिक वारल्यामुळे परशुरामाचे जे दुसरे चिरंजीव लक्ष्मण उर्फ बळवंतराव (८) (भार्या गंगाबाई) यांजकडे सर्व तेनात आली. हे बळवंतराव मेट्रिक शाळावर त्यांस प्रथम सांगली हायस्कूलमध्ये नोकरी लागली. हे गणित विषय चांगला शिकवीत असत. पुढे त्यास मुलकी खात्यांत घेतले. तेथे ते मामलेदार शाले होते. पुढे पेनशन शाली व ते १९३२ साली वारले.

लक्ष्मणरावास महादेव (९) (पत्नी उमाबाई) हा एक मुलगा होता. हा बळवंतराव ह्यास असतांनाच वारला. त्यांस रामचंद्र, (भार्या जानकी) नारायण, दामोदर व कृष्ण (१०) असे चार मुलगे आहेत. रामचंद्र महादेव

ह्यांस लक्ष्मण म्हणून एक मुलगा आहे. सांप्रत तेनातीवर रामचंद्र महादेव हेच सांगलीस काम करीत आहेत. इ. १९०२ साली लक्ष्मण परशुराम ह्यांचे नांवें सरंजामी जमीन चालू शाली. पण ते असतांना त्यांचा मुलगा महादेव हा वारल्यामुळे त्यांच्या पश्चात् त्यांचे नांव हेच रामचंद्र महादेव ह्यांच्याकडे ती मिळकत त्याच प्रकारानें आली आहे व त्याची वहिवाट सरंजामदार ह्या नात्याने १९३१ पासून तेच करीत आहेत.

प्रस्तुतच्या व्यक्तीमुद्दा या शाखेंत अकरा पिढ्या होतात आणि त्यांत पांच वेळा रामचंद्र ह्या नांवाची पुनरावृत्ति झालेली आहे.

वाईची शाखा—रामचंद्र उर्फ बाबूराव कोन्हेर (४) ह्यांच्या परशुराम (५) ह्या मुलाचा वंश म्हणजे वाईची शाखा होय. ह्या परशुरामास बळवंत व लक्ष्मण (६) हे दोन मुलगे होते. पैकी बळवंतालाच आनंद, सखाराम, परशुराम व रघुनाथ (७) असे चार मुलगे शाले. आनंदराव बलाळ (पत्नी अन्नपूर्णा) ह्यांचा उल्लेख वर आलाच आहे. ह्यांस दाजी (८) (भार्या सरस्वती) व विष्णु (भार्या लक्ष्मी) असे दोन मुलगे शाले. दाजीस सीताराम (भार्या उमा) पांडुरंग आणि यशवंत (९) असे तीन पुत्र शाले. सीतारामाची संतति वंशावळीत दिली आहे. आनंदराव बलाळाचा (७) दुसरा मुलगा जो विष्णु (८) त्यास वासुदेव, यशवंत, श्रीपाद व गणपती (९) हे चार मुलगे शाले. वासुदेव (९) हा रेव्हेकडे नोकर होता. त्यास वयाच्या ३० व्या वर्षी इ. १९०१ मध्ये देवाशा शाली. ह्याला बाळकृष्ण (१०) हा एकच मुलगा शाला. विष्णु आनंद (८) याच्या श्रीपाद (९) (जन्म इ. १८६८) ह्या मुलास परशुराम, गंगाधर, शंकर व सदाशिव (१०) हे चार मुलगे शाले. श्रीपाद अथवा श्रीपती ह्यांस श्रीरामाची उपासना होती. यांनी वयाच्या चाळीस वर्षेपर्यंत पांडेवाडीस राहून ही उपासना परम निष्ठेने चालाविली. पुढे हे वाईस आले. ह्यांना वयाच्या ६४ व्या वर्षी इ. १९३२ मध्ये स्वर्गवास शाला. ह्यांचा वडील मुलगा परशुराम श्रीपती जन्म स. १९०२ ह्यांस वाई म्यु.पा. मध्ये नोकरी होती. हे विवाहित होऊन इ. १९३१ मध्ये मृत्यु पावले. गंगाधर श्रीपती (१०) (जन्म शके १८३१) यांचे शिक्षण मराठी ७ ईयत्तीपर्यंत शाले. हे घरची शेतप्रिपंच

पाहून आहेत. ह्यांचा धाकटा भाऊ शंकर (जन्म शके १८३३) हाहि मराठी शिक्षण घेऊन घरीच शेती करून आहे. सदाशिव (१०) जन्म शके १८३५ हा शिकत आहे. श्रीपती विष्णूचा भाऊ जो गणपती विष्णु (९) हा जवळपूराकडे रेल्वेत नोकर आहे.

परशुराम रामचंद्राच्या शाखेप्रमाणे जयराम रामचंद्र (५) ह्याची वंशशाखाहि वाईसच आहे. ह्या जयरामास गोपाळ उर्फ दादा व भास्कर (६) हे दोन मुलगे झाले. गोपाळास जयराम (७) (भार्या लक्ष्मी) हा एकच मुलगा असून हे कोल्हापुरास वकिली करितात असे कळते. ह्या जयरामास भास्कर, गोपाळ व रावजी (८) हे तीन मुलगे झाले. भास्कर (भार्या जानकी) हे प्रथम भोगांव येथे रहात असत. नंतर वाईस राहून शेती व सावकारी काम पाहून असत. ह्यांना गोपाळ, दत्तात्रेय, गणपती, व बाळकृष्ण (९) हे चार पुत्र झाले. गोपाळाचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले असून त्यास रेल्वेत नोकरी होती. इ. १९२९ मध्ये वयाच्या ४७ व्या वर्षी ह्यांना मृत्यु आला. ह्यांना पुरुषोत्तम (१०) हा १ मुलगा आहे. जन्म १९०९; ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले आहे. ह्यांस बाबूराव हे दुसरे नांव आहे व ते वाईस इंग्रजीमराठी टाइपिंगचे काम करून आहेत. बाळकृष्ण भास्कर (९) जन्म शके १८२२-२३ (१००-०१) ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिक इतके होऊन हे घरप्रपंच पाहून आहेत. दत्तात्रेय (जन्म शके १८१०-११) यांचे शिक्षण मराठीच झाले असून शेती करून आहेत. गणपतीचा जन्म इ. स. १८९२ मधील असून शिक्षण मॅट्रिक पर्यंत झाले होते. ह्यांस तालमीचा पोक फार असे, कुस्तीहि चांगली करीत. ह्यामुळे वाईच्या आसपास खेडेगावांत ह्यांचे वजन असे. वृत्तीहि परोपकारी होती. ह्यांस लेले यांची मुलगी दिली होती. ह्यांचा मृत्यु इ. स. १९२१ मध्ये झाला.

यशवंत (४) कोन्हेरामचा २ रा मुलगा यशवंत यास पंढरीनाथ (५) व पंढरीनाथास भिकाजी मुलगा होऊन हा वंश खुंटला.

सातारा शाखा—कोन्हेरामचा तिसरा मुलगा (६) जो लक्ष्मण (४) त्यास ९ पुत्र होते. माधव, बापूजी, बाप्पाजी, सीताराम, अप्पा, नाना, गोपाळ, व्यंक, रामचंद्र (५) पैकी पहिल्या सातांचे वंश एकदोन

पिढ्या होऊन खुंटले. शेवटचे दोन मुलगे व्यंक व रामचंद्र (५) ह्या दोघांचे वंश सातान्यास चालू आहेत.

व्यंक लक्ष्मण (५) यास नीलकंठ (६) हा मुलगा व त्यास बळदेव उर्फ बळवंत (७) हा मुलगा असे होते. बळवंतास (७) धोंडो, पांडुरंग आणि माधव (आप्पा) (८) असे तीन मुलगे. धोंडोपंताच्या भायेंचे नांव उमाबाई. धोंडोपंत (८) हे महाबळेश्वर येथील युरोपियन क्लबचे व्यवस्था पहाण्याच्या नोकरीवर होते. हे १९०० मध्ये निवर्तले. यांस ४ मुली व एक मुलगा. मुलींची नावे बाळाबाई, सुंद्रा, येसू व मनु. बाळाबाईस तासगांवास जोश्याकडे, सुंदर ईस सोडनीच्या परचुन्याच्याकडे, येसूस औदास भुव्याकडे व मनु सोलापुरास आठवले यांकडे दिल्या होत्या. धोंडोपंताच्या मुलांचे नांव रामचंद्र (९) (भार्या लक्ष्मी) हे पुण्यास टाईपरायटिंगचे काम करितात. त्यांना दोन मुलगे व दोन मुली. धोरला मुलगा नीलकंठ हा लहानपणी वारला. धाकटा मधुकर (१०) जन्म १९२३. दोन्ही मुली मालती व प्रभावती ह्या लहान आहेत म्हणजे एक १९२९ मध्ये झाली व दुसरी १९३५ मध्ये झाली.

लक्ष्मण कोन्हेर (४) याचा ६ वा मुलगा रामचंद्र (५) यास तीन मुलगे गोविंद, व्यंक व रावजी (६) पैकी गोविंद यास तीन मुलगे विनायक, नाना, नीलकंठ (लक्ष्मण). विनायकराव पूर्वी लष्करांत होते व त्यांचा मानमरातब मोठा होता. यांस एक मुलगा माधव उर्फ जबासहेब (८) (भार्या जानकी) हे कलेक्टरकचेरीत कारकून होते. त्यांचे पुत्र गोविंद (९) (भार्या सरस्वती) हे सातारा जिल्ह्यांत नाझर होते. पुढे पेशान घेऊन मग वारले. त्यांना एक मुलगा रामचंद्र उर्फ संभू (१०) ह्या नावाचा आहे. हा मॅट्रिक क्लासांत आहे. गोविंदराव रामचंद्र ह्यांचा २ रा मुलगा नाना (७) हे मामलेदार होते. यांना मूलवाळू काही नव्हते. ३ रा नीलकंठ हे अल्पवयांत वारले. रामचंद्र लक्ष्मण (६) यांचा दुसरा मुलगा व्यंक (६) हे राजवैद्य होते. हे सातारा येथील छत्रपतींचे पदरी म्हणजे श्रीमंत आईसाहेब महाराज यांच्या दिमतीला असत. त्यांस मेणा, भाई यांचा सरंजाम असे. व त्यांना महाराजांकडून जमीनही इनाम मिळाली होती. हे शके १७९६ म्हणजे इ.स. १८६४ साली वारले, यांस हणमंत, सखा-

राम व रामचंद्र (७) असे तीन मुलगे होते. पैकी थोरले हणमंत (भार्या आनंदी) हे इंजीनीअरिंग खात्यात होते. हे १९०९ साली वारले. यांना ४ मुली व दोन मुलगे. पैकी थोरली मुलगी गोव्द ही गोव्याचे पटवर्धन यांजकडे, दुसरी मुलगी यमू ही वड्डजचे पटवर्धन यांजकडे, ती वारल्यावर तिची वहीण बयो ही तेथेच दिली होती. ३ री मुलगी ठक्कू ही जोशी (कराची) यांजकडे दिली होती.

हणमंतरावाच्या दोन मुलांपैकी भाकटा काळू अल्पवयींच १० व्या वर्षी वारला. थोरला लक्ष्मण उर्फ बाजीराव (८) (भार्या सुंदरा) हे सध-ओव्हर-सीअरची परीक्षा पास झाल्यावर कर्नाटकात सरकारी नोकरीत लागले. ते २५० रु. पर्यंत चढले होते, पण ते नोकरीत असतानाच वारले. त्यांना दोन मुलगे व एक मुलगी आहे. थोरला मुलगा गणपति (९) (भार्या सरस्वती) हे प्रकृतीचे अस्वस्थतेमुळे घरीच असतात. त्यांना एक मुलगा माधव या (१०) नावाचा लहान आहे. दुसरे चिरंजीव मारुती (११) हे कॉलेजात इंटर-आर्ट्समध्ये आहेत. व्यंकट रामचंद्र राजवैद्य ह्यांचे २२ चिरंजीव सखारामपंत जन्म १९७६ ह्यांनी वडिलांच्या व्यवसायाचे शिक्षण घेऊन म्हणजे वैद्यकी शिकून वडिलांच्या कीर्तीत भर टाकिली. हे उत्तम वैद्य होते. ह्यांचे आळीला ह्यांच्याच कारकीर्दीत कोल्हाटकर आळी हे नांव रुढ झाले. ते आता सातारा म्यु.पा. ने १९२९ मध्ये निश्चित करून टाकले आहे. ह्यांनी पन्नासाव्या वर्षी बुसरे-लम केले. मृत्युसमयी ह्यांचे वय ७९ वर्षांचे होते. म्हणजे हे १८५५ मध्ये स्पर्गवासी झाले.

ह्यांस व्यंकट, गंगाधर, अनंत व नारायण (८) असे चार पुत्र झाले. पैकी गंगाधरराव जन्म शक १८०९ हे मॅट्रिकपर्यंत इंग्रजी शिकल्यानंतर वैद्यविद्या शिकले. हे कस्तुरीच्या गोव्याविषयी प्रसिद्ध आहेत. ह्यांस व्यंकट (९) म्हणून एक मुलगा आहे. ह्यांचे वंशु व्यंकट सखाराम (८) हे यांजपेक्षा सात वर्षांनी वडील आहेत. जन्म १८०२, हे रेल्वेत नोकर होते. विवाह झाला होता. हे शके १८४० मध्ये मृत्यु पावले. ह्यांना कोन्हेर (९) हा मुलगा, जन्म शके १८६१. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले असून हे वैद्यकीही शिकले आहेत. ह्यांना राजाराम व अरविंद (१०) हे दोन मुलगे. राजाराम अविद्यमान

असून अरविंद लहान आहे. नारायण सखाराम (८) ह्यांचा आयुर्दाय श. १८०६-१८४२ असा झाला. हे रेल्वेत नोकर होते हे अपत्यहीनच वारले. अनंत सखाराम (८) जन्म शके १८१४. हे सर्व्हेलात्यात सातारा जिल्ह्यात नोकर आहेत. १८७२

व्यंकट रामचंद्र यांचे ३३ चिरंजीव रामचंद्र (७) हेही इंजीनीअरिंग खात्यात होते. म्हणजे त्या घराण्यातील बरेचसे लोकांनी इंजीनीअरिंग खात्यात ओव्हरसीअर म्हणून किंवा कारकून म्हणून नोकरी केलेली दिसते. हे रामचंद्र सन १९०८ मध्ये वारले. त्यांना ७ मुलगे-शंकर, विष्णु, दत्त बिनायक, गोपाळ, दिनकर व वामन. पैकी पहिले ४ अल्पवयांतच वारले. गोपाळ (भार्या राधा) हे शिक्षकांचा धंदा करितात. दिनकर (भार्या सगुणा) यांचा जन्म १८९७ मध्ये झाला. हे पुणे स्टेशनवर रेल्वेत नोकर आहेत. यांना एक मुलगा राजाराम (९) जन्म १९२०. हा इंग्रजी ५ वीत आहे. रामचंद्र व्यंकटांचा शेवटला मुलगा वामन (८) जन्म १९०२ रामचंद्र व्यंकट त्यांना एक मुलगी आहे, तिचे नांव येसु, ही अफलाकौटचे शिंदेरे यांजकडे दिली आहे.

नागपूरशाखा-कोन्हेराम यांचा ४ था पुत्र बळवंतराव याची शाखा नागपुरात आहे. ह्या बळवंतरावास जिवाजीपंत (५) म्हणून एक पुत्र झाला. त्यासहि बापूजी (६) हा एकच पुत्र व ह्या बापूजीसहि रघुनाथ उर्फ बापू (७) म्हणून एकच मुलगा झाला. ह्यांस गणेश व बाबूराव (८) (भार्या यशोदा) हे दोन मुलगे झाले. पैकी गणेश उर्फ अण्णासाहेब ह्यांस जोशी उपाध्ये घराण्यांत दत्तक दिले. बाबूराव यांना कुण्णराव (९) (भार्या राधा) हा एक मुलगा आहे. जन्म इ. १८९९ हे नागपुरात कापसाची दलाली व शेती करून आहेत.

कोन्हेरपंताचे गोविंद व रावजी उर्फ बाबूराव हे मुलगे अल्पवयांतच वारले.

घराणें ३ रें-पेण

कीव्हटकर कुलास भूषणभूत असलेल्या ह्या पेण येथील कीव्हटकर घराण्याचे मूळपुरुष उपलब्ध वंशावळीवरून विश्वनाथ (१) हे दिसतात. ह्यास मोरेश्वर व वाळाजी (२) हे दोन मुलगे. वाळाजी (२) स संतान नाही. मोरेश्वर हेच एक अन्वयवर्षक झाले व हेच पेण येथील घराण्याचे खरे संस्थापक व आद्य पुरुष होत. कारण, ह्याचे वडील हे कोळयरकर ग्राम म्हणून नेवरे येथे होते. तेथून ते चौलास आले. चौल येथे शेती, सावकारी संपादिली व चौलहून हे मोरेश्वर व त्यांचे विख्यात व कर्तृत्ववान चिरंजीव कृष्णाजी नाईक (३) हे पेण येथे येते झाले.

पुणें शाखा—मोरेश्वर यास कृष्णाजी नाईकांसह एकंदर चार पुत्र. वडील पुत्र महादेव (३) ह्यांसहि नाईक पदवी लावलेली आढळते व ह्यांचा उल्लेख श. १६५२ म्ह. इ. १७३० म्हणजे पहिल्या बाजीरावाच्या राजवटीतील सांगितला आहे. ह्यांस चितो ऊर्फ बापू किंवा आभा, अनंत आणि भिकाजी (४) असे तीन मुलगे झाले. पैकीं चितोच्या महादेव (मार्या अन्नपूर्णा) (५) ह्या मुलाचा वंश वंशावळीत दिला आहे. त्याबद्दलची अधिक माहिती मिळाली नाही. २ रा मुलगा रामचंद्र (५) ह्यास कृष्णाजी व शिवराम ऊर्फ बापू (६) हे दोन मुलगे होते आणि पांच मुली होत्या. वडील मुलगी काशीताई (भट, पुणें), मनु (बिबलकर पुणें), दुर्गाबाई, अका (यत्ते) व येसूबाई (गोखले पुणें). अखेर रामचंद्रपतांनी संन्यास घेतला होता. कृष्णाजी रामचंद्र (६) हे पुणें जिल्ह्यात मुलकीखात्यात नोकर होऊन महालकरी ह्या हुद्यापर्यंत चढले. ह्यांची दोन लहें झाली होती. प्रथम अपत्यानंतर प्रथम पत्नी निवर्तली. दुसरी मार्या लक्ष्मी ह्यांना पांच अपत्ये झाली. भीमाबाई (लेखंडवाले साठे) व येसूबाई (बापट) ह्या दोन कन्या व तीन पुत्र. कृष्णाजी हे सेवानिवृत्त झाल्या-नंतर पुणें येथे वास्तव्य करून होते. ते वयाच्या सुमारे ७५ व्या वर्षी वारले. ह्यांनीहि संन्यास घेतला होता. कृष्णाजीचे वडील चिरंजीव भास्कर (७) हे मिरजकरांचे मुखत्यार वकील म्हणून काम करीत. असत. त्यांना एक मुलगा रामचंद्र (७) (मार्या जानकी) व मुलगी. येणू

बाई. (गारखडे जोशी.) रामचंद्र यास द्वारका (वैद्य) म्हणून एक मुलगी झाली. ते २८ व्या वर्षी मृत्यु पावले. दिनकर कृष्णाजी (७) (मार्या गंगाबाई) हे पोष्टांत नोकर होते. ह्यांना वारुबाई (करमरकर) व यमुताई (भिडे) अशा दोन मुलीच झाल्या होत्या. गंगाबाई ह्या ६७ वर्षाच्या असून विद्यमान आहेत. कृष्णाजीचे तिसरे चिरंजीव नारायण ऊर्फ नाना कृष्ण (७) यांची मार्या उमाबाई ह्या बडोद्याचे रिसबुड यांजकडील वय ६२ ह्या जिवंत आहेत. नानांचे शिक्षण मॅट्रिक होऊन वकिलीचा अभ्यास करीत असता प्रापंचिक अडचणीमुळे यांबले. पुढे हे मुलकी खात्यात नोकर झाले व ऑफिसर मामलेदारीपर्यंत ह्यांची त्या खात्यात नोकरी झाली. मुळशी सत्याग्रहाचे वेळी (इ. १९२०) हे त्या पेठ्यावर मामलेदारीवर होते. पुढे पेन्शन घेतल्यावर लंडन अफिशियन ऑफिसर म्हणून ह्यांची काही दिवस नेमणूक झाली होती. हे ५८ व्या वर्षी इ. १९२३ मध्ये हृदयक्रिया बंद पडून मृत्युवश झाले. ह्यांना शिवराम ऊर्फ बापू व दत्तात्रेय (८) हे दोन मुलगे आणि तीन मुली झाल्या. मनु-गाडगीळ, कृष्णाबाई-रानडे कॉन्स्ट्रक्टर व तिसरी दुर्गा-इनामदार जोशी (तांब्याची बाई जि. कुलाबा). वडील पुत्र शिवराम (८) (मार्या यमुना ऊर्फ गिरिजा, क्रिकेटीअर दात्याजी मुलगी) हे वि. डे. स्कूल मुंबईमधील एल्. एम्. ई. परीक्षा पास झाल्यावर ह्यांनी रानडे मोटर कारखान्यात काम केले आणि नंतर मुळशी धरणाकडे मेकॅनिकल इंजिनीअर म्हणून बरीच वर्षे होते. तेथे त्यांस धनुर्वा-ताचा विकार जडला. तरी त्यांनी ब्रह्मदेशांत हिंदुस्थान कन्स्ट्रक्शन कंपनीमध्ये आशि. इंजीनीअर म्हणून काम केले. ह्यांना माधव (वसंत) वय १३, मालचंद्र वय १० व पांडुरंग व. ३ असे तीन मुलगे, आणि कमला वय १५, सिंधू वय १२, काशी वय ८, रजनी वय ७ अशा चार मुली आहेत. पैकीं कमला हसि कै. प्रो. चि. गं. भानू यांचे मुलास दिली आहे. नारायण कृष्ण यांच्या बुरसा मुलगा दत्तात्रेय नारायण (८) जन्म १८९९, पुणें इंजीनीअर कॉलेजमधून यांना इलेक्ट्रिकल इंजी. डिग्री मिळाला आहे. सांप्रत नागपूर इले. लाइट अँड पॉवर सहाय कंपनीत रु. १५० पगारावर आशि. इले. इंजीनीअर आहेत. ह्यांच्या लग्नांतच ह्यांच्या वडिलांचा आकस्मिकपणे वर म्हटल्याप्रमाणे मृत्यु आला. अंजनवेलचे पेन० अशि. सुप. आर. एम. एस. वैद्य यांच्या कन्येशी यांचे लग्न झाले. ह्यांना मधु-

सूदन वय ४ व कृष्ण वय २ (९) असे दोन मुलगे असून एक कन्या आहे.

शिवराम रामचंद्र (६) उर्फ बाबा. (भार्या अन्नपूर्णा मराठे) हे श्रीमंत मळेकर ह्यांचे पुणे येथील मुकत्यार वकील होते व त्यांचे त्याबद्दल तलबदे (जि.पुणे) गावची जमीन मिळाली होती, ती अद्याप चालू आहे. ह्यांना लक्ष्मण (७) हा एकच मुलगा. लक्ष्मण शिवराम उर्फ आण्णा (७) हे बुद्धिमान म्हणून तेव्हाच प्रसिद्धीस आले. वयाच्या १९ व्या वर्षी डेक्कन कॉ. मधून बी. ए. झाले. कोल्हाटकर घराण्यातील हे पहिले पदवीधर होत. लगेच ह्यांना सरकारी हायस्कूलमध्ये अध्यापक म्हणून नेमिले. तेव्हाची ह्यांजविरातीची एक गमतीची गोष्ट लक्षात घेण्याजोगी आहे. हे एवढ्या लहान वयात शाळेत शिक्षक म्हणून हजर होण्याकरिता गेले तेव्हा त्यांनी एका प्रौढ मुलास शाळेंतील कचेरीची जागा कोठे आहे म्हणून विचारिले. मुलाने कचेरीची जागा दाखवून वर विचारले की कोणत्या इयत्तत नांव घालावयाचे आहे ! पुढे ह्याच मुलाच्या वर्गावर त्याच दिवशी हे शिक्षक म्हणून गेले. मुलाची पुढील ओशाळगत लिहिणे नकाच. आण्णांची नोकरी शिक्षणखात्यांत २० वर्षे झाली. शेवटी ते डेप्युटी एज्यु. इन्स्पेक्टर ह्या जागेवर सोलापुरास होते. सातारा, कोल्हापूर, सोलापूर येथील हायस्कुलांत त्यांनी काम केले. आपल्या कामांत ते दक्ष असून शिस्तीचे कडक भोक्ते होते तरी विद्यार्थ्यांत प्रिय असत. अशी त्यांची बागणी साथी व नेटकी होती. संस्कृत भाषेवर ह्यांचे प्रेम विशेष असे. संस्कृतमध्ये ह्यांची भाषणे होत. ह्यांची कथनीय गोष्ट आणखी ही की, ह्यांना माऊबहीण कोणी नव्हते, तरी चुलत्यांच्या परिवारासह एकत्र राहणी ह्यांना प्रिय होती. हे १८८९ मध्ये सोलापूरस ४० व्या वर्षी मृत्यु पावले. त्यांची भार्या अन्नपूर्णाबाई ह्यांनाही एकत्रकुटुंबपद्धति फार आवडे. ह्यांचा स्वभाव सहनशील, कष्टाळ, निगर्बी व धोरणी असा होता. पति असताना व पश्चात् २०-२२ वर्षे तिघा चुलतदीरांच्या परिवारांत ह्या प्रेमळपणे राहिल्या. ह्या ६३ वर्षांच्या होऊन १९२१ मध्ये मृत्युवशा झाल्या. ह्यांना ४ मुलगे व एक मुलगी अशी ५ अपत्ये झाली. त्यांची नावे विष्णु, चिंतामणी उर्फ दाजी, हरी व श्रीधर व मुलगी चंद्राबाई

जी. विष्णु लक्ष्मण (८) जन्म स. १८७५. ह्यांची शरीरप्रकृति अंमळ माजकून असल्यामुळे विशेष शिक्षण किंवा नोकरी ह्याकडे ह्यांचे लक्ष लागीना. सार्वजनिक कामे करण्याचा ह्यांना मनापासून हव्यास होता. मॅट्रिकपर्यंत शिक्षण झाल्यानंतर गिरणीकामगारांना मद्यपानापासून परावृत्त करण्याकरिता मुंबईस ताडदेवे येथे ह्यांनी इ. १९०७ मध्ये मद्यपाननिषेधक मंडळ स्थापन केले. तेथील ह्यांचे काम पाहून इ. १९१३ मध्ये 'समाजसेवा' संघात नामदार ना. म. जोशी ह्यांनी त्यांना समाविष्ट केले. तेव्हापासून त्या लीगमार्फत चालणाऱ्या रात्रीच्या शाळा, फिरत्या लायब्ररी व पी. आ. सोसायट्या ह्यांजवरील देखरेख ह्यांजकडेच असे. विष्णुपंत आपल्या पीठापुरतेच वेतन घेत. ह्यावरून त्यांची त्यागवृत्ति व परोपकारप्रवणता दिसून येते. ह्या लीगमध्ये त्यांनी २० वर्षे काम केले. संघातून निवृत्त होताना डॉ. अंबेडकर व जोशी ह्यांनी त्यांचा गौरव करून त्यांचे छायाचित्रहि लीगमध्ये ठेवले आहे. ह्यांचे वय सांप्रत ६० वर्षांचे आहे. ह्यांचे लग्न झाल्यानंतर ७८ वर्षांतच त्यांची पत्नी राधा निवर्तली व हे त्याहि पाश्चात्त मुक्त झाले.

लक्ष्मणराबाई २२ चिरंजीव चिंतामणी उर्फ दाजी लक्ष्मण (भार्या सत्यभामाबाई) जन्म १८७३. मॅट्रिक झाल्यावर मिलिटरी अर्की. ऑफिसमध्ये रु. ३० पगारावर त्यांनी नोकरी घरली. ते तेथे सुपरवायझरचे काम करीत असता पेनशनीत गेले. तेव्हा पगार १९० रु. होता व हल्ली पेनशन रु. ९४ मिळते. एकत्र कुटुंब असता ह्यांच्याच दक्षतेमुळे व धोरणामुळे घराण्याची खालावलेली स्थिति सुधारली. ह्यांना बाळकृष्ण (९) हा एकच मुलगा झाला होता व तोहि ८ वे वर्षांचे ह्यंगोयासी झाला. ह्यांना घरी दाजी म्हणत. ह्यांस ईश्वरभक्तीचा नाव प्रथमपासूनच होता. तो पुढे बराच साहजिकपणे वर्धमान झाला. ह्यांना गाण्याचे अंग आहे व त्यांचे गुरू अकलकोटकरबुवा होते. पुढे हे आठव्ये दासबोधप्रवचनकार ह्यांचे भक्त बनून त्यांच्या दासबोध ग्रंथाच्या प्रकाशनास ह्यांनी सहाय्य केले. दाजी हे सांप्रत पुण्यास रहातात.

लक्ष्मणराबाई तिसरे पुत्र हरी लक्ष्मण (८) (भार्या लक्ष्मीबाई पाटणकर) जन्म स. १८८३. ह्यांना इंग्रजी सातवीत असतानाच घरच्या अडचणी-

मुळे शिक्षण याबबार्चें लागलें. पण त्या वेळीं एवढ्याहि शिक्षितांस सरकारी नोकरी मिळें. त्याप्रमाणें हरिभाऊंना गव्हर्नमेंट तार ऑफिसमध्ये मुंबई येथें— त्या ऑफिसांत तेव्हां अँग्लो-इंडियनच घेत तरी—जागा मिळाली. पेन्शनींत निघतांना पगार ३२५ रु. होता. हे स्वभावाचें सालस, ईश्वरनिष्ठ व दानधर्मशील होते. ते मुंबईच्या ब्राह्मण समेचे तहायात सभासद होते. ह्यांस ४ मुली व २ मुलगे झाले. पण ते अल्पायुषीच झाले. मुलींची नांवें इंदुमती ज. १९१३ डॉ. सोमण. शांता ज. १९१९, कालिंदी ज. १९२३ व शरयू जन्म स. १९२६. हरिभाऊ हे सेवामुक्त शाळ्यानंतर प्रथम सातान्यास व नंतर नाशिक येथें राहतात.

लक्ष्मणरावांचे ४ थे पुत्र श्रीधर उर्फ बाबूराव (८) जन्म १८८८, (भायां राधाबाई अभ्यंकर.) ह्यांचें इंग्रजी प्राथमिक शिक्षण पुणें येथें नूतन मराठी विद्यालयांत झालें. ह्यांना लहानपणापासून चित्रकलेचा नाद म्हणून पुढें मुंबई येथील स्कूल ऑफ आर्ट ह्या संस्थेंत दाखल होऊन तेथील तीन हिशाखांचें त्यांनीं शिक्षण घेतलें. यांच्या शेडिंग, पेंटिंग व एलेमेंटरी ड्राफ्ट्समन या परीक्षा उत्तीर्ण झाल्या व २—आर्ट—वर्कशॉपमधून कापेंट्री व ड्रु—कार्टिग याहि परीक्षा त्यांनीं दिल्या. तसेंच पुणें येथील मॅन्युअल ट्रेनिंगचीहि परीक्षा दिव्यानंतर हे व त्यांचे सहाय्याथी श्री. कुलकर्णी ह्यांनीं मॅन्युअल आर्ट सोसायटी ह्या नांवाची स्वतंत्रच संस्था इ. १९०९ खेलेर स्थापन केली. पण दोन वर्षांनीं ती संस्था ह्यांना सोडावी लागली. पुढें पुणें येथील वि. ट. स्कूल मध्ये शिक्षकाचें काम त्यांनीं पतकरलें. तेथें ६ वर्षे चांगल्या प्रकारें काम केल्यावर हे जी. आय. पी. रेल्वेच्या इगतपुरी ऐथील युरोपियन स्कूलमध्ये डॉ. मास्तर झाले. तेथून त्याच रेल्वेच्या ब्रिज इंजीनियरच्या ऑफिसांत मनमाड येथें ड्राफ्ट्समनची नोकरी ह्यांनीं पतकरिली. येथें ह्यांना ५॥ वर्षे काम करून होतात, तो १९३० साल आलें. व जी. आय. पी. रेल्वेवरील लहानमोठ्या कामकऱ्यांचा मोठा संप झाला. तो एक महिना १० दि. टिकला. सर्व जी. आय. पी. वरील एवढ्या मोठ्या प्रमाणावरील हा संप त्या रेल्वे—खात्याप्रमाणें सर्वांनाच चांगला जाणवला. पुढें १४ मार्च रोजी हे हतरांबरोबर कामावर रुजू झाले. तरी पुनः एकदम त्यांना काढून टाकलें, पण चौकशीत ह्यांची साक्ष होऊन ह्यांना पुनरपि ड्राफ्ट्समन

म्हणून पूर्वीप्रमाणें कामावर घेण्यांत आले. ह्यांची साक्ष ऑ. इ. रे. केडरेथानतर्फें झाली. ती केसरी इ. वृत्तपत्रांतून प्रसिद्ध झाली. सांप्रत नागपूर येथें डिस्ट्रिक्शनल इंजी. ऑफिसमध्ये हे रु. ८० पगारावर आहेत. ह्यांना बंधू दाजीप्रमाणें थोडा गाण्याचा नाद आहे. रेल्वेसंपाचे वेळीं ह्यांचे भायेंनैहि स्वयंस्फूर्तीने पुढाकार घेऊन पिकेटिंगचें काम केलें. ह्यांस वसंत व गंगाधर (९) हे दोन मुलगे आहेत. ह्यांनीं हॅन्ड—बुक ऑफ ड्राईंग नांवाचें पुस्तक प्रसिद्ध केलें आहे, त्याचे दोन भाग आहेत.

भिकाजी महादेव (४) ह्यांचा उल्लेख इ. स. १७६८ मध्ये पुणें शहरचे कोतवाली प्रकरणीं आला आहे. (ऐ. प्र. क्र. ३९ पहा). ह्यांस प्रतिवर्षी २०० रु. ची नेमणूक होती. हे पार्वतीबाई पेशवे ह्यांचे सख्खे चुलतबंधु होत. हे पुढें तोतयाच्या राजकारणांत होते. (ऐ. प्र. क्र. ४९ पहा) ह्यांस बळवंत (५) म्हणून एक मुलगा होता. बळवंतास पांडुरंग उर्फ बाबाजी (६) हा एकच पुत्र होता. पुढें वंश नाही.

पेण शाखा—कृष्णाजी मोरेश्वर (३) (भायां दारकाबाई जोशी) (ऐ. प्र. ३८) हे पेण येथील घराण्यातील पहिले प्रसिद्ध पुरुष होत. हे नारिक म्हणजे सावकार होते. पेणच्या भरभराटीस व वाढीस हे मुख्यतः कारणीभूत आहेत. थोरल्या बाजीराव साहेब पेशव्याच्या अमदानीत हे आपल्या बंधूसमेवेत पेणस आले. ह्यांनीं नागपूरकर भोसले व तत्कालीन इतर सरदार—सरजामदार ह्यांस वेळोवेळीं हजारों रुपये कर्ज दिल्याचें ह्यांच्या संग्रहातील ऐतिहासिक कागदांतून आढळतें. ह्यांकडे ह्या बाजूची मामलत होती असेंहि दर्शित होतें. सावकारांकडे मामलत असल्याची आणखीहि त्या कालाची उदाहरणे सापडतात. पेण गांवची वाढच ह्यांनीं केल्यामुळे ह्यांकडे गांवकीच्या प्रत्येक समेचें प्रमुखपण आलें. तें अद्याप ह्या घराण्यांत आहे. ब्राह्मणशातीच्या व देवस्थान संबंधाच्या कोणत्याही संभेतील अग्रपूजेचा मान ह्या घराण्यांत चालतो.

हे चौलहून पेणस आले. चौल येथील रामेश्वर देवस्थानाकडे (हल्लीं गुरवाकडे) चौल येथील आपली वाडी त्यांनीं दिली आहे. ह्यांना गणपति, लक्ष्मण, बाबू व जनार्दन (४) असे चार मुलगे व पार्वतीबाई पेशवे, बयाबाई तळेकर मेहेंदळे, आनंदी आंबेगांवकर भानू, सखु उर्फ ठकू पुणेकर नेने, ठमाबाई

पोयनेकर मेहेदळे अशा पांच मुली होत्या. पैकीं सर्वांत वडील मुलगी ती इतिहासप्रसिद्ध सदाशिव चिमणाजी ऊर्फ भाऊसाहेब पेशवे ह्यांस दुसरेपणावर दिली होती. भाऊसाहेबांचे हे दुसरे लग्न इ. १७५० एप्रिल २६ रोजी, श. १६७२ वैशाख शु॥ २९ पुर्णे येथे झाले. ह्या लग्नानंतर भाऊसाहेबांचे सासरे जे हे कृष्णाजी नाईक + ह्यांस नानासाहेब पेशवे यांकडून ४५०० रु. तैनात, ११६२ रु. च्या असाम्या व ४२१७॥ रु. चे तीन गांव आणि ५ खेडी भात, सापोलीचा इनामी मळा, शिवाय ६०० बैलांचे हस्तक म्हणजे जकातमाफीचे पत्रक इतके उत्पन्न चालू झाले. गणेश ऊर्फ नाना (४) हे कृष्णाजी नाईकाचे वडील चिरंजीव. ह्यांजकडे हे उत्पन्न नाईकाचे पश्चात् चालू होते. पण गणपतराव व लक्ष्मण ऊर्फ तारया (४) हे १७८३ स. मध्ये विभक्त झाले. तेव्हा गणपतरावांनी आपला वाटा उत्पन्नात ठेवला नाही. कारण कर्जहि बरेच झाले होते. सवच हे उत्पन्न लक्ष्मणराव यांकडे नाना फडणीस यांचे करारयादीप्रमाणे चालू झाले. गणपतराव यांकडे पेण पंच-महालची मामलत इ. स. १७६४ सालामध्ये दिल्याचे ऐ. प्र. क्र. ३५ वरून लक्षात येते. ह्यावरून त्यांचे वडील कृष्णाजीपंत ह्यांजकडे ह्या मामलतीचा उल्लेख वर केला आहे. तो सयुक्तिक वाटतो. गणपतराव यांस पाटणचे चिखलकर यांची कन्या दिली होती. ह्यांस तारी म्हणत. यांचा मृत्यु स. १८२५ मध्ये झाला. त्यांस संतति नाही. लक्ष्मण ऊर्फ तात्या ह्यांस परशुरामभाऊ पटवर्धन यांची बहीण जिऊबाई ही दिली होती. सासरचे नांव उमाबाई ऊर्फ आकाबाई असे होते. लक्ष्मण कृष्णाचा ऐतिहासिक पत्रातून उल्लेख येतो. हे तोतयाचे बंधांत होते. तोतया-बरोबर हे सांपडले असता ह्यांना कुलाव्यास अटकबंद करून पण प्रतिष्ठेने वागवावे असे सवाई माधवराव पेशवे ह्यांच्या रोजनिशीत आले आहे. (ऐ. प्र. क्र. ४८) ह्यांची सुटका तोतयाचे बंधाचे समाप्तीनंतर सत्वर

+ रा. सा. गो. स. सरदेसाई हे आपल्या रियासतीत मध्य वि. २ वृ. २२९ वर भिकाजी नाईक हे नांव भाऊसाहेबांचे साखरे म्हणून देतात. पण ते जे. ४ व पे. द. भाग. ४४ ले. २० वरून चूक ठरते. भिकाजी नाईक हे पार्वतीबाईचे चुलतबंधू.

शाली. ह्यांनी इ. १७८७ मध्ये सवाई माधवराव पेशवे यांस विजयादशमी^१ भरणाऱ्या शनवारवाड्यांतील दरबारप्रसंगी एक पुतळी नजर केल्याचा उल्लेख सदर ग्रंथात पृ. ३०४ वर आला आहे. तसेच पुण्यातील प्रमुख मुत्सद्दी मंडळीची यादी पे. द. भा. ४१ ले. ४२ मध्ये प्रसिद्ध झाली आहे. तीत ह्यांचे नांव अंतर्भूत आहे. ही यादी स. १८०६ मधील आहे. तात्पर्य, हे आपल्या भगिनीच्या सौभाग्याकरता तोतयाच्या प्रकरणांत सामील होणे अपरिहार्य समजून भाग घेते झाले. त्या वेळी चांगल्या चांगल्याच्या मती कुंठित झाल्या व तोतयाचे हे खूळ पुष्कळच रंगले व त्यामुळे पार्वतीबाईवरील नाजूक व अवघड स्थिति पार्वतीबाईप्रमाणे ह्या कोव्हटकर घराण्यावरहि येणे साहजिक होय. ह्या तोतयाच्या प्रकरणांत कोव्हटकरांची तीन चार मंडळी दिसतात ती ह्याचमुळे होत. लक्ष्मणतात्यांनी वाटणीत दोलत व त्याबरोबर कर्ज घेतले होते हे वर आलेच आहे. तात्यांना एक मुलगी मथुराबाई ही पालीच्या मोडकाकडे दिली होती व मुलगे तीन भास्कर, विसोबा व कृष्णराव (५) असे होते. लक्ष्मणरावतात्या इ. स. १८२० मध्ये मृत्युवश झाले.

भास्कर लक्ष्मण (५) ह्यांचे दोपणनाव दादा (भार्या यशोदाबाई विप्लवर्दीकर सहलबंदे) हे इ. स. १८२३ मध्ये स्वर्गवासी झाले. ह्यांना एक मुलगा व एक मुलगी वेणुबाई पापडीकर साने. मुलाचे नांव पुरुषोत्तम ऊर्फ दाजी (६) ह्यांचा जन्म शक १७०८ मध्ये झाला. ह्यांची दोन लग्ने झाली, एक रमाबाई पुणे येथील फडके यांकडील व २री भागीरथीबाई नागावकर आठबळे यांकडील. ह्यांना विनायक, मोरेश्वर व लक्ष्मण (७) असे तीन पुत्र व तीन कन्या—यमुनाबाई कर्वे, मथुरा पाटणकर, कासीबाई पालकर जोशी, अशा होत्या. पुरुषोत्तम दाजीचा मृत्यु शके १७७७ व भागीरथीबाईचा १७६४ स. झाला. १८४२

मोरेश्वर पुरुषोत्तम ऊर्फ नानासाहेब (७) हे पेण शालेतील प्रसिद्ध १८२१ पुष्प सावरसई शाळेचे संस्थापक होत. ह्यांचा जन्म श. १७४३ आषाढ शु॥ १० त झाला. ह्यांचा स्वभाव सात्विक व वृत्ति निवृत्तिमार्गीय असल्यामुळे तपाचरणांत आयुष्य कंठावे ह्या विचाराची व आचाराची ह्यांची वागणूक असे. अध्ययनास काही काल जातो तोंच आग्ने यांचे दिवाण

वि. प. विवलकर ह्यांच्या विचाराने हे गृहस्थाश्रमास प्रवृत्त झाले. विवलकर ह्यांस एकुलती एक रूपवान पण पायाने अधू अशी कन्या होती, तिचे नांव अंबाबाई. हिच्याशीच अलिबाग येथे मोठ्या घाटाने यांचा विवाह झाला. ह्याप्रसंगी विवलकरांचे स्वामी आग्ने ह्यांनी ह्यास सावरसई गांव इनाम दिला. (ऐ. प्र. क्र. ६२). ह्या लग्नात मोरेश्वरांचे वय १३ वर्षांचे होते. अंबाबाईचे सासरचे नांव सरस्वतीबाई. मूळचे पेणचे घराणे सावकारी पेशाचे श्रीमंत, पण परिवार मोठा. विशेषतः काल बदललेला, पेशवाई संपून आंग्लवादाचा शक सुरू झालेला इ. कारणांनी संसारगाडा किंचित ओढवस्तीने चालला होता. अशात ह्या मोरुनानांनी सावरसई गांव येताच पेण घराण्यातील आपल्या वाट्यावरील वारसा सोडून दिला आणि कवडळ तळ्याजवळील घर घेऊन राहिले. ह्यांनी खोपोली-घरमतर रस्त्यावर पाय-स्थासार्दी बांधलेल्या विहिरी व पायच्या ही ह्यांच्या परोपकारवृत्तीची स्मारकेच आहेत. ह्यांचा अनुभवामृत व शानेश्वरी ह्या ग्रंथांचा व्यासंग शास्त्रशुद्ध व खोल होता. ह्या दोन्ही ग्रंथांतील दुर्बोध शब्दांचे अर्थ, तेहि अध्यायवार व अकाराधिक्रमाने ह्यांनी लहान पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध केले आहेत. हे ग्रंथ शिल्लाप्रेसवर छापलेले दुर्मिळ आहेत. असो; ह्यांचा मृत्यु श. १८८० वैशाख व. ६ स म्हणजे ५७ व्या वर्षी झाला. ह्यांना पुत्र रामचंद्र व कृष्ण (८) हे दोघे झाले.

रामचंद्र उर्फ बलवंत (८) ह्यांचा जन्म श. १७६२ कार्तिक शु. ३ स झाला. ह्यांना दोन बायका, नागावकर फडके यांची कन्या भागीरथीबाई व आपटेकर लडके जोशी यांची कन्या जानकीबाई. बलवंतरावांचे पेण येथे फार थोडे वास्तव्य झाले. ते विवलकर यांचे दिवाण म्हणून कल्याण, मुंबईस व नंतर सरदार पांदरे यांचे दिवाण म्हणून बडोदे येथे असत. हे वागण्यात सढळ व ख्यालीखुशालीचे होते. ह्यांच्या उलट त्यांच्या दितयि परनी जानकीबाई, ह्या व्रतस्थ व सात्त्विक होत्या. बलवंतरावांचा मृत्यु श. १८२२ फा. शु. ११ (सा. १-३-१९०१) रोजी झाला. जानकीबाई पतिनिधनोत्तर दीर्घकालाने म्हणजे श. १८४७ मार्ग शु. १ स स्वर्गस्थ झाल्या. ह्यांना संतति नाही.

कृष्णाजी मोरेश्वर उर्फ भिकु आण्णा (८) (भार्या राधाबाई कल्याणचे काळे)

१८८०

ह्यांचा जन्म शक १७७२ च्या कार्तिकी पौर्णिमेस झाला. ह्यांची वागणूक तैजस्वी, भीरवी व न्यायनिष्ठुर असे. ह्यामुळे पेण व आसपासच्या बहुतेक गांवात ह्यांचे वजन चांगले व कार्यकारी होते. गांवकीच्या सभांतून तसेच म्यु. पा. व लो. बो. ह्यांत हेच अध्यक्ष असत. देवस्थान पंचात हेच प्रमुख होते. हे प्रथम काही वर्षे मुंबईस विवलकरांकडे कारभारी होते. यांची वृत्ति धर्मनिष्ठ व परमार्थप्रवण होती. ह्यांनी बद्रिकेदारादि बहुतेक सर्व तीर्थयात्रा केल्या होत्या. गायत्री पुरश्चरणहि केले. ह्यांना वेदांताची आवड फार. शेवटी ह्यांनी श. १८३७ ज्येष्ठ शु. ६ स संन्यासश्रमाचा स्वीकार केला व त्याच महिन्यात आठ दिवसांनी हे समाधिस्थ झाले.

त्यांना ४ मुलीपैकी धोरली दुर्गा उर्फ बयाबाई (आगाशीचे जोगळेकर) चित्रकला, भरतकाम, काव्यरचना, बाकुपाटव, मूर्तिकला इ. मध्ये त्या फार कुशल होत्या. २ री कन्या साळुबाई=तळेकर भट्ट, ३ री-गंगुबाई=खोपोवलीचे पाटणकर. ४ थी मधुबाई=वाटरीचे टिळक. कृष्णाजी मोरेश्वर यांना चिरंजीव ४ महादेव, पुरुषोत्तम, राजानन, व भास्कर (९). महादेव उर्फ आप्पा कृष्णाजी (९) (पार्वतीबाई पटवर्धन) ह्यांचा जन्म शक १७९२ च्या आश्विनांत झाला. इंग्रजी प्राथमिक शिक्षण झाल्यानंतर मुंबईच्या जे. जे. स्कूल ऑफ आर्ट्स मध्ये ह्यांनी चित्रकलेचे संपूर्ण शिक्षण घेतले व प्रथम बडोदे येथे कलाभुवनमध्ये नोकरी केली. तैलचित्रे काढण्यात त्यांनी फार लौकिक संपादिला. त्यांची चित्रे बडोद्याच्या सरदार-घराण्यांतून बरीच आहेत. विविधकलामंदिर हे बडोद्यातील सर्वात जुने छायाचित्रगृह होय. त्याच्या स्थापकपैकी हे एक आहेत. तेव्हाचा काल सामान्यतः छायाचित्रग्रहणाच्या विरुद्ध असता ह्यांनी काढलेली छायाचित्रे नमुनेदार आहेत. ह्यांच्या कन्या (अंबूताई=वसईकर जोशी, व द्वारकाताई=विडलवाडीकर मुंबईचे पटवर्धन) व पुत्र रघुनाथ, वामन व नारायण असे तिघे होते. रघुनाथ महादेव (१०) (भार्या सीता) हे मुंबईस पेण स्टोअर्स हे केमिस्ट म्हणजे औषधाचे दुकान चालवितात. वामन महादेव (१०) हे बी. ए. शाळावर मुंबईस बँक ऑफ इंडिया ऑफिसमध्ये नोकर आहेत. नारायण महादेव (१०) हे बी. एससी. असून सांप्रत बेलापूर शहर कंपनीत हरिगाव येथे सालरेचे रसायनतज्ञ म्हणून नोकर आहेत.

ह्यांची भार्या गुनदे. यांजकडील. तिचेंहि शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालेलें आहे.

पुरुषोत्तम उर्फ दाजी कृष्ण (९) ह्यांचा जन्म शक १८०१ अधिक आश्विन व. १३ स झाला. हे बडोद्यास कलाभुवनमध्ये विणकामाचें शिक्षण घेऊन सोलापुरास गिरणीमध्ये कामास होते. पण लवकरच ते सावर-सईस आले. तेथें त्यांनीं सौभाग्य शिकेकाई, ओले सौ. कुंकू, मलमे इत्यादींचा व्यापार सुरू केला होता. हातकामावर कापडहि ते काढीत. हे सावरसईस आल्यापासून ग्रामसुधारणेच्या दृष्टीनें येथें बरीच हालचाल झाली होती. पण ह्यांच्या अकाली मृत्यूनें हे सर्व मार्गे पडले. ह्यांचीं दोन लहान झालीं होती. पहिल्या भायेंचें नांव रमाबाई, त्यांचे पुत पांडुरंग (१०). दुसऱ्या भायेंचें नांव नर्मदा. ह्या प्रसिद्ध गो. कृ. मोडक संस्कृत व मराठी भाषाभिज्ञ यांच्या भगिनी होत. ह्यांचे चिरंजीव पांडुरंग उर्फ बापू (भार्या रत्नमा) हे मुंबईच्या जे. जे. स्कूलमध्ये चित्रकलेचा सर्व क्रम बक्षिसें मिळवीत पुरा करून हल्लीं घाटकूपर येथे प्रेसमध्ये रु. १२५ वर नोकर आहेत. मुंबईच्या ब्राह्मणसंमतील गोलले सभागृहांत ह्यांची मोठी तैलचित्राकृति ठेविली आहे. दुसरे चिरंजीव वासुदेव (१०) (भार्या कमला शाडगीळ.) इराईगच्या तीनही परीक्षा त्यांच्या झाल्या आहेत.) हे श्री. ए. झाले असून पुणे येथील न्यु. ई. स्कूलमध्ये काही दिवस अध्यापनाचें काम करून, हल्लीं पेणेस हायस्कूलमध्ये शिक्षक आहेत. ह्यांस मुकुंद हा लहान मुलगा आहे. ज. १९३६ आगष्ट.

गजानन कृष्ण (९) हे पेणच्या मूळ शाखेंतील विश्वनाथ गोपाळ (८) यांना दत्तक दिले. भास्कर कृष्ण उर्फ नाना (९) ह्यांचा जन्म श. १८०९ मेष शु. १ स झाला. हे प्रकृतीच्या अस्वास्थ्यामुळे सावरसईसच आजारी असतात. ह्यांनी कल्पकतेनें वडील थंडू पुरुषोत्तम ह्यांच्या पाणीपुरवठ्याच्या योजनेंत भर घालून पाणी आणलें आहे. यांना विमला म्हणून एक मुलगी आहे.

लक्ष्मणराव उर्फ तात्या पुरुषोत्तम (७) (भार्या गंगाबाई दाभोळकर.) ह्यांचा जन्म शक १७४७ मार्ग. वा १ स झाला. हे ज्ञान-संध्याशील व ईश्वरचिंतनांत निमग्न असत. ह्यांस कृष्णाताई उर्फ पिल्लूताई (पति पेण येथील दामले) ही एकच मुलगी. गंगाबाई श. १८०० चैत्र शु. २

१८७८

मध्ये मृत्यु पावल्या. तात्यांनी तीर्थयात्रा बऱ्याच केल्या होत्या. ते श.

१८२० फा. शु. २ स स्वर्गस्थ झाले. १८७७

गोविंदराव उर्फ रावसाहेब पुरुषोत्तम (७) ह्यांचा जन्म श. १७६३ ज्येष्ठ शु. ४ शेजी झाला. पेण येथील रामेश्वरसंस्थेचे हे पहिले अध्यक्ष होत. ह्यांनी ह्या देवस्थानसंबंधीचे नियम वगैरे करून सुव्यवस्था केली. हिंदुमुस-लमानांचा तंटा मिटविणाऱ्या संभेचेहि हेच अध्यक्ष होते. मोठ्या कुशल-तेनें व बाणी राखून ह्यांनी समेट केला. ह्यांचें हस्ताक्षर वळणदार, सुंदर व छापीलप्रमाणे होतें. गांवकीच्या लहानमोठ्या सर्व सभांमध्ये हेच प्रमुख होते. हे मोठे करारी व वजनदार असत. ह्यांची तीन लहान झाली होती. १ लीं भार्या तळेकर सोमण. यांजकडील नांव यशोदा, ही श. १७७८ चैत्र शु. १४ स वारली. २ री मेढेकर ओक यांची कन्या

सावित्री ही श. १७८५ श्रावण शु. ४ स मृत्यु पावली. ३ री भार्या पुणे येथील केळकर यांजकडील सावित्री. त्यांना एक मुलगा झाला. ह्या फार सात्विक व धार्मिक होत्या. ह्यांनी तीर्थयात्रांत व काशीक्षेत्री बराच काल घालविला. ब्रह्मनारायणाचीही यात्रा ह्यांनी केली. नेमधर्म, उपास ह्या फार करीत. परोपकारबुद्धि विशेष होती. ह्यांचा पुत्र विनायक गोविंद (भार्या सरस्वती पाल-शेतकर जोशी.)

त्यांचा जन्म १७९९ कार्तिक शु. ५ स झाला. हे बंगाल-नागपुर-रेल्वे स्टेशनमास्तर होते. हे श. १८३० श्रावण शु. १५ स मृत्युवश झाले. त्यांच्या मार्गे त्याच वर्षी कार्तिकांत व. ६ पत्नीचेंहि देहावसान झालें. त्यांचा मुलगा लक्ष्मणराव उर्फ तात्यासाहेब (९) (भार्या लक्ष्मी नेरळकर धारग) ह्यांचा जन्म श. १८२० फा. शु. ६ झाला. ह्यांचें शिक्षण मॅट्रिक पास असून शार्ट हॅन्ड राइटिंग व टायपिंगचेंहि झालें आहे. हे सांप्रत व्यापार व सावकारी करून आहेत. ह्यांचा स्वभाव मनमिळाऊ आहे. हे रामेश्वर संस्थेचे अध्यक्ष आहेत.

कृष्णराव उर्फ आप्पासाहेब लक्ष्मण (५) हे पार्वतीबाईचे पुतणे. ह्यांची दोन लहान झाली. एक पुणेकर परांजे यांजकडील राधाबाई. व दुसरी वकसळकर मोडक यांजकडील सत्यभामाबाई. आप्पासाहेबांचा मृत्यु श. १७४२ आषाढ शु. १४ स झाला. ह्यांची प्रथम पत्नी शक

१७२०

१७३६ मारी, शु. ॥ ७ स वारली. त्यांचा पुत्र लक्ष्मणराव बाबा (६) हांचा जन्म शु. १७३६ आषाढ वद्य ८ स झाला. हांची पहिली भार्या वमाबाई ही तासगावकर जोशी. यांजकडील व दुसरी भार्या पार्वतीबाई ही कल्याणचे सख्खुदे (आंगलाचे) यांजकडील. हांची कन्या बहिणाबाई वेणकर जोशी हांस दिली. लक्ष्मणरावांचा मृत्यु शु. १८११ च्येष्ठ व. ४ स झाला. त्यांचा मुलगा गोपाळराव (७) हांचा जन्म श. १७६३ आषाढ शु. १३ स झाला. हांना प्रसिद्ध गंगाधरशास्त्री पटवर्धन हांच्या बाल-कृष्णपंतांची कन्या काशीबाई ही दिली होती. सासरे नांव लक्ष्मीबाई. हांस जिजीबाई असे म्हणत. हांना माहेरचे प्रतिपदी ४. ३०० देत. हांना एक मुलगा विद्यासराव (८) हा झाला. गोपाळरावांचा मृत्यु सवाव्या ४६ व्या वर्षी इ. १८०९ माघ शु. ९ स झाला. पतिनिधनेतर जिजीबाईनी बत्रिकेदारादि हिंदुस्थानातील सर्व तर्पयात्रा केल्या, परंतु ह्या पंढरपुरास एकदाहि गेल्या नाहीत. कारण तेथे आपल्या आज्ञाचा खून झाल्याचे दुःखद स्मरण त्यांस होते. ह्या एकाच गोष्टीवरून त्यांचा स्तु-णीय व अनुकरणीय असा स्थाभिमान व्यक्त होतो. ह्या शक १८३५ च्या वर्षात वय १० स कैलासवासी झाल्या. त्यांचा मुलगा विद्यासराव उर्फ भाऊसाहेब गोपाळ (८) हांचा जन्म श. १७९६ भाद्रपद शु. १५ स झाला. हांचे शिक्षण मीथिलसभ्येत झाले होते. भाऊ हे अल्पवयात म्हणजे श. १८२२ माघ शु. १३ (१-२-१९०१) स निवर्तले. त्यांची भार्या भारी-रधाबाई हांनी सावरसई शालेपैकी मिळु आण्णांचा तिसरा पुत्र राजाननराव ह्यांस श. १८२४ च्या दसव्याच्या मुहूर्तावर दसक घेऊन माधवराव उर्फ बापूसाहेब (९) हे नांव ठेविले. बापूसाहेबांचे लग्न दसक जाण्याच्या पूर्वीच जनकगृहीत झाले होते. भार्या वावसीकर टिळक यांची कन्या नांव वमा. माधवराव हे आचारसेवक, सज्जन व सावजनिक कामांत होलेले भाग वेणारे असे होते. हांस पांच मुली-कृष्णाबाई उर्फ सोमताई-बाई कांदीकड. काशीबाई, यमुना, सख्खु, ताता अशा झाल्या. हांनी सिरार (माझीक) येथील रघुनाथ कृष्ण काळे हास दसक घेतले व नांव गोपाळराव उर्फ आण्णा-सा (१०) ठेविले. हे श्री. कौम. आहेत. हांच्या भावंडे नांव सुशिला. मूळव्यापैकी कृष्णराव मोरेश्वरांचे तिसरे पुत्र जे बापू उर्फ रावजी (४)

यांची चार लगे झाली. पैकी दोघी ऐतिहासिक प्रसिद्ध घराण्यातील मुली होत्या. एक रामाजी महादेव विठ्ठलकर हांची कन्या व दुसरी रावपंत सख्खुदे यांची कन्या. बाकीची दोन लगे काहीमधे वेलणकर यांची कन्या व पटवर्धन दोहित मोहोपाधकर यांची कन्या यांनी झाली. हांना फक्त एक मुलगीच झाली. तिचे नांव आबादूबाई. ही आगाशेचे केंतकर यांजकडे दिली आहे. हांना पुत्रसंतति नाही. हांचे बंधु जनार्दन उर्फ आबा कृष्णाजी (४) यांची दोन लगे पुणकर व कल्याणकर भाटे यांच्या घराण्यातील दोघी कन्यांशी झाली. हांस वमाबाई ही एकच कन्या झाली. ती पटवर्धनांचे मोठक यांजकडे दिली होती.

रघुनाथ मोरेश्वर (१) हे पार्वतीबाई वेणवे हांचे चुल्ले होते. हांचा उल्लेख ऐ. ठे. सं. त आला आहे. हे प्रसिद्ध तीतयाच्या संज्ञात होते, असा उल्लेख खरेशास्त्रीलिखित नाना कवणिसांच्या चरित्रांत आला आहे. ऐ. प्र. क. ४९ टीप पहा. हांना जलवंत, हरि, गोविंद, रामजी, शंतजी हे पांच पुत्र होते. पैकी गोविंदरावांचा निधेष्ट ऐ. प्र. क. ५६ मध्ये १७९२ इतवीतील आला आहे. त्यावरून आणि ऐ. व. मा. ४४ ते २० मधील वांटणीप्रकरणी आलेल्या वृत्तान्तावरून ह्या वेळी ह्या कोलटकर घराण्यात सांपत्तिक दृष्ट्या मोठी अडचणीची बाजू आली होती असे अनुमान करण्यास हरकत नाही. हांचे भाकटे बंधु रमाजी (४) हे बंधवर्धक झाले. हांचा मुलगा बिमणाजी (५) (भार्या गंगा) हांना दिनकर (६) व त्यास गंगाधर उर्फ कांदीपंत (७) हा एक मुलगा होता. ते वेण वेधेच रहात असत. हे ८० व्या वर्षी मृत्यु पावले. हांस तीन पुत्र झाले. पैकी कृष्णाजी (८) (भार्या राधा) हांनी मुंबई, वेण वेधे भात वगैरेच्या व्यापारधंद्या प्रथम केला. हल्ली लाजगी नोकर आहेत. किण्णु (८) (भार्या गोविका) हे भाताच्या व्यापारधंद्या करतात व रामचंद्र (८) (भार्या सीता) हे घाटी मालाच्या आडवीवर लाजगी नोकर आहेत. तिथेही वेण वेधेच राहतात.

कृष्णाजी गंगाधर (८) हांना नऊ मुलगे झाले. ह्यांची नावे वेणवेळीत दिली आहेत. त्यातील यांबक (९) जन्म श. १८८३ (भार्या गंगा) हे प्रथम लाजगी नोकर होते. आतां नगापूर येथे होती करून आहेत.

केशव कृष्णाजी (९) ह्यांची भार्या सावित्री. हे नागपूर येथे खाजगी नोकर होते. इ. १९१४ मध्ये मृत्युवशा झाले. खास विष्णु (१०) हा एक मुलगा आहे. जन्म स. १९१५. हे नागपूर येथे बी. ए. च्या वर्गात आहेत. महादेव कृष्णाजी (९) हे वेण येथे १८ व्या वर्षीच काळवडा झाले. विश्वनाथ (९) ज. स. १८८८ (भार्या पार्वती.) हे टी. टी. सी. असून नागपूर येथे नामल स्कूलमध्ये शिक्षक आहेत. पगार रु. १०५. सदाशिव व रामचंद्र विश्वनाथ (१०) ह्यांचे जन्म स. अनुक्रमे १९३१ व १९३५ हे अमृत येथेही नागपूरच असतात. पिट्टल (९) जन्म स. १८९०. हे छापर येथे धिपणकाम करून आहेत. भारकर (९) जन्म स. १८९३ (भार्या सत्यभामा) हे सागर येथे पी. डब्ल्यू. बी. शास्त्रात एम्-ओअरसीयर आहेत. ह्यांस दिनकर (१०) हा मुलगा आहे. ज. १९३१. सुर्व (९) हे नागपूर येथे कंत्राटदार होते.

नारायण रामचंद्र (९) ह्यांचा जन्म १८८३ मध्ये झाला. हे प्रथम आर. एम्. एस. मध्ये सॉलर होते. नंतर मुंबईस व्यापारी येथीवर अर्कीट झाले. रंगाचा व पुढे औषधांचा व्यापार केला. त्यांतील कमार्ई व इतर अनुभव हे जमिंस घेऊन शेवटी ह्यांनी स्वतंत्रपणे झीरोजनचा म्हणजे ओम्पाच्या अर्कीचा कारखाना खुद केला आहे. त्यास गंगाधर म्हणून एक मुलगा आहे व तो शिकत आहे. त्याचा जन्म १९२५ त झाला.

पांडुरंग दिनकर (७) हे सॉल्ट डिपार्टमेंट म्हणजे कस्टमशास्त्रात नोकर होते. खास सजेदार म्हणत. पेनशन पेतल्यानंतर बघाच्या ७५ व्या वर्षी मृत्यु पावले. ह्यांचे चिंरजीव हरि हे मिठाचा व्यापार करीत. इल्ली शेती करून आहेत.

विनायक पांडुरंग (८) (भार्या तरुवती) हे मराठी शिक्षक होते. नाशिक येथील अॅक्शन जुनाच्या नंतर झालेल्या पकडीत ह्यांना शिक्षा होऊन कारागृहात जावे लागले. आणि योग्य असा किंवा कारागृहातील आयुष्य असे गेले की हे ज्या दिवशी बंधमुक्त झाले त्याच दिवशी मृत्यु पावले. ह्यांना पद्माकर ऊर्फ नधु (९) हा मुलगा असून तो कुर्ला येथे खाजगी नोकर आहे. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिक व अर्कीटच्या परीक्षेपर्यंत झाले आहे. हरी पांडुरंग (८) यांचे पुत्रोत्तम व वामन (९) ही दोन मुले अस्तवशी

झाली. लक्ष्मण पांडुरंग ऊर्फ बाबूराव (८) (भार्या इंदिरा) हे वेण येथे कापडाचा वेदा करतात.

विश्वनाथ मोरेश्वर (३) यांचा नातू श्रीधर सदाशिव (५) यांचा नातू अनंत विनायक—(७) ह्यांची मूळची गदीशी. परंतु कर्तृत्वाने बरीच संपादित व कोर्ति ह्यांनी संपादन केली. हे कस्टम शास्त्रात प्रथम नोकर झाले व तेथेच मोठ्या दुधापर्यंत चढले. ह्यांनी दानधर्म बहुत केला. नदीवर घाट बांधिला, विश्वेश्वरमंदिराचा जीर्णोद्धार केला, वेण—प्रायश्वेट—हाथस्कूलच्या इमारतीसाठीही ह्यांनी बरेच साध केले. शिवाय बघ्याच रकमेचा धर्मोदाय द्रष्ट केला आहे. ह्यांचे बघ्याच्या ८० व्या वर्षी देहावसान झाले. ह्यांना विनायक ऊर्फ बापू (८) हा एक पुत्र झाला.

ह्या घराण्यातील देवता—जोगेश्वरी ही कुलदेवता, कोळेधर, आदित्यवर्धन, वाडेधर, चरणीधर हे कुलदेव असून मानार्ई हीहि एक देवतात आहे. येथच्या मुख्य घराण्यात वैशाखापासून गणपति उत्सव सुरू आहे. ह्या घराण्यातील पुराणी जिन्हाळ आळीतील चित्तामणी व लक्ष्मीनारायण तसेच नदीवरील विश्वेश्वर ही देवस्थाने निर्मिली आहेत. कार्यपरतये बोवण भरतात. विपुरी लावणे, नवरात्र हे आचार पाळतात.

घराणे ४ ये-वाई प ५६.

ह्या घराण्याचा मूलपुरुष राम. हे किंवा यांचे पूर्वज संगमेश्वर तालुक्यातील माळजम येथे नेवण्याहून आले. ह्यांचे नातू नारायण विश्वनाथ (३) (भार्या बहिणा) ह्यांच्या हयातीचा धर्क १६७० या दाखला सांपडतो. पण तेव्हा वार्ईस असल्याचा दाखला मिळत नाही. त्यांचा नारो नार्ईक म्हणून उल्लेख अंधकेशराच्या चौपडीत जसा सांपडतो तसाच उल्लेख ह्यांच्या घडील मुळात मिळालेला वार्ई येथील घरासंघीच्या कागदातहि आला आहे. (ऐ. प्र. क. इ. २ पहा). वार्ईस हे, तेथील प्रसिद्ध व जुने मुसद्दी घराणे वेश यांच्या आभयाने सत्यनाथपुरीमध्ये राहिले. जरी वार्ईस राहिले तरी ह्यांची कोकणात जा—ये चारूच होती व ती ह्यांचे नातू विश्वनाजीपंत ह्यांचेपर्यंत चारू राहिली. नाथोबास (३) गोविंद, केशो, विष्णु व महादेव (५) हे चार मुलगे. पैकी गोविंदभट यांचा वंश वर्धमान व कीर्तिमान झाला.

गोविंदभट (४), (भार्या राधा) यांना शाके १७४२ त वार्दचे नारायणराव वैद्य यांनी आपल्या वाळपातील भीमिणूची पूजा सांगितली व राहण्यास घर दिले. यावरून हे वार्दस मिश्रकी वेपारी आले व वैद्यांचे आभवास राहिले (दे. प्र. क्र. ६२ पहा).

पुढे चार वर्षांनी ह्याच छुम दिनी गोविंदभटाना वैद्य यांनी आपल्या कान्हाडी ह्या इनाम गांवातून प्रतिवार्षिक रु. ६० देण्याचे पत्र केले. छंभंथ कोल्हटकर कुळात हेच एक भट उपपदधारी व मिश्रकी ह्यास कारणाचे पुढे दिसतात. त्याचि मुळां पूर्वज नारोपंत (३) हे नार्दक होते. ह्यांना दक्षित पटवर्धन याजकजूनहि दक्षणा मिळाल्याचे त्यांच्या जमाखर्ची वखातून आढळते. ह्यांना रामचंद्र उर्फ चिमणाजीपंत भाऊ, नारोपंत, हरिपंत, लक्ष्मणशास्त्री व महादेवशास्त्री असे ५ मुलगे झाले व वेणु शास्त्री, लुसासाई जोशी व वेणु अशा तीन कन्या झाल्या. हे सन १८९० त वारले.

चिमणाजी उर्फ रामचंद्रभाऊ (५) हे मोठे मुलगा व यकील होते. वार्द येथे न्यायनिवाड्याच्या प्रसंगी हे प्रमुख असावयाचे अधिकार इंग्रजीत ह्यांकडे काही अधिकार होता. ह्यांचा उल्लेख निसवत जमखंडी असा येत असून हे मुंबईस रहात. गव्हर्नरपर्वत ह्यांची जागे असे. गोपाळराव रामचंद्र हे ह्या वेळी जमखंडी संस्थानाचे अधिपति असून ह्यांची सरकारदरबाराची कामे हे करीत. वेळगांवकील दावेहि यांचेमार्फत चालत. ह्यांच्यामुळे ह्यांच्या घरी सगळीप्रसंगी जमखंडीकरांहे येत. म्हणजे एवढी ह्यांच्या घराण्याची प्रतिष्ठा होती. ह्यांस विसोड्या व वासुदेव (६) हे दोन मुलगे होते. पैकी वासुदेव उर्फ आबा चिमणाजी (६) (भार्या दुर्गा) ह्यांस नगर येथे पी. डब्ल्यु. जी. खात्यात अकाउंटची नोकरी होती. ह्यांस यमु सहस्रबुद्धे, गंगू व काशी अशा तिघी मुली झाल्या असून रामचंद्र (७) हा एकच एक मुलगा झाला होता. हे पुढे अकोला येथे रहात असून तेथे स्टेशनरी मालाचे दुकान चालवीत. रामचंद्र उर्फ वासुदेव वासुदेव (७) (पत्नी सीता,) ह्यांचा जन्म १८७४. हे विविधकलाभिष व उद्योगी होते. उमरावतीस ह्यांनी

ह्यांनी 'कर्तव्य' नावाचा छापखाना व वर्तमानपत्र छपू केले होते. हे फाट्टे घेत, व फोटोमाफी करीत. ह्यांनी प्रभाकर (८) नावाचे देशाच्या मूल जवळ बाळगिले होते. ह्यांचे संगोपन व शिक्षण करून शेवटी ह्यासच ह्यांनी ओढीत घेतले व आपला वारस केले. रामचंद्रपंत हे इ. १९२० मध्ये निवृत्तले. प्रभाकर उर्फ पद्माकर रामचंद्र (८) ह्यांचा जन्म इ. १९०४ मध्ये झाला. हे देशास असून कोकणाच्यांत अंतर्निविष्ट झाले. (५) ह्यांनी यकोई येथील कलामुवनातील विणकामाचे शिक्षण घेतले असून हल्ली मुंबईस किशन विस्दुम्टर अहित. ह्यांना वासुदेव हा एक मुलगा आहे.

नारोपंत उर्फ आबा गोविंद (५) (भार्या कन्या) हे वार्दस राहात. असत. ह्यांनी व्यापार व दास्तान (आग्याचे कोठार) केले होते. घान्व. वादीशिडीने देणे किंवा प्रसंगी विकत देणे ह्यास दास्तान करणे किंवा दास्तानीचा धेदा करणे म्हणतत, असे दिसते. ह्यांची मुलगी बयो ही केळकरांकडे दिली होती. नारो गोविंद ह्यांनी शेवटी संन्यास घेतला होता. हे इ. १८७८ त समाधिस्थ झाले व त्या पूर्वी दोन वर्षे सौ. लक्ष्मीबाई कालवश झाल्या. ह्यांना बलवंत, गणेश, व केशव (६) हे तीन मुलगे झाले.

बलवंत नारायण (६) (भार्या रखमा) हे प्रसिद्ध अच्युतराव कोल्हटकर ह्यांचे स्वयंवृणीत पिते होते. हे प्रथम वार्दस होते. १९०७त सांगली संस्थांनास ते तेथेस येथे मुनसफ होते. पुढे वार्दस येथे व्यापार केला. सातारा जिल्ह्यातील नावळी तालुक्याचे मुख्य ठिकाण जे येथे त्या नजीकच्या काळुषी गांवचे एका कुळाचे खाते ह्यांनी खरेदी केले. संगळयेकसही काही शिती केली होती. सुप्याजवळील कान्हाडी गांवी बाबिलाकिंत होती हे पाहात. हे लेखक, एके व कवि होते. हे वयाच्या ७५ व्या वर्षी इ. स. १९०५ मध्ये स्वर्गस्थ झाले. (७) ह्यांचे चिरंजीव सुप्रसिद्ध अच्युतराव कोल्हटकर ह्यांचे अजिजच पुढे दिले आहे. अच्युतरावांचे पुत्र कुसुमाकर (८) जन्म इ. १९०६. ह्यांचे इंग्रजी शिक्षण परीस झाले होते. हे लिमो-टाइपिस्ट झाले असून आफ्रिकेत इ. १९२८मध्ये गेले. हल्ली मैराबी येथे स्विकट्येसमर्थ ५०० द. म. वर नोकरी अहित.

नारोपंत गोविंदाचे मजले चिरंजीव. गणेश नारायण (९)

(भार्या भारीरथी) जन्म १८३३. शास्त्रे इंग्रजी शिक्षण घेतले होते. हे बरोबर संस्थानात बसवी येथे पीनदार होते. पुढे बरोबर येथे 'महाराष्ट्र-मित्र' हा मासिका छापल्याने त्यांनी वृत्तपत्र चालू केले. हा छापल्याने पुढे सातारा येथे गेला. तो त्यांचे पुत्र महादेव शास्त्री चालविला व पत्र १८९८ मध्ये बंद पडले. गणेशपंत हे बयाच्या २४ व्या वर्षी स. १८९७ मध्ये मृत्युवश झाले. शास्त्री ४ मुलगे महादेव, यशवंत, हरी व चिंतामणी (७). महादेव यांनी थोडे दिवस आपल्या बहिःलांचा छापल्याने चालवून ते बयाच्या २० वे वर्षी पारले. यशवंत हे अल्प वयातच पारले.

हरि गणेश (७) (भार्या गंगा) जन्म स. १८८९ (सप्टें. ६) झाला. शास्त्रे मॅट्रिकपर्यंतचे शिक्षण सातारा येथे झाले. पुढे खुल्ले बंधु अख्युतराव शास्त्र्या सहकार्याने नागपुरास 'देशसेवक' प्रेस व पत्र चालविले. हे पत्र सरकारने बंद केल्यावर स. १९१२-१९२० पर्यंत त्यांनी एक व्यापारी कंपनीत नोकरी केली. स. १९२० नंतर मुंबईस 'मून प्रेस' सुरू केला. पुढे १९२३ साली हे आजारी झाले. म्हणून प्रेस बंद करून हे सातारा येथे गेले व बहिःलांच्या येळ्या 'महाराष्ट्र-मित्र' हा छापल्याने चालू केला. शास्त्री ३५ वर्षे-ऐक्य. हे वृत्तपत्र छापले; नंतर सुकवर्क येथे छपाईकामे चालू केली. शास्त्री तीन मुलगे आहेत. पैकी बडोल पुत्र नारायण हरि (८) ज. १९१४, हे मॅट्रिक पास असून सातारास आर्याल येथे पाठ्यालेली वैद्यकीयशिक्षणाचा काम पुरा केला आहे. बालकृष्ण हरी (८) ज. १९१८, हे इंग्रजी ७ वीस शिक्षण घेत आहेत. बालकृष्ण हरी (८) ज. १९२५, हे मराठी चौथी हजेत आहेत.

चिंतामण गणेश (७)-(भार्या तारा) शास्त्र्या जन्म स. १८९१ मध्ये झाला. शिक्षण इंग्रजी पांच हजेतपर्यंत सातारा मधून झाले. शास्त्रे असता नाच शास्त्राचा उपजत गुण मंदारिण म्हणजे संयोजनादि प्रसंगी सहज दिसून येत असे. शास्त्री जाल्याचे छलितकलेचा नाच असून हे अभिनयकुशल नट आहेत. शास्त्री स. १९११ मध्ये महाराष्ट्र नाटकसंघात प्रथम प्रवेश केला, नंतर

भारत नाटक संघात ते होते. तेथून ते किलोस्कर संघात गेले. नंतर १९१८ मध्ये बलवंत संगीत नाटकसंघात स्वतःच काही मागीदार घेऊन कादिली. ती महाराष्ट्रात व अन्य प्रांतांतहि चांगल्या नाचलौकिकास आली. हे पुरुषपात्रांचे काम करीत असून भिन्नभिन्न स्वभावांच्या भूमिका हे बयायोग्य बटवून तो तो रस मूर्तिमंत प्रेक्षकांपुढे उभा करतात. तीतया, आगीव, लंबोदर, कुंदावन, वनध्याम, साबाजी इ. इ. विविध नाट्य-कथानकांतील मुख्य पुरुषपात्रांची कामे शास्त्री केली आहेत. सांप्रत बलवंत सिनेटोन संघात त्यांनी कादली असून थोळपटांतहि हे काम लावून करीत आहेत. शास्त्री अभिनय, वक्तृत्व या कला जशा अवगत आहेत, तसेच हे प्रबंधकारहि आहेत. शास्त्री कांही अपुरी असलेली नाटके पुरी करून प्रसिद्ध केली आहेत. (रामराज्यविजय, वेळ्यांचा बाजार इ.) नाट्य-ग्रंथ लिहिणे, न्यूनरहित व पूर्ण परिणामकारक असे अभिनयपटुत्व अंगी असले आणि विशेष हे की एकाच नाटक उत्तम बसवून सिद्ध करणे म्हणजे अभिनय शिक्षणिले त्या तिन्ही गुणांनी युक्त हे चिंतामणी आहेत. स्वभाष सरळ व हृत्ति खालस आहे. पुढे येथील गणेश प्रिंटिंग प्रेसमध्येहि शास्त्री मागीदारी होती. शास्त्र चित्तरंजन, चैतन्य व चंद्रशेखर (९) असे तीन मुलगे आहेत, सर्व शिक्षित आहेत. केशव नारी (९) (भार्या यशोदा) हे पारभावास कंठादधार होते. शास्त्री दोन कन्या-द्वारका व नवी. द्वारका जोशी यांकडे दिली.

हरी गोविंद (५) (भार्या रमा) शास्त्री तात्या म्हणत. शास्त्री परभार्याची आवड होती. हे बार्डस रहात. शास्त्री कुठणाजी व रामन (८) हे दोन मुलगे. कुठणाजी हरी (९) ज. १८४२, (भार्या सावित्री) हे वनवासात पक्कड आसि. कामिबानर होते. शास्त्री बर्नी-पत्रके, बया-गोळ-वेल्कर, पिल्लू-भागावत व अनुसूया ज. १८७६ अशा चार मुली झाल्या. सावित्रीबाईचा मृत्यु १८७७ साली झाला. कुठणाजीपंत हे स. १८९७ मध्ये गतायु झाले. शास्त्री दत्तात्रेय, श्रीपाद व दिगंबर असे तीन कर्तिमान संपुत्र झाले. दत्तात्रेय कुठणाजी (७) (भार्या लक्ष्मी) हे डॉक्टर होत. जन्म स. १८९८. हे आपल्या कामांत दख व हुशार असून अत्यंत लोकप्रिय होते. हे स. १९१३ मध्ये मृत्युवश झाले.

ह्यांना यशवंत ऊर्फ राजाराम (८) (भायी प्रभावती) हा एक मुलगा आहे. ह्याचा जन्म १९०९. ह्यांना हाकुतळा ही एक लहान मुलगी असून वसंत (९) म्हणून एक मुलगा आहे व दुसरा एक तांदूळ मुलगा आहे. हे अकोला येथे शेतीचा नंदा करून आहेत. मोटारचाहि जोडवंडा करतात.

कृष्णाजीचे (६) २३ चिंरंजीव श्रीपाद (७) यांचे चरित्र पहा. यांना ४ मुलगे. दिनकर, प्रभाकर, भास्कर, दिवाकर (८). दिनकर श्रीपाद (८) (भायी सुशीला) जन्म ६. १८९५. ह्यांना हनु, लीला व लषा असून वय १०, ८ व १ अशा तीन कन्या असून रघुनाथ, माधव, धामन, सुकुंद व गेर्विंद (९) हे पांच मुलगे क्रमाने १७, १५, १३, ५, व ३ ह्या वयाचे आहेत. प्रभाकर श्रीपाद (८) जन्म १८९६, हे बी. ए. असून 'संजीविनी' मासिक मुंबईस चालवीत आहेत. हास धामुदेव हा एक मुलगा आहे. भास्कर श्रीपाद (८) (भायी जानकी) जन्म ६. १९००. हे लाम-गांव येथे इंपीरियल बँकेमध्ये नोकरी आहेत. दिवाकर श्रीपाद (८) (भायी रंजनी) ज. १९०५. हे अकोला मिल्हमध्ये कारकून आहेत.

दिगेवर कृष्ण ह्यांचा जन्म ६. १८७४ वया अंगठातील आहे. म्हणजे श्रीपाद कृष्ण ऊर्फ तात्याप्पापेक्षा हे तीन वर्षांनी लहान आहेत. हे १८९६ मध्ये बी. ए. झाले व पुढे तीन वर्षांनी एल्एल्. बी. होऊन १९०१ मध्ये सी. पी. प्रौढांत नरसिंगपूर येथे प्रथम पुरवडीशिवाय ६. ए. सी. झाले. १९०५ मध्ये बन्हाड हा सी. पी. मधील संयुक्त फेला गेल्याने-तर ह्यांची नोकरी उमरावती, अकोला इत्यादि शहरां होऊन ह्यांनी नागपूर येथे एड्युकाशियल कमिशनर, म्हणजे जप्याच्या धोमलेची जागा, म्हणून काम केले. १९२९ मध्ये ह्यांनी वेल्शन येतले. नोकरीच्या बुक्यातील ह्यांना २५० रु. पगार होता; नोकरी सोडतांना तीन हजार रु. हे दरमहा पगार देणारे बहिष्कारिकारी झाले होते. ह्या जागेवर असतांनाच ह्यांनी जवळ जवळ जगाच्या प्रवास केला. म्हणजे १९२८ मध्ये ८ महिने युरोप, अमेरिका, आशिया इथा तिन्ही खंडांतील लहान मोठी प्रमुख शहरे व प्रेक्षणीय ठिकाणी ह्यांनी पाहिली. मोटमोठाले १२ देश ह्यांनी अवलोकनांत आणिले. तेथील शहरांप्रमाणे

काही: खेडीहि यांनी आनंदून पाहिली. हिंदुस्थान तर २ वेळा पाहिला. हिमालय पर्वताखरी हे गेले होते. लहानपणापासूनच ह्यांचे व्यायामाकडे लक्ष आहे. नोकरीवर असता पवोट ह्यांची ११-२ मैल दौड व्यायामार्थी टेनिस वगैरे असेच. हल्ली म्हणजे १९३२ पासून हे योगासने करतात. त्यांत ह्यांची सकाळ तासदोन तास जाते व मग टेनिस इत्यादि. तात्पर्य, ह्यांची शरीरप्रकृति सुदृढ आहे. फ्रेंच शिक्ष-ण्याचा ह्यांचा रस आहे व मग जगाप्रवास पुन्हा करावा अशा विचारांत सध्या आहेत. ह्यांची दोन लग्ने झाली. पहिली बायको डॉ. भा. वाष्ट. जमशेडी वगैरे संस्थानचे कारमारी ह्यांची कन्या. ह्या प्रथम संस्थापासून हास एक मुलगा व एक मुलगी ही दोन अपत्ये झाली व पत्नी निवर्तली. नंतर त्यांनी नेरळ येथील ओगळेकर ह्यांच्या गतमर्तका मुलीशी पुनर्विवाह केला. त्यांना दोन मुली आहेत. ती पत्नीही २-३ वर्षांसाठी मारली. ह्यांच्या १६ व्या बायकोचा मुलगा मुरलीधर (८) मॅट्रिक झाल्यावर अमेरिकेंत इलेक्ट्रिक इंजीनियरच्या शिक्षणार्थ जाऊन आले. त्यांचे लग्न होऊन ५-६ वर्षे झाली. त्यांची भायी बी. ए. आहे. त्यांना एक मुलगी झाली आहे. दिगेवर कृष्ण यांची थोरली मुलगी विमल ही एम्. ए. आहे. हिचे सातर देशपांडे यांजकडे, 'बंधनाच्या पलीकडे' इ. ग्रंथाचे कते पी. बाय. देशपांडे हे यांचे प्रचार. तरला दुसरी मुलगी ही एम्. बी. बी. एम्. असून अहमदाबादचे को. ये. यांजकडे दिली आहे. तिसरी मुलगी मालिनी ही ६. ५ नीत आहे. सांगत हे दिगेवर कृष्ण पुणे येथे स्वतःच्या वेगळ्यात राहतात.

लक्ष्मणशास्त्री गोविंदभट (५) ह्यांना आण्णा म्हणत. ह्यांस एक मुलगी अंबूअळा नावाची यचे यांजकडे दिली होती.

महादेव शास्त्री गोविंदभट (६) (भायी उमा) वक्ता दशसहस्रेषु। ह्यांचा जन्म ६. स. १८१९ मध्ये झाला. हे ईश्वरी शिक्षण घेऊन शिक्षणलायांत नोकरी झाले. अखेरीस ते डेप्युटी एग्ज्युकेटनल इन्स्पेक्टर ह्या अधिकारावर होते. ते उत्कृष्ट प्रबंधकार आणि विद्वान व श्रेष्ठ वक्ते म्हणून तेथे विख्यात झाले होते. श्रीज्योती पुणे वर्णनांत लिहितात, की "महादेव शास्त्री ह्यांचे वक्तृत्व फार सुरस असे. जसा नाग गारोच्याच्या पुंगीस मुखान त्याकडे सर्व तनमन काडून तळीत होता त्याप्रमाणे यांचे ओते मुक्त असत." अशा शुंगी

मनुष्याचा आयुर्दय एकंदरीत पाहतां थोडकाच झाला. म्हणजे ४४ व्या वर्षी इ. १८६२ साली ते मृत्युवश झाले. त्यांना बया=शीइनी व बाई=साने अशा दोन मुली होत्या. त्यांना पुत्राभय झाले नाही. पुढे त्यांनी आपला पुतऱ्या म्हणजे हरीपंत यांचा मुलगा वामन हा दत्तक घेतला. वामन महादेव (६) हे मोठे अधिकारी व सुधारकाग्रेसी होते. हे मध्यप्रांतांत मुनसफीच्या आंगोपासून तो सेवान्तराच्या आंगोपासून वाढले. यांची प्रथम भार्या नाथ जानकी ह्या १८८० मध्ये झाल्या. त्यांचे पुत्र नीलकंठ उर्फ अन्ना व प्रसिद्ध अक्युतराव. जानकीबाई परलोकवासी झाल्यानंतर यांनी पुनर्विवाह करून सामाजिक बाबतींतील विचारांना आचार-वस्थेत आणून सोडण्याचा पहिला पायला पाडला. त्या शेळी हा पुनर्विवाह हीच एक शाय एकांतात व लोकांतात घरी आणि बाहेर सर्वत्र यांचेच विषय होऊन बसली होती. अशा वेळी यांनी एवढे मनोवैर दालविले की प्रशासनीय गोष्ट होय. असो, वामन-रावांनी ज्या गतमर्त्येक्षां लम लावले तिचेही नांव जानकीच होते. त्यांना वैष्णू उर्फ आवडी, चाव, घांती, आदिवा व धडा अशीं अपत्ये झाली. धोरली मुलगी वैष्णू पारपुरे आव. सी. एम्. यांना दिली. त्यांना एक मुलगी लीला नावाची आहे. त्या एम्. ए. असून त्यांचे लम काळे यांच्याशी झाले आहे. चाव ह्या मुलीचे पति भवानीशंकर त्रिभोगी नागपुर मुनिवर्हिटीचे ग्राहस-वामनेलर होते व आता नागपूर हायकोर्टाचे जज आहेत. हे ही मुलगी शांता ही डॉ. नारायणराव थोडका यांस दिली आहे. त्यांची मुलगी बी. ए. झाली आहे. वामनरावांचे चोरले चिरेजीव नीलकंठ वामन (७) जन्म १८७४ हे मॅट्रिक झाल्यानंतर यवतमाल येथे जिनिंग फॅक्टरीचे ५ वर्षे एजेंट होते. हल्ली हे उमरावतीस स्वतःचे घरी शेतीसावकारी करून रहातात. वामनरावांचे २ हे चिरेजीव अक्युतराव हे आपले कुलते घळवंतराव यांचे पुत्र म्हणून लागले. त्यांचे चरित्र पहा. आनंद वामन (७) मुंबईस हे कॉलेजांत शिकत असतां अल्पवयांतच इ. १९१७ मध्ये मृत्यु पावले. राजाराम वामन (७) इ. १८९७. यांच्या भावेली नाथ मसुबाई उर्फ पद्मावती. ह्या बी.ए. आहेत. राजारामपंतांचेही शिक्षण बी. ए. पर्यंत झाले असून हे अकोला येथे सावकारी करून आहेत. त्यांना प्रतिभा उर्फ धवी व मुलभा या दोन कन्या आहेत.

महादेव नारायण (४) यांची भार्या बहिणाबाई. त्यांना मोरभाऊ (५) ह्या नावाचा एक मुलगा होता, तो चित्रकूट येथे असे. (इ. १७१०)

घराणें ५ वें—मुखद

हे घराणें मूळचे नेवरे येथील, पण तेथून ते मुंबई येथे येऊन राहिले. त्यांतील तिसऱ्या पिढीतील शिवाजीस शामजी (भार्या अन्नपूर्णा) नीलकंठ (भार्या सावित्री) व शंकराजी (भार्या भवानी) (४) हे तीन मुलगे होते. यांचा काळ थोरले बाजीरावप्रधान यांच्या राजवटीतील येतो. नीलकंठास (४) रामचंद्र, गणेश व नारायण (५) हे तीन मुलगे होते. रामचंद्र (५) यांचा भाकटा मुलगा जो गोविंद (भार्या भागीरथी) यांना नारायण (भार्या राधा उर्फ भिमा), बळ, लक्ष्मण उर्फ दाजी व कृष्ण (७) असे चार पुत्र व मुर्गा नावाची कन्या होती. नारायणास अनंत, व लक्ष्मण यास महादेव आणि धोंडू (८) अशीं अपत्ये होती.

नीलकंठ (४) यांचा दुसरा मुलगा जो गणेश (५) त्यास हरि, विनायक, विठ्ठल व कृष्ण (६) असे चार मुलगे. पैकी विनायक (६) याने पार्या काशीवासा केली व नेतर संन्यासाभमाचा स्वीकार केला होता. या विनायकास बळाळ व काशिनाथ (७) हे दोन मुलगे. बळाळ (७) (भार्या यमुना) यांस वैद्यकी उत्तम अवगत होती, आणि काशिनाथ (७) यास गायत्रीविद्या येत होती. बळाळ यांचे पुत्र शिवराम (भार्या पार्वती) आणि विनायक (८). शिवराम यांची शरीरप्रकृति हतकी सुदृढ सशक्त होती कीं आसपासच्या पंचक्रोधीत यांची त्याप्रहस झपाटि होती. यांची श्रीगुरुचरित्रावर परम निष्ठा असून त्यांचा अभ्यासही रुताह चांदू आहे. यांस गणेश, नीलकंठ, गोविंद, वामुदेव (९) असे चार मुलगे आहेत.

गणेश (भार्या यशोदा) व गोविंद (भार्या लक्ष्मी) (९) हे दोघे बहु प्रथम खाजगी नोकरी करून होते. पण सांप्रत यांचे बलवंताभम म्हणून पुणे येथे हॉटेल आहे. गणेशास (९) दत्तात्रय (१०) नावाचा दोन वर्षांचा व गोविंदरायास (९) विनायक (१०) म्हणून एक वर्षाचा

मुलगा आहे. नीलकंठ (९) (भावां सरस्वती) ह्यांनी लॉरियेटीरची व मग फस्टम खात्यात नोकरी केली, हल्ली खाजगी नोकरी आहे, हे मूर्तिकारही आहेत.

वासुदेव शिबराज (९) (भावां राधा) तारुण्यसुलभ जी एक प्रकारची तबकदार व भावनाप्रधान श्रुति त्या वृत्तीमुळे विशार्थीदर्शित ह्यांनी असहकारितेच्या अगदी ऐन त्रैवारिक कालांत हायस्कूल सोडिले. असे आगली अनेकांनी सोडिले असेल. पण त्यापैकी असे फारच थोडे आहेत की त्यांनी त्याच तारुण्याला धोमेल अशा स्वतंत्र कर्तृत्वाने आपला उत्कर्ष साधला आहे. गतानुगतिकत्वाला आपणहून रजा घाबयाची आणि आपला पच आपण चारू करून गतिमान ध्यावयाचे असे ध्या कियेकांचे वावरीत त्या असहकारितेच्या कालांत विस्तृत आले त्यातील हे वासुदेवमुखा होत. ह्यांनी पुढे कीर्तनाच्या अभ्यास करून हे कीर्तनकार बनले. ह्यांची कीर्तनपद्धतिहि केवळ मायाभादामीवर्ती फिरणारी नाही. तर पूर्वजांच्या कौशल्ययुक्त दूरदर्शीपणाने जी कीर्तनसंस्था सर्वसमादिक, पवित्र, नमुनेदार आणि आदर्शभूत होऊन बसली ती उपयुक्त परंपरा श्रुत व वावावापण्या ह्यांच्या मायख्या मनाचे पीकळ पोषण करणारी न राहता तबकानाहि कार्यकारी कशी होईल ह्या हद्दीने ह्या वासुदेवमुखांचे कीर्तनपद्धतिकडे लक्ष देवले आहे. व त्यासाठी ह्यांचे प्रयत्न चालू आहेत. ह्यांनी चैतन्य मोवाचे एक मासिक चालविले असून त्यांतून तर दक्षिणेतल्या हद्दीनुसार विवेचन व कीर्तन-विषयक लेख येत असतात. ह्यांनी आपल्या कीर्तनाची पुरतकेंहि स्वतंत्र प्रसिद्ध केली आहेत. तसेच टिळक, समर्थ, शिवाजी ह्यांची जन्मश्रयांनी, शिबजन्माचा पोवाडा, संतादेवांच्या भोव्या, सती पद्मिनी, महाराणा प्रतापसिंह इ. ग्रंथ पूर्वरंग व आख्यान यांसह ह्यांनी प्रसिद्ध केले आहेत. हे ह्यांचा राष्ट्रीय वृत्तीचे आहेत हे मित्राळें सांगणे मकी. यांचे धर्मरूप इतके उत्कृष्ट व अखंडित आहे की त्यांच्या प्रतिपादनामुळे गाण्याची उणीव भासत नाही. ह्यांचे रचणें सांप्रत पुढे येथे आहे.

नारायण नीलकंठ ह्यांचे पांडुरंग (६) (भावां दुर्गा) म्हणून एकच मुलगा होता. ह्यांनी ह्यांचा तीर्थयात्रा केव्या व पुढे हे नरसिम-

पुरीस वास्तव्य करून राहिले. ह्यांनी मुलूख येथे विठ्ठलरत्नमार्ग, गंध व गणपति ह्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना केली. ह्यांना वासुदेव (७) (भावां लक्ष्मी) हा बघील मुलगा असून हे मुख्य येथेच रहात असत. त्यांना विष्णु, सीताराम व नारायण (८) हे तीन मुलगे झाले. विष्णुपंत यांनी हायस्कूलमध्ये शिक्षण घेतल्यावर रेल्वेत नोकरी घरली. ते पुढील येथे बरीच वर्षे स्टेशनमास्तर होते यांचे गोविंद, नीलकंठ, हरि, वासुदेव, मुकुंद, नरहरी (९) असे ६ मुलगे झाले. गोविंद विष्णु:—(९) (भावां लक्ष्मी) यांचा लहानपणापासून केवळ बौद्धिक किंवा कारकुनी वेशावेक्षा औद्योगिक किंवा यांत्रिक कामाकडे ओढा अधिक, म्हणून ह्यांनी ते शिक्षण विस्कटोरिया टेक्निकल स्कूलमध्ये घेतले व पुढे एल. एम. ई. होऊन फस्ट क्लास इंजिनियर झाले. ह्यांनी ह्या हुश्यावर अकोला, दिल्ली, बम्बैनगर येथे काम केले; हल्ली ते अहमदाबाद येथे आहेत. त्यांना भालचंद्र व रामचंद्र (१०) हे दोन मुलगे आहेत.

नीलकंठ विष्णु:—(९) जन्म इ. १८८२. हे बी. ए. आहेत. इ. १९२९ पर्यंत मुंबईस दादर इन्स्टिट्यूटचे हे प्रिन्सिपल होते. ह्यांची लोकोपयोगी सार्वजनिक कार्य करण्याचीहि मूलतः प्रवृत्ति असल्यामुळे दादर येथील ब्राह्मणसभा, रामकृष्ण मिशन इत्यादि संस्थांत ते अल्पक्ष होते. सध्या हे सेवानिवृत्त झाले आहेत.

हरि विष्णु (९) (भावां कमलाबाई) जन्म इ. १८२४. हे बी. ए. एलएल. बी. आहेत. जनरल एड्युकेशन इन्स्टिट्यूट दादर या संस्थेचे हेहि प्रिन्सिपल होते (इ. १९१०). पुढे जळगांव येथे वकिलीसाठी गेले. इ. १९३०. हे मुंबई कौन्सिलचे समासद म्हणून त्या भागातर्फे निवडून आले होते. १९३१-३२ मध्ये जळगांव सिटि म्यु. फ. चे उपाध्यक्ष होते. स्थानिक स्वराज्य संस्थांत ह्याप्रमाणे त्यांनी कार्ये केली आहेत. त्यापूर्वी म्हणजे १९२० पर्यंत हे राष्ट्रीय सभेच्या प्रांतिक शाखेचे व टिळक स्वराज्य संघाचे चिटणीस होते. तसेच जळगांव केंद्र को ऑपरेटिव्ह बँकेचे बायरेक्टरहि होते. अशी यांची विविध क्षेत्रांत महत्वाच्या जागेची कामगिरी चारू असून साहित्यसंस्थांतहि त्यांचे अंग आहे. ह्यांना कौकळाविषयी आरंभीय-पणा वाटत असून यांनी मुलूख येथे काही स्थावर इस्टेट केली आहे.

विष्णुपंताचे मुकुट व नरहरी हे मुलगी विद्यार्थीदत्तच कलपवश झाले. बाकटे चिरंजीव वासुदेव (९) हे हायकोर्ट परीक्षा पास झेऊन जळगाव येथे वकीली करितात. ह्यात १९३३ साली मुलगा झाला आहे. त्याचे नांव रवींद्र (१०) आहे.

वासुदेव पांडुरंग (७) याचे दुसरे चिरंजीव सीताराम (८) हे मॅट्रिक झाल्यावर पुण्याच्या इंजीनीअरिंग कॉलेजात शिकवयास गेले. तेथील अभ्यासक्रम पुरा करून ते इंजीनीअरिंग एअरवांत नोकरीवर लागले. कर्नाटकात भारवाड, येळगांवकडे असताना त्याला मलेरिआ लागला, तो इतका की तो त्याची पाठच सोडीना. दोवटी त्यांना अॅनीमिया होऊन ते वारले. तेव्हा त्यांची मुले लहान होती.

शंकर सिताराम (१) जन्म मुकुट (जि. रत्नागिरी) येथे १८७६ जुलै २ ला झाला. ह्याचे बालपण, बबिलास मुंबई येथे नोकरी असले-मुळें तेथेच गेले. पण लवकरच बबिलास नियतले, व हे आर्सेपहिणिएद मुकुट-आस गेले व ते १८९० पर्यंत तेथे होते. अर्थात् मराठी शिक्षण मुकुट येथे पूर्ण झाले व त्यानंतर हे त्याचे चुलते विष्णुपंत यांकडे कुर्ळा येथे गेले व मॅट्रिकपर्यंतचे शिक्षण तेथे झाले. नंतर ह्यांनी ए.बी.ए., इंस्टिट्यूटमध्ये स्पिनिंग आणि वॉशिंगचे शिक्षण पूर्णपणे घेऊन इ. १९०० मध्ये ते एल. टी. एम्. च्या परीक्षेत पहिल्या वर्गात पास झाले. ह्यांचे पुढ-ल्याच वर्षी कर्दीकर यांकडील मुलीशी लग्न झाले व लगेच ह्यांनी व्यव-सायास प्रारंभ म्हणून मुरारजी गोकुळदास मिलमध्ये इ. म. व. १० वर उमिदवार राहून प्रारंभ केला. व ते ह्याच दहाव्या रांभरपट प्रांतीवर अधिकारी झाले. ह्यावरून ह्यांची महत्वाकांक्षा, कर्तृत्व, धोरण ही कौतुकास्पद हेत. मुरारजी गोकुळदास यांच्या मिलमध्येच हे लवकर सुपर-वायझर, नंतर असिस्टंट स्पिनिंग अॅन्ड काउंटिंग कडील अधिकारी झाले. यापुढे माल ह्या गिरणीत त्यांच्या कर्तृत्वास व माहीस अवसर मिळताना, कारण ह्यांच्या वरची जागा युरोपियनास द्यावी असे मालकांचे मनांत होतें. तें लक्षात घेऊन ह्यांनी ही नोकरी सोडली व हे मद्रास युनायटेड मिल मध्ये नोकर झाले. तेथे ह्यास इ. म. १२५ मिळत व गुण दाखविण्यास जबाब-दारीची कामेहि मिळत. तेथे हे ४ वर्षे होते. पुढे तेथील मॅनेजर ह्यांनी

त्यांना खानदेश मिलमध्ये इ. २०० वर नेमिले. तेथील हुपारी पाहून ह्यांस याच मालकाने आपल्या सोलापूरच्या गिरणीत इ. ४०० पगारावर अधिकारी नेमले. ह्या वेळी अगदी पहिल्या ह्यांच्या नोकरीच्या जागी म्हणजे मुरारजी मिलमध्ये पहिले युरोपियनास जागा देण्याचे धोरण होतें तें बदलले व ह्यास मुद्राम सोलापूर ८५० पगारावर स्पिनिंग व काउंटिंग खात्याचे मुख्य नेमले. पुढे ह्याच जागेवर ते १००० पगार घेणारे वरिष्ठ अधिकारी झाले. १९२६ साली श्रीमंत प्रतापशेठ यांनी जुळें येथे गिरणी काढण्याचे ठरविले व सर्व जबाबदारीसह ह्यांना मुख्य मॅनेजरच त्यांनी नेमिले. ह्या गिरणीत प्रथम १०५५ माग होते तेथे आता ४६००० चाव आहेत व हे ह्या शंकराबाबे देखरेखीचे पळ : होय. ह्यांनी हे सेवानिष्ठ नुकतेच झाले आहेत. पुण्यास मावुडें येथे त्यांनी बंगला बांधला आहे त्यात राहातात. ह्यांना एक मुलगी व दोन मुलगे आहेत. मुलगी काणि बाजकडे सातारा येथे दिली असून थोरले चिरंजीव सीताराम इंटरप्रायट शिकले आहेत. पुढे त्यांचा विचार व्यापारात विरावयाचा आहे. बाकटे चिरंजीव यदावेत पुणे येथे इ. ६ रीत आहेत.

वासुदेव पांडुरंग (७) चे तिसरे चिरंजीवनारायण (८) (भार्या बंगा) हे जी. आव. पी. च्या इंजीनीअरिंग खात्यात नोकर हेत; त्यांना आनंद व गणेश (९) असे दोन मुलगे झाले; पैकी आनंद हा बालपणीच वारला. गणेश शिकत आहे.

धराणें ६ वें—टिमारनी (टेंभुर्णी)

ह्या धराण्याचे कोकणातील मूळ भाव नेवरे होय. पण तेथून देशावर कोण केव्हा कोठे आले याबद्दलची नेमकी माहिती उपलब्ध नाही. तिसऱ्या पिढीतील गणेश, गोविंद व हरी यांचेकी गोविंद हा अग्नय म्हणजे कुल-वर्धक झाला व त्याला अप्पाजी, बाबाजी किंवा दाजी उर्फ तात्या आणि छुडिराज (४) असे तीन पुत्र झाले.

टेंभुर्णीशास्त्रा-बाबाजीसात्या (४) हे उत्तम वैदिक होते व त्यास वेधव्याचडून इ. ३०० इ. ची सनद हाती व त्याप्रमाणे हे वर्षातनाचे ययवे ह्यांच्या पणव्यापयंत चालत होते. टिमारनी (टेंभुर्णी) शाखेचे हे मूळपुढप होत. ह्यांना एक गणेश उर्फ भाऊ (५) (भार्या स्वरत्नती)

हा एकच पुत्र झाला. हे चतुर्थांशम घेऊन ब्रह्मभूत झाले. त्यास दोन मुलगी. एक रामचंद्र (भार्या जानकी) व दुसरा गोविंद उर्फ नाना (भार्या यमुना) (६). गोविंदरावहि (६) यक्षिणीप्रमाणे संभ्यस्त होऊन स्वर्गस्थ झाले. त्यांना गोपाळ (भार्या रत्नमा) व शिवराम (भार्या अन्नपूर्णा) (७) हे दोन पुत्र झाले. हा शिवरामपंताना गणपति, बळवंत, (उर्फ माळकृष्ण), विनायक, रामकृष्ण (८) व दिनकर असे ५ मुलगे असून दोन मुली आहेत.

बडील चिंरजीव जे गणपतराव (८) (भार्या सरस्वती) हेच हा तेमुरणी शास्त्रील किंबहुना हा सर्व घराण्यातील कर्तव्यधार व कीर्तिमान एवढ्य होत. त्यांचा जन्म स. १७८४ (इ. १८६३) साला. हे लहानपणापासून स्वायत्त व प्रयत्नवादी आहेत. त्यांनी अगदी थोड्या वयावर व रकमेवर रोजकीस व सावकारीस प्रारंभ केला. हा दीर्घाचे प्रमाण जरी थोडे होते तरी गणपतरावांचे भ्रम, दक्षता, धीर व महत्वाकांक्षा ही अधिक होती. कमाकमाने 'शिक्षा: फलेन हि पुनर्नवता विभक्ते' असे होऊन आज त्यांचा परिणाम म्हणून असे कौतुकाने सांगण्यास हरकत नाही की, गणपतराव हे आता बरे माळगुजार व माननीय पुरुष होऊन बसले आहेत; म्हणजे जवळजवळ एक लाखापर्यंत असामी ते झाले आहेत. जमिनी, जमीनदारीची खरेदी गाई, भेंड इत्यादि स्यावर मिळकत अनुक्रमे ३०, ४५, २० हजारची असून खाशियाव सराफी दुकान, सावकारी देणवेणेहि बरेच मोठ्या प्रमाणात आहे. हे सारे गणपतरावांचे स्वास्त आहे. वयाच्या १९ व्या वर्षापासून ३५ व्या वर्षापर्यंत कष्ट करून गरीबीतून एवढ्या समृद्ध अवस्थेत येणे ही गौड केवळ कौतुकायह होय. अखली उदाहरणेच इतरांस स्फूर्तिदायक होत.

गणपतरावास १ मुलगी गंगू नावाची व ३ मुलगे आहेत. शंकर, नारायण (भार्या सावित्री) व लक्ष्मणराव (९). शंकर (भार्या उमा) यांस गोविंद, दत्तात्रय, व यशवंत (१०) असे ३ मुलगे आहेत, व मैना, बंधी व येसू अशा ३ मुली आहेत. गोविंद शंकर (भार्या गोपिका) यांस ३ मुली आहेत, इंद्र, चंद्र व मेधाकिनी. दत्तात्रय शंकर हे हिंदु युनिव्हर्सिटीची बी. एस्सी. परीक्षा १९३६ साली पारित्या झालात

पास झाले. आता ते त्याच युनिव्हर्सिटीत एम्. एस्सी. व एलएल. बी. चा अभ्यास करीत आहेत. त्यांस १ लॉस नावाची मुलगी आहे. लक्ष्मणराव गणपतराव यांस ४ मुली, येणू, कृष्णा, सिंधु व सरला अशा आहेत. येणू हेस गंगुळे यांना दिली आहे. त्यांस विनायक नावाचा मुलगा आहे.

गणपतरावांचे थंडू बळवंतराव. (८) यांस रघुनाथ, भाऊ व महादेव, (सधुकर) असे ३ मुलगे व राहा मुली आहेत. हा शास्त्रील बहुतेक सर्व पुरुषांकरिता व्यापारी पेशातील आहेत.

आकोला शाळा-३ व्या विधीतील गोविंदराव यांचा ३ रा मुलगा पुंडी-राज (भार्या-पार्वती) यांना दोन पुत्र १ माहिपती यशवंत. माहिपती अको-राज (भार्या-पार्वती) यात होते. त्यांना नारायण (भार्या-भारीरथी) हा एकच मुलगा नारायणास सदाशिव (७) (भार्या-रमा) व विनायक (७) (भार्या-अन्नपूर्णा) हे दोन मुलगे झाले. विनायकास अनंत (८) (भार्या भारीरथी) म्हणून एक मुलगा आहे. त्यांचे शिक्षण अकोला हायस्कूलमध्ये झाल्यानंतर ते मुंबईच्या वि. एम्. एस्सी. टिक्मिकल स्कूलमध्ये शिरले व तेथील अभ्यासक्रम पुरा करून एल्. एम्. ई. पास झाल्यावर गिरणीमध्ये ते नोकरीला लागले. आता ते आकोला येथील चारवीन नावाच्या गिरणीमध्ये १०० रुपयावर इंजीनीअर आहेत. यांना ४ मुली व ३ मुलगे झाले. पैकीं थोरली मुलगी यमु-मलका-पूर रामदे. २ री मुलगी भीमी, आकोला सोडुनी येथ, ३ री मुलगी छत्र (रघु) पुण्यास सोमण, (हे सोमण बडोदे येथील म्हु हायस्कूलमध्ये शिक्षक आहेत.) ४ री मुलगी कमळ ही अजून अविवाहित आहे. तीन मुलांपैकी थोरले चिंरजीव माळकृष्ण (९) (भार्या सुमती) हे मॅट्रिक झाल्यावर पुण्याच्या इंजीनीअरिंग कॉलेजात गेले व तेथे ४ वर्षांचा अभ्यासक्रम पुरा करून मेकॅनिकल व इलेक्ट्रिक इंजीनीअरिंगचा डिग्री घेतला. आता ते मुसावळ येथे विजेच्या कारखान्यात असिस्टंट इलेक्ट्रिक इंजीनीअर म्हणून ६० रुपये पगारावर आहेत. त्यांना दोन मुले झाली आहेत. एक मुलगी व दुसरा मुलगा. मुलांचे नांव माणिक व मुलाचे नांव रत्नाकर (१०) असे आहे. अनंतरावांचा २ रा मुलगा गोविंद हे मॅट्रिकपर्यंत शिकले

आहेत व ३ रा मुलगा गोपाळ हे हायस्कूलमध्ये शिकत होते, पण यांचा विचकलेकडे विशेष ओढा असल्यामुळे ते त्या विषयें शिक्ण घेत आहेत.

शेडुणीशाखा—यशवंत पुंडरीराज (५) (भाया जातकी) हे पुंडरीराजाचे धाकटे बिरेंजी. व. शास बाळकृष्ण व दामोदर (६) असे दोन मुलगे झाले. पैकीं बाळकृष्ण हे निपुत्रिक वारले; पण दामोदर (६) हे वेश्यादि करिते झाले. दामोदर (भाया राधा व गोपिका.) ज्ञानदेवात मामदेवार होते. वेश्यान घेतल्यावर शेडुणीच्या दशित जहागिरदारपैकीं एकास त्यांची मिळकत त्यास मिळव्याची खटपट त्यांनीं केली व त्या खटपटीस यश आल्यामुळे दीक्षितांनीं त्यास शेडुणी येथे जमीनसुमळा बळीस दिला. तेव्हापासून या घालेची वस्ती शेडुणीस झाली. दामोदर यास दोन मुलगे १ जनार्दन रफ आवासाहेव व दुसरा रामकृष्ण ऊर्फ तारयासाहेव (७).

जनार्दन रफ आवासाहेव दामोदर (७)—त्यांचा जन्म १८५७च्या पंचापूर्वी चार वर्षे म्हणजे सके १७७५ (मार्ग.च. २ ता. १९। १२। १८५३) मध्ये झाला. त्यांचे शिक्ण त्या काळाच्या सानानें शाली शिक्षणास ठेवून संस्कृत बरोबर बरीच झालें होतें आणि संस्कृत व वैदिक शिक्षणाची जागा इंग्रजीनें नुकतीच आक्रमण करण्यास प्रारंभ होऊन चुकला होता. तेव्हां हेहि त्यांचे शिक्ण पुणेंमुंबई येथे मॅट्रिकपर्यंतचें झालें होतें. वहील स्वर्गवासी झाले. पुढें शिकणे यांबळे. त्या वेळीं आवासाहेवांचे वय १८ वर्षांचे होतें. १८७१ सालचे त्या वेळचे हे मॅट्रिक म्हणजे नोकरी पुरेसे शिक्ण त्यांचे झालें होतें. हयांचे मेहुणे म्हणजे भगिनीपती नानासाहेब छाळी. ठाण्यास हुसूर डे० कलेक्टर होते. त्यांच्या प्रशस्तीनें त्यांस ठाणें येथेंच कलेक्टर कचेरीस २५ रु. दरमहावर कारकुनीची जागा प्रथम मिळाली. सवकरच त्यांची बदली सोलापूर येथे झाली. हे नोकरी करित असतां त्यांची दादासाहेब करंदीकरांची गांठ झाली व त्यांच्याप्रमाणे त्यांच्या सांगण्यावरून त्यांनीं बकि-लीच्याहि अभ्यासास मुक्तात केली. ह्याप्रमाणें सोलापुरास नोकरी व अभ्यास चालूं असतां दुष्काळ कमिशनर टेंपलसाहेब यांच्या मार्गदर्शकून त्यांकडे त्यांचे नांव बौझाकेंट ह्या सोलापूरच्या कलेक्टरास शिफारस करून सुचविलें. त्यांचेहि कारण त्यांचे हस्ताक्षर अति उत्तम, लिहिणें म्हणजे बाबूवरचमा इ.

अति सुलभ व हुशगत. त्या वेळीं टाईप मशिनस नव्हती, त्यामुळे अति असह्युगाची चहा बरीच असे. टेंपलसाहेबांकडे त्यांचा अस वय झाला. येथूनच त्यांच्या उत्कर्षास प्रारंभ झाला. बकिंलीचा अभ्यास अर्थातच ह्याना याबद्दला लागला. दुष्काळी काळावर असतां टेंपल साहेबांची मकीं ह्यांचेवर फार बसली. ती हत्की की ते गव्हेनेर झाले तेव्हां ह्यांची बदली शंभर रु. पे जागेवर कलकत्ता येथे मराठी विभागातर्फे केली. तेव्हां हे शहर हिंदुस्थानची राजधानी होतें. तेथे लार्ड लिटन ह्यांच्याकडे इंग्लि-रियलकडे हंगामी खात्यांत हे नोकर झाले. तेव्हां प्रेस ऑफसेज जे खाते होतें शिकडे हे काम करूं लागले. तेव्हां ह्यांस वर्तमानपत्रातील मराठीकडे इंग्रजी भाषांतर करणें लावे. ह्यापुढें ह्यांची रु. २५० वर मुंबईस पी. डब्ल्यू. डी. मध्ये वशिष्ठ जामी. टेंपल साहेबांच्याच शिफारशीनें नेमणूक झाली. तेथें ह्यांचे काम हत्के उत्तम असे की सर्व ऑफिस जणू ह्यांच्या सांगणीप्रमाणें चाले. व लयी सकारहि टाईम्ससारख्या वृत्तपत्रांत तेव्हां एकदां झाली होती. तात्पर्य खोशनी व उत्कृष्ट हातोटी ह्यांची होती. हातालाळणे व बरबेदि नोकर ह्यांना मानानें वागवीत. ह्यांनीं १९०२ मध्ये फलों घेऊन पुढल्या वर्षी पेन्शन घेतलें. मुंबईस आल्यानंतर ह्यांचा मूळचाच दिवाव्यासंगाचा अंकुर जीरावला. तितकी सयबही ह्यांना मिळे. ह्यांनीं तेथे हिंदु संस्कृति व धर्म यावर व्याख्यान दिलें. हे हेमंत व्याख्यानमालेचें १० वें चिटणीस होते. बाळगवतभेच्या संस्थापकांपैकीहि हे एक होत. मराठ्यांत हे इंग्रजीत लेखहि लिहीत. सांगलीच्या दिवाणगिरीवर ह्यांना बोलवीत होते. पण पुनः नोकरी नको व दिवाव्यासंगच अधिक प्रिय वाटून ते पद ह्यांनीं स्वीकृत केले नाही. पुढें हे शेडुणी (पूर्व खानदेश) येथे राहिले. यांनीं ऋग्वेद म्हटला. पुराणग्रंथ, उपनिषदे व भाष्यग्रंथ हे ह्यांच्या निव्याच्या वाचनांतोळ ग्रंथ होत. ह्यांना वैद्यकीचाहि व्यासंग होता. हे गोंयकारिवास औषधें दित. हे इ. १९३४ (आक्टो. ६) मध्ये कैलासवासी झाले. यांची दोन लस वय ११ व १४ वर्षी लहानपणींच झाली. दुसरी भाया लक्ष्मी ही वेणनजीकचे वाकळ येथील शुद्धे यांचा कन्या. ह्यांना शिवराम जन्म १८७९, (भाया आनंदी ऊर्फ वेणू) मुलगा झाला. हे मॅट्रिक झाल्यावर सहाधीचा धंदा करूं लागले. पण त्यांत ते गुडाले. ते नुकतेच जून १९३५ मध्ये वारले. त्याला दोन मुलगे व

एक मुलगी आहेत. १ ला मुलगा कुण्ठा उर्फ बापू (१) (माया हाकिमणी) व २ रा यशवंत उर्फ बाळ (१) कुण्ठाबाबू हे इंटर-मीडिएट पर्यंत शिकले आहेत. पण बाजीना व बडील वारक्यामुळे शैक्षणिक क्षेत्रात येणे खूपच कठीण झाले. त्यांच्या वडिलांचे नांव चंपूतार-जोगळेकर. जोगळेकर हे चाळीस-गावात वकीली करितात.

शैक्षणिक बाबत यांना जामनेर तालुक्यात वडगांव तिथे येथे पाटील-कुळकर्णीपणाचे बतन आहे.

रामकृष्ण उर्फ तात्यासाहेब दाभोदर (७) हे आवासाहेबांचे भाऊ वंधु. जन्म १८६७ मृत १० शेजी साला. त्यांचे प्राथमिक शिक्षण सोलापूर येथे वडील वंधु आवासाहेब यांचेपाशी झाले; आणि इंग्रजी शिक्षण मुंबई, पुणे, नागपूर असे तीन ठिकाणी होऊन हे नागपूर सुनि. चे मॅट्रिक झाले. लॉन्च ह्यांनी पी. डब्ल्यू. डी. खात्यात मुंबई येथे ४, ५० वर नोकरी परली. पुढे ते आपल्या कामांतील हुशारी व प्रयत्नांमुळे ८०० रु. चे सेक्रेटरीएट मध्ये असिस्टंट सेक्रेटरी झाले. त्यांचे पाहिले लग्न १७ वे वर्षी व दुसरे ३० व्या वर्षी झाले. ह्यांना कन्या ४ झाल्या. वडील पाहिल्या कुटुंबाची कन्या सोनुतार यास पुणे येथे नगरकर यांच्याकडे दिली आहे व दुसरी दुसऱ्या कुटुंबाची मुलगी इंदुमती ह्यांना वामनसिंग इंगीनिअर साठे यांस दिली आहे. सवीस भाऊटी मुलगी गोदावरी ही लग्नान १२ वर्षांची आहे व ती इंग्रजी २ पी इयसत आहे. तात्याना पुत्रपुत्र नाही. तात्यासाहेबांनी पेन्शन घेतल्यानंतर पुणे येथे ठिळकरीडवर बंगला बांधून तेथे वास्तव्य केले. ह्यांची भागणी नीटनीटकी असे. हे आस्तिक व सभ्य असल्यामुळे बंदीकदारक्या यांचेस गेले असता बाहेर हरिद्वार येथे वारले. त्यांची भार्या श्री. रावाबाई ह्या महिला वर्गातील सार्वजनिक कामांत असतात व त्यांच्या बंगल्यात वनितासमाज भरतो व त्या समाजाच्या त्या अव्यक्त आहेत.

ह्या पराण्याचे कुलदैवत ' कीर्तिधर, गणपति '. कुलदेवता आदिवायनी, योगेश्वरी. आश्विन महिन्यात नवरात्र अष्टम नवमीस बौद्धात असते. नवरात्रांत मुख्य पुवर्षांत निरशन करावयाचे असते. लग्नमुंज

असे एकादशे कार्य सावधानीसह बौद्धात करावयाचे असते. आश्विन महिन्यात राकारास ब्रह्मोत्सव असून समाप्तीस ११ ब्राह्मणांचे भोजन असते. पंच-पदांत गणपति गणेशाचे तो निरव्याख्या देवांतील असतो व उत्तम गणेश-चतुर्थी ह्या एकाच दिवसाचा असतो. पुळवडीस पांच देवांचे नैवेद्य खाण्याचे लागतात. देवदिवाळी असते. कुलस्थानीनी अधोगोश्वरीशिराय नैवेद्यांतील देवता म्हणून वरदा, पराणकरी, मनाई व वीरवंदी अशा पांच आहेत.

पराने ७ वे-सांगली

हे पराने मूळचे पुळ्याचे. पुळे तरी नैवेद्याचे जे १२ वाडे आहेत, त्यांपैकीच एक वाडा आहे. सर्व कोव्हडकर नैवेद्याचा विखलणे म्हणून जो वाडा आहे, तेथेच रहात असत. ह्या पराण्यापैकी पाहिल्या तीन पिढ्या चिंचवण्यासच रहात होत्या. नववे पुढे भास्करवाजी हे पुळे येथे रहा-व्यास आले. हा काळ हाके १७२३ (इ. स. १८०१ चा) होय. ह्या भास्करपंतास दोन मुलगे व एक मुलगी होती. ही मुलगी सेनापति पद्म-राम भाऊ पुढे झाले. ह्यांचे ३ हे चिंचवणी माधवराव यांस दिली होती. (इ. स. १७९९-१८१८). परशुरामभाऊ पटवर्धनाच्या दौलतीच्या तासगांव, जमखंडी व चिंचवणी अशा तीन वांट्या ह्यांच्या होत्या. त्यांपैकी चिंचवणी ह्याला माधवरावाकडे आली होती. भास्करवाजी हेही चिंचवणी हाके १७३५ म्हणजे सन १८१३ मध्ये येऊन राहिले. त्यांच्या मुलांचे सासरचे नांव पार्वती. ती साखी पतीबरोबर राती गेली. तिचे वृंदावन भिलडीस आहे. त्या संघामुळे पटवर्धन चिंचवणीकरांकडून ह्या कोव्हडकर पराण्यास भिलवडी, कारंजवाडी, अहं (ता. इस्लामपूर) येथे बरीच जमीन इनाम भिलाली होती. भास्करपंत चिंचवणीस आले तरी त्यांचे वाकटे वंधु वगैरे पुळ्यासच होते. हे संघाचेसुद्धा कागदावरून स्पष्ट आहे.

भास्करपंतास (४) दोन मुलगे विनायक (भार्या उमा) व हरी (भार्या सगुणा) (५). उमाबाईच्या करारपणाची व तपस्वी वृत्तीची अशी एक मोठ्ठा संताता येईल की, ह्या पतिनिधनानंतर भिलवडी येथे असता मोठ्या कडक नेमधर्माने असत. त्यांस एकदा दहात साला की नाशकास जाऊन रघुनाथ महाराज ह्यांचा अनुग्रह घ्यावा. दहाताप्रमाणे ह्या उमाबाई नाशकास पायी गेल्या. ह्यांचेच पुत्र रामचंद्रपंत (भार्या सीता) हे ८६ वर्षांचे होऊन

वारले. त्यांचे पुत्र ठगेकाजपित (७) (भार्गो गोपिका) हे लयालास आहे नावाजकल जे खेडे पदवर्षनाकडून मीसहृकरास इनाम मिळाले होते तेथे राहात असत. हे ९३ वर्षांचे होऊन मृत्युपथा झाले.

त्यांचे चिंजोब प्रसिद्ध यज्ञवंतराव (८). यांचा जन्म १८७३ रत आसत. त्यांचे इंग्रजी सातव्या इयत्तेपर्यंतचे सर्व शिक्षण सांगलीस झाले. त्यानंतर उच्च शिक्षण घेण्यासाठी ते पुण्यास पार्श्वरुतन कॉलेजास आले. तेथे चौथ्यास दिवसांत प्रो. गोपाळ कृष्ण गोखले यांच्या स्नेहाचा त्यांना लाभ मिळाला. बी. ए. झाल्यावर त्यांनी सांगली हायस्कूलास पन्नास रुपयांवर मास्तराची नोकरी धरली. विद्याव्यासंग चांगला असल्यामुळे आप्तापनास त्यांनी चौथ्यास दिवसांत नांव गाजविले. सहान-पणापासून रा. यशवंतरावांचे मनाचा व अंतःकरणाचा कल धार्मिक व तार्किक विषयाकडे असल्यामुळे शाळेतल्या पांचसहा वर्षांच्या नोकरीस त्यांनी पाश्चिमात्य व पोर्तुगल तार्किक वाङ्मयाचा तौलनिक अभ्यास करून विद्यार्थ्यास या मधल्याखाली दोन अत्यंत गंभीर विचारपरिच्छेद असे लेख लिहिले. शाळेत नोकरी करत असता सांगलीच्या त्या वेळच्या जॅडमिनिस्ट्रेटरी (कॅप्टन बर्क) यांची हुपारी पाहून त्यांना हुजूर ऑफिस-मन्ये पर्सनल असिस्टंटच्या जागेवर घेतले. थोडे दिवस हुजूर ऑफिसच्या अनुभव घेताच त्यांना राहापूरचे मामलेदार नेमण्यांत आले. मामलेदारीच्या काळांत त्यांचे हातून बरीच लोकांपयोगी कामे झाली व जवळच्या मित्रास मुलखासिद्धि अधिकार्यांवरील सगळा करण्याचा प्रसंग आला. त्या सर्वांत त्यांनी संस्थान इन्नत मोठ्या सडफीने व हुपारीने राखली. त्यांच्या कर्तव्य-गारीचा लौकिक चौहीकडे वाढला. अशा स्थितीस प्रपंच वाढत होता व मिळकतीचे प्रमाण कारच पोढे होते. इतक्यांत संस्थानातील बरिहाबरोबर बदल्या-नेमणुकीबद्दल त्यांचा जोराचा खटका उडाला व ययाच्या चालि-साव्या वर्षी त्यांनी एलएच्.पी.च्या दोनही परिक्षा, सरकारी काम व प्रपंच संभाळून दिल्या.नोकरी सोडून वकीली करण्याचा निश्चय होत असताच त्यांच्या पगारांत एकदम दुप्पट वाढ करण्यांत आली.पुढे काही दिवसांनी त्यांच्या नौकरीचा सांगली सरकारकडून रामपुरासंस्थानांत मुदतधरीच्या कराराने वर्ग झाला. रामपुरास त्यांना संस्थानचे कारभारी व संस्थायाचीस नेमण्यांत

आले. संस्थानांत काम करीत असताच लो. टिळकांचा गीतारहस्य हा ग्रंथ बाहेर पडला. रा. यशवंतराव संस्थासमागचे भोक्ते आहेत. गीतेचा शिकवण निवृत्तीपर आहे अशी त्यांची खात्री असल्यामुळे लो. टिळकांच्या ग्रंथावर अवस्था सदा मंदिर्यास त्यांनी गीताधर्म नावाचा खंडनात्मक ग्रंथ लिहिला. या ग्रंथाची भाषा सहजसुंदर व जोरदार आहे. त्यांच्या टीकात्मक ग्रंथापासून गीतेबद्दलच्या विरकालच्या वादाचा नवे तोंड पुढले. असो. दोन तीन वर्षांनंतर त्यांना निपळणकर मंडळीतर्फे श्रीमद्भागवतावर उपसंहारात्मक ग्रंथ लिहिण्याची विनंति करण्यांत आली. विनंतीप्रमाणे त्यांनी श्रीमद्भागवतादरी नावाचा ६०० पानांचा अत्यंत विचारप्रवर्तक व बहुमोल ग्रंथ लिहिला. पोर्तुगल व पाश्चिमात्य तत्त्वज्ञानाचा वर्षीय वर्षे तौलनिक अभ्यास करून परिणतावस्थेस आलेले त्यांचे स्वतंत्र तार्किक विचार या ग्रंथास पद्धतशीर रीतीने मांडले आहेत. जडाबद्धवाद, प्रकृति, निवृत्ति, आत्म्याचे अमरत्व पुरुषार्थनिर्णय, ऐश्वर्याद योरे सर्व विषयांवरील शास्त्रशुद्ध व तर्कशुद्ध विचार या ग्रंथांत पाहावयास मिळतात. हा त्यांचा ग्रंथ फारच लोकप्रिय झाला आहे. भागवतपुराणाची शिकवण व श्रीकृष्ण चरित्रातील आध्यात्मिक धर्म या ग्रंथांत फारच सहारीने वर्णिले आहे. नौकरीची मोंड्या हुप्याची व प्रपंचाची जगाबद्दारी संमजून परिणत वयांतही त्यांच्या वाचनाचा व विचारांचा व्यासंग अभ्यासत चालू आहे.

रामपुरास पांच वर्षे गेल्यावर मुलावाळाच्या शिक्षणासाठी ते पुन्हा सांगली संस्थानांत प्राप्त ऑफिसर म्हणून रुजू झाले. त्यानंतर काही दिवसांनी धाकट्या भावाच्या अकाली निधनामुळे त्यांच्या प्रपंचाचा मारही यशवंतरावांच्यावर पडला. इतर प्रापंचिक अडचणीमुळे त्यांची पांचसात वर्षे घरीच अडचणीची गेली. सध्या ते सांगली संस्थानच्या कार्यकारी कौन्सिलचे सभासद आहेत. व जमाखर्च, शिक्षण, जंगल योरे बऱ्याच खात्यांचे काम त्यांना पहावे लागते. म्हाशब्दांतील नांवाजलेल्या साधुसंतांविषयी त्यांना अभिमान वाटतो. विशेषतः " निरंजन रघुनाथ " यांचे चरित्र व ग्रंथ रा. यशवंतराव यांनी नुकतेच प्रसिद्ध केले आहेत. ब्रह्मवेदातील " गूढशाना " (Mysticism) च्या विवेचनावरही एक ग्रंथानास ग्रंथ लिहून त्यांनी प्रसिद्ध केला आहे. पाश्चात्यांच्या तार्किक दृष्टीने व अगदी आधुनिक

शास्त्रीय शोधक्या दृष्टीने मुदा वेदांतील तरवशात हे बुद्धिवादाच्या कसोटीला पूर्णपणे उतरणारे आहे, असे त्यांनी या ग्रंथात खप्रमाण सिद्ध केले आहे. तरवशातच्या स्वाचा व्यासंग अचापिही चालू आहे.

यशवंतरावांस सात मुलगे आहेत व तेही सर्व विद्वान व कर्तव्यगार आहेत. दामोदर (१) पंत ह्यांचा जन्म १९०२ मध्ये झाला. हे १९२५ मध्ये बी. ए. होऊन साप्रत एक्साईज इन्स्पेक्टर आहेत. ह्यांस लेखनाचाही व्यासंग आहे. ह्यांनी 'जिजांचा कर्मयोग' म्हणून एक ग्रंथ प्रसिद्ध केला आहे. दुसरा मुलगा बासुदेव ह्यांचा जन्म १९०४ मधील असून ते १९१० मध्ये एम्. फॉम. झाले. हे परशुरामभाऊ कॉलेजात प्रोफेसर असून पुढील अभ्यासाकरिता विलायतेस गेले आहेत. ह्यांना चंद्रशेखर (१०) ऊर्फ प्रभाकर ह्या नावाचा एक मुलगा आहे. त्यांचा जन्म १९२९. तिसरा मुलगा लक्ष्मण जन्म २. १९०६. हे १९२८ मध्ये बी. ए. झाल्यावर ग्वाल्हेरकडे नोकरी होते व आता त्यांस देशातून येथील मिलिटरी कॉलेजात घेतले आहे. चवथ्या मुलाचे नांव श्रीपाद आहे. हा १९२९ मध्ये बी. एससी झाला. पाचवा माधव मॅट्रिक मध्ये आहे. सधुकर व अशोक हे लहान असून शिकत आहेत. यशवंतरावांचे पाकटे वंधु नरहरी (८) हे बी. ए. झाल्यावर सरकारी शाळा/काल्यात कामले. विजापूर, पारबाळ, वगैरे ठिकाणचे हायस्कूलमध्ये काम केल्यावर ह्यांस अलिबाग येथील ट्रेनिंग स्कूलावर हेडमास्तर नेमिले होते. तेथे असताना त्यांना विषमपदार्थाने मृत्यू आला. ते नामवंत शिकक होते. त्यांनी ज्योतिषाचा अभ्यास चांगला केला होता व ते ज्योतिषशास्त्र म्हणून नावाजले होते. त्यांना ४ मुलगे विठ्ठल, शिवराम, वसंत, बळवंत, (९) ह्यांचे जन्म अनुक्रमे १९०५, १९०८, १९१७ व १९२० या साली झाले. यारले विठ्ठल हे मॅट्रिक झाल्यावर संस्थानचे नोकरीत झालासतातला लागले. दुसरे शिवराम हे इंटर पास आहेत व ते मुंबई इन्सुअरन्स कंपनीत सेक्रेटरीचे जागेवर ७५-१०० रुपयांवर आहेत. तिसरे वसंत हे मॅट्रिक होऊन पुढे शिकताहेत व ४ वे बळवंत हे हायस्कूलमध्ये आहेत. ह्या घराण्याचे कुल-देव गजानन व देवता चंडिका ह्या आहेत.

घराणे ८ वे-नाशिक

ह्या घराण्यातील माणसे नेवऱ्यातून १५० वर्षांपूर्वी नाशकास आली. मूळपुत्र कुण्ठाजी (१) यांचा पुत्र बाळाजी (२) (भार्या द्वारका) ह्यांना ४ पुत्र झाले. (१) पंथक (भार्या केणू), २ जेनार्दन (भार्या राधा), ३ रे सदाशिव, ४ ये शिवभट (भार्या पार्वती). पैकी पंथक यांना एक पुत्र लक्ष्मण होता, पण त्याचा पुढे विस्तार नाही. जनार्दन (१) यांचा पुत्र बाधुराव (४) यांस ३ पुत्र झाले-आनंद, रामचंद्र व कुण्ठा (५). यांचा पुढे विस्तार सापडत नाही. शिवभट बाळाजी (३) यांना ५ पुत्र झाले. त्यांपैकी गोविंद (४) (भार्या सीता) यांचा काय तो विस्तार आहे. यांस केदाव व हरभट (५) असे २ पुत्र होते. केदाव (५) (भार्या लक्ष्मी व कुण्ठा) यांस पुत्र २; त्यांचा विस्तार नाही. हरभट (५) (भार्या जानकी) यांस ५ पुत्र झाले, पैकी यारला जो रामचंद्र (६) (भार्या सीता) यांना ३ पुत्र होते. यारला मुलगा जो पुरुषोत्तम (७) (भार्या जानकी) यांस ४ पुत्र झाले. त्यांपैकी रघुनाथ (८) (भार्या राधा) यांना पुत्र वितामणी (९), व गणपती पुरुषोत्तम (८) (भार्या राधा, गंगा, व सरस्वती), यांचा पुत्र केशव (९) हे पी. बी. सी. आय. रेवित मुंबईकडे स्टेशनमास्तर आहेत.

हरभट (५) यांच्या ५ मुलांपैकी गणेश (६) (भार्या सरस्वती) हे शास्त्री असून नैय्यायिक व वैद्याकरणीही होते. गणेश ह्यांना तीन मुली व चार मुलगे झाले. मुलीपैकी कुण्ठा ही साधरेण्या लोकांकडे, मथुरा नागपूरच्या गोण्ड्यांकडे व यमुना नादीक येथील लले यांचे घराण्यात दिली. मुलांपैकी नीलकंठ. (७) (भार्या पार्वती) जन्म स. १८६९ हे सध्या मुंबईची (प्रांत साळगा ग्वाल्हेर सं.) येथे पेशानर होऊन आहेत. ह्यांचे वंधु जे हरिपंत (७) (भार्या लक्ष्मी) ह्यांना बासुदेव (भार्या कमला) हा एक मुलगा आहे. बासुदेवाला एक दुर्गा म्हणून बरीच आहे, ती बडोद्यास वापटांकडे दिली आहे. रामरावाळी ह्यांचे पाकटे वंधु बामन (६) (भार्या आनंदी) हे सरकारी नोकर असून उत्कृष्ट लेखकार होऊन गेले. ह्यांना एक मुलगा विष्णु (७) (भार्या अन्नपूर्णा) हे खाजगी नोकरीत असून ह्यांना थोडी गायकीही अजगत होती. ह्यांस मोरेग्वर, जगनाथ, व

रामचंद्र (८) हे तीन मुलगे. जगन्नाथ उर्फ भाऊ (८) (भाय्या सत्यभामा) हे हेवीनी अभिगचे ऑफिसात नोकरी होते. सध्या पेन्शनर आहेत. ह्यांचा वडील मुलगा श्रीकृष्ण (९) (भाय्या सत्यभामा) हा पोहण्याचा अती नादी. त्यांत तो सगळा कुशलही होता. एकदा (इ. १९२५) तीन जीव त्याने कुडत असता यांचे विले व ह्यावडल त्यास चांदीची सुंदर छोटी पारितोषिक मिळाली होती. पुढे हा नादच त्याचे अक्षरीस काढून घाला. म्हणजे (१९३५ मध्ये) नाशीक पाटाघर पाण्यात बुडकुंडी (Shallow drive) मारली तो पाण्यातील खडकाचा मार लागला व त्यातच त्याचा अंत झाला. श्रीकृष्णाचा भाऊ राजाराम (वय १५) हा इंग्रजी ७ वीत आहे. माघव (९) वय १२ इ. पहिलीत आहे. जगन्नाथाचा धाकटा भाऊ रामचंद्र (८) (भाय्या मीता) जन्म सन १८९७, इ. बी. ए. असून पोक्सि ह. ये. ऑफिसात नाशीक येथे नोकरी आहेत. ह्यांना लीला, मन्ना व सुधा अशा ३ मुली. पैकीं योरल्या दोघींची वय १४ व १२ आहेत आणि सरद व यशवंत (९) हे दोन मुलगे ९ व ३ वर्षे वयाचे आहेत.

ह्यांची कुलदेवी जोगेश्वरी. नवरात्र शारदी असून दिवा व माळ असते. देवीचे स्नान फक्त इळवाययाचे नाही. स्नानापुरती देवी काढाययाची. नववे दिवशी पुरणावरणाचे प्रसाद व पंक्तीस स्वाण्य ब्राह्मण वाढाययाचे. ह्याच दिवशी खंडोबाची सळीही उचलाययाची असते. खंडोबाचे देवत वाढ्याखरपात पण पाळावयाचे असते. चंपावडीस भरत-राजगा करून तेव्हाहि सवाण ब्राह्मण सांगाययाचा असतो. देवदिवाळीस कांकाणेचे वाडेश्वरादि पांच देवतांना वडे-पारण्याचा नैवेद्य असतो. नवीन यज्ञावृत्त (म्हणजे मुंज) व विवाह झाल्यावर गोंधळ असतो.

घराणे-९ वें-जळगाव-दामोद

हे घराणे मुळचे नेवरे येथीलच. सध्याच्या चालू पिढीपर्यंत हे आठ पिढ्यांचे घराणे होते असून ह्यातील सिसया पिढीतील अ. धोंडदेव गणेश ते पुण्यास साठुकार म्हणजे सायकार होते. ह्यांना नारायण व भिकाजी हे दोन पुत्र. पैकीं नारायण (४) (भाय्या जलपूजा) (४) हे हि वडिलप्रमाणेच पुण्यास सठुकी करीत असत. ह्यांना सहा मुलगे झाले. त्यांची नावे दाजी, रामचंद्र, लक्ष्मण उर्फ बलवंत, वासुदेव, काशीनाथ व

मोरो. पैकीं रामचंद्र (५) (भाय्या जानकी) हे इ. १८७० चे पूर्वी नगधून अकोल्यास शाळामास्तर म्हणून बदलीवर आले. नंतर मुमारे चार वर्षांनी ते जळगाव दामोदला गेले व तेथेच स्थायिक झाले. ह्यास चिंतामणी व कृष्णाजी (६) हे दोन पुत्र. चिंतामणी रायजी (भाय्या रमा) हे वन्हाळात शिक्षकाचे कामावर होते. आणि कृष्णाजी रायजी (६) (भाय्या राधा) हे तिकच म्हणजे त्यांचे पुतणे गंगाधर चिंतामण, (७) ह्यांजवळ राहतात. ह्यांचे वय ९० आहे. ह्यांचे चिरंजीव गोविंद (७) (भाय्या लक्ष्मी) हे मुंबाई (लि. ठाणे) येथे शिक्षक होते पण ते वारले. चिंतामण रामचंद्र, (६) यांचे पुत्र गंगाधर उर्फ आबासाहेब (७) जन्म १८८४. हे लहानपणापासून शेतीधंद्यातच पडले व उत्तम शेतकरी म्हणून नावारजले आहेत. ह्यांची तीन लगे झाली. त्यांच्या भाय्यांची नावे उमा, पार्वती, व गंगा, अशी आहेत. पैकीं सौ. गंगा ह्यात आहे. ह्या आबासाहेबांस पांच अपत्ये झाल. विठ्ठल मुलगा जो दत्तात्रय, (८) (भाय्या रमा) ह्यास ३ मुली आहेत. दुसरा मुलगा विनायक (८) हा १९३५ मध्येच बी. ए. झाला. १९३६ मध्ये एम्. एस्. बी. ची पहिली परीक्षा पास होऊन १९३७ मध्ये दोवट्या एल्. एल्. वॉल बसणार आहेत. बाकी तीन मुलांची नावे विष्णु, विश्वनाथ, व सुधाकर अशी असून हे तिघेहि शिक्षक आहेत. ह्या गंगाधर चिंतामणीस (७) पुरुषोत्तम उर्फ बलवंत (भाय्या सत्यभामा) हा बंधू असून ते बडोदे येथे शिकत होते पण ते वारले.

पांचव्या पिढीतील रामचंद्राचा भाऊ बलवंत उर्फ लक्ष्मण नारायण (भाय्या गंगा उर्फ काशी) हे पुण्यास सॅण्टीयर होते. ह्यांचा स. १७९९ त (चैत्र) मधील शिवकेसरी यात्राखेळ आढळतो. ह्यांस गणपती व दामोदर हे दोन मुलगे आहेत. गणपती (६) (भाय्या मथुरा) हे बडोदे येथे अयकारी इन्स्पेक्टर आहेत व दामोदर (६) हे पण येथे कॉन्स्टेबल म्ह. ठेकेदार आहेत. बलवंतरावांचा बंधू वासुदेव नारायण (५) हे इंगुरास होते. ह्यांस विष्णु, चिंतामणी, रामचंद्र आणि कृष्ण (६) असे चार पुत्र आहेत. नारायणाचे पांचवे पुत्र काशीनाथ (५) (भाय्या भागीरथी) हे ठाणे जिल्ह्यात शिक्षक होते.

या घराण्याचे कुलदैवत जोगेश्वरी व उपास्य दैवत दत्त आहे.

घराणे १० वे-गारवडे

हे घराणे नेथल्याहून घाटावर केव्हा आले हे समजत नाही. पण ह्या घराण्यातील मूळ पुढाऱ्यांनी स्वराज्याच्या काळात काही पराक्रम केला अशी माहिती लागते. ह्या घराण्यातील बळाळ ज्येष्ठक (३) यांचा पेठा शिवाईशिरीचा दिसतो. हे भाव्याची केक सफाईदार, चपळसेने व पहायी अशी करीत. प्रथम हे सासरीवकर पेशवांस भाऊ पटवर्धन ह्यांच्या सैन्यात दाखल झाले. इ. १७८६ मध्ये वयाची १५ साली व विजयी लढाईत हे होते. ह्यास त्या प्रेमी तोबा व घोडा यशीस मिळाल्याची गोष्ट घराण्यांत परंपरेने ऐकण्यांत आहे. ह्या युद्धात त्यांचा हात तुटला. ह्यांच्या हातांच्या काही घायाहि आढळतात. म्हणजे लेखणी व भाळा चालविण्यांत हे सारलेच होकी व निष्णात दिसतात. बाबा हात तुटला तरी ह्यांचे बोधीलेखन चाखूच असले. पश्चा पोथीसंग्रह व त्यातील काही पोथ्यांच्या शेवटी असलेला निर्देश यावरून हे अजमावता येण्याजोगे आहे.

गारवड्यांचे इनामदार जोडी हे पेशव्यांच्या संगायार्ड यांचे मामा होत. त्यांना गारवड्यांचे मोठासण मिळाल्यामुळे ते गारवड्यास येऊन राहिले. त्यांच्या अनुसरणाने गोगटे, आगावे, कीलटकर ही घराणी आली. रामचंद्र बळाळ (४) हे येथे शेतकी, सावकारी व कापसाची घंदा करीत. अथणी वगैरेकडून कापूस आणून मुंबई गोमंतकाकडे रवाना करीत. यास दत्तोपासना होती. हे वयाच्या ६५ व्या वर्षी वारले व ह्यांची भार्या जानकी ह्या वयाच्या ९६ व्या वर्षी इ. १९०७ मध्ये वारल्या. ह्यांना कृष्ण व विष्णु (९) असे दोन मुल्ये होते. कृष्णाजीपंत (५) (भार्या शंका) ह्यांचा उल्लेख ज्येष्ठकेश्वर याचाप्रसंगाने इ. १८०० मधील सापडतो (पाटणकर वही). हे मोजणीदार होते ते खानदेशात मृत्यु पावले. दुसरे पुत्र जे विष्णु (भार्या लक्ष्मी) (९) हे द्रष्टा शिक्षक होते. नोकरी सातारा जिल्ह्यात झाली. हे इ. १८९० मध्ये मृत्यु पावले. ह्यांचे पुतणे म्हणजे राजाराम कृष्णाजी (९) (भार्या भिमा) हे वापाप्रमाणेच मोजणी खात्यात नोकर असून हे १९१२ साली सोलापुरास असता वारले. राजारामाचे भाऊटे वंश विनायक (९) (भार्या विठाबाई) जन्म इ. १८०२ रेहि

सातारा जिल्ह्यात प्रथम मोजणीदार होते. व नंतर म्हणजे सध्या ते कुडची येथे बकिलाची कारकुनी करून आहेत. ह्यास प्रलंबत (१०) इ. १९०८ म्हणून एक मुलगा आहे. ह्यांचे मॅट्रिकपर्यंत शिक्षण झाले आहे. हा पोहल्याच्या कलेत निपुण असून सध्या गारवड्यास असतो. विष्णु रामचंद्र (८) ह्यास दत्तात्रय, ज्येष्ठक व सदाशिव (९) असे तीन पुत्र. पैकी दत्तात्रय विष्णु (९) (भार्या रमा) ह्यांची नोकरी बंगाल-नागपूर रेल्वेत झाली. यिलासपुर स्टेशनवर हे तारमास्तर होते. १९३५ डिसेंबर मध्ये हे कालवया झाले. दुसरे चिंजीव ज्येष्ठक विष्णु (९) (भार्या उमा) ह्यांचे मॅट्रिकपर्यंतचे शिक्षण जमशेडी हायस्कूलमध्ये झाले. पुढे ह्यांनी वल्हा-बात व्यापारी कंपनीत नोकरी केली. नंतर हे हैद्राबादस बास्काट कंपनीचे मॅनेजर होते. १९२४ साली हे गुलबर्गा येथे वारले. ह्यास पुत्र दोन गजानन व सिताराम (१०). गजानन त्रिषक (भार्या इंदिरा) हे नाणावळेचे कांदशीलेखक होऊन गेले. १९२२ साली हे बी. ए. झाले. हे आपले आज्ञाया देसाई कोलटकर असे लावीत. त्यांच्या 'विभक्त की एकत्र' 'कारकून' व 'परावर्तन' ह्या तीन कादंबऱ्या प्रसिद्ध आहेत. ह्यांच्या लेखनास दक्षिणा प्रोईस कमिटीकडून पारितोषिकाची मिळाले आहे. ह्यांचा मृत्युलेख इ. १९३० सप्टेंबर १७ च्या 'नवाकाळ'मध्ये विस्तृत आला आहे. ह्यांना राजाराम (११) जन्म १९२४ व केशव (११) जन्म १९२९ असे दोन मुल्ये आहेत. ते अंबेरीस शिक्षक आहेत.

सिताराम त्रिषक (१०)—ह्यांचा जन्म कारंजा येथे इ. १९०६ साली झाला. हे १९२३ मध्ये मॅट्रिक होऊन पुढे इंटर सायन्स झाले. पुढे बी. एससी. पर्यंत शिक्षण झाल्यावर ह्यांनी ऑडव्होकेटची परीक्षा १९३४ मध्ये दिली व त्यात ते खांगल्या प्रकारे उत्तीर्ण झाले. सध्या हे अंबेरी येथे वकीली करीत आहेत. हे जात्या बुद्धिमान, पारिश्रमी व विद्याव्यासंगी आहेत. ह्यांना उर्ध्व व फारखी मायाही येतात.

विष्णु रामचंद्र (८)—यांचा ३ रा मुलगा सदाशिव विष्णु (९) जन्म १८६५ हे गारवड्यास होती करून असतात. त्यांस एक प्रभाकर (१०) (जन्म १९१५) नावाचा मुलगा आहे. तेही गारवड्यासच होती करून राहतात.

घराणें ११ वें-पुणे.

हे घराणें मूळचें नेवऱ्याचें. घराण्यातील पूर्वज बळाळ, यांचे चिंरजीव आबाजी बळाळ (२) हे सन १७०० च्या सुमारास पुण्यास नाना पटवर्धनीसांचेकडे नोकरीस आले असें कळतें. नाना पटवर्धनीसांमार्फत सालीना १०० रु. वेतन व सातारा जिल्ह्यापैकी सटाप ताळुख्यांतील जावण-गांव या गांवाचा मीकासा होता. ती सन १८१० च्या सुमारास खालसा झाला. नेवऱ्याच्या वंशावळीस सातव्या पिढीस आबाजी बळाळी नांवाचे एक पुरुष आहेत. पंधरा या घराण्याच्या वंशावळीप्रमाणें तेथें आबाजी बळाळ यास हरी किंवा पुरुषोत्तम नांवाचा मुलगा असल्याचा उल्लेख नाही. यामुळे दोन नांवें सारलीं असलीं तरी त्या घराण्यास हे घराणें जोडतां येत नाही.

(२) आबाजींना दोन पुत्र होते. १ पुरुषोत्तम व २ रे हरी. हरिपंताचें कुटुंब व अमृतदास पेशवे यांचें कुटुंब या वहिणी वहिणी होत्या. हरिपंत हे दीर्घायुषी हेतु म्हणजे आपल्या ययाच्या १२ व्या वर्षी वारले.

हरिपंत यास दोन पुत्र एक गोविंदराव व २ रे गोपाळ (४) गोपाळराव यास बाळकृष्ण (५) (भार्या लक्ष्मी) हा एकच मुलगा होता. बाळकृष्णपंतास मुंबईस नोकरी होती. त्यास गोपाळ (६) हा एकच पुत्र. गोपाळराव (६) यांचे काळेजचे सर्व शिक्षण मुंबईस त्यांचे वडील तेथें नोकर असल्यामुळे तेथेंच झाले. व ते एम. ए. परीक्षा रसायनशास्त्र घेऊन उत्तम तऱ्हेने पास झाले. पुढे बंगलोर इन्स्टिट्यूटमध्येहि त्यांनी काही काळ काम करून इली ते फर्ग्युसन कॉलेजांत रसायनशास्त्राचे प्रोफेसर आहिले. ते उत्तम शिक्षक म्हणून नांवाजलेले आहेत. सकाळसंप्याकाळ इकाडे तिकडे कांही न पहाता ते सारले कॉलेजांत काम करीत असतात. बी. ए. बी. एम्सली, कबील ग्रेवसे विद्यार्थी त्यांच्या उत्तम शिकवणीमुळे रसायन-शास्त्र हाच ऐच्छिक विषय घेतात. हे युनिव्हर्सिटीत वरल्या परीक्षांना रसायनशास्त्र या विषयांत नेहमी परीक्षक असतात. साधी रहाणी आणि उच्च विद्यारसराणी जी म्हणतात ती ह्यांचे ठिकाणी पूर्ण पहावयास

मिळते. हे जसे वडे विद्वान तसेच अति शांत व निगदी आहेत. त्यांनी काही पुस्तकें लिहिली आहेत. यास दोन पुत्र गोविंद व कृष्णाजी (७) गोविंदराव जन्म १९०४. यांचे मॅट्रिकपर्यंतचे शिक्षण न्यू स्कूल-मध्ये झाले. मॅट्रिक झाल्यावर ते फर्ग्युसन कॉलेजांत गेले. व तेथें युनिव्हर्सिटीच्या एकावर एक परीक्षा देऊन १९३४ मध्ये ते एम. एम्सली. झाले. आता ते त्याच कॉलेजांत प्रोफेसर आहेत. कृष्णाजीपस हेही प्रथम फर्ग्युसन कॉलेजांत शिकून भग शेतकी कॉलेजांत गेले. तेथून बी. एम्सली. परीक्षा १९३१ मध्ये पास झाल्यावर त्यांनी शेतकी व्याख्यांत नोकरी धरली. तूर्त ते जळगांव येथें आहेत.

घराणें १२ वें-आंजळें

या घराण्यातील महादेव व सदाशिव (१) हे दोघे वंश नेवऱ्याहुन आंजळें येथें हा. १९५० चे सुमारास आले. आंजळें येथें फाटक म्हणून एक कुटुंबी एवढ्या राहात होते. त्यांची आंगरे वगैरे होती. पण सरकारी सान्या-पुरतीही प्राप्ति त्यांसून फाटण्याचें त्यांच्याजें जमीना. अशांत हे महादेव व त्यांचे पुत्र कृष्णाजी व रघुनाथ (२) आणि सदाशिव व त्यांचा पुत्र मोरी (२) असे हे पांच जण आंजळ्यांस आले. त्यांनी फाटकांची आंगरे आपल्या वहि-वाटीस घेतली आणि आंगरांचे मालक जे फाटक ते कल्याणास गेले. पुढे ह्या कृष्णाजी व मोरींनी फाटकांची आंगरे चांगल्या स्थितीस आणिली हे पाहून फाटकाकडून एक आंगर व घर बांधण्यास जमीन ह्या कोष्टकर-मंडळीस मिळाली. (हा. १७६०). महादेवाचे जे रघुनाथ व कृष्ण (२) हे दोन मुलगे त्यावेळी रघुनाथाच्याच पुढे सर्व वंशविस्तार आहे. रघुनाथ यास महादेव (३) (भार्या पार्वती) हा एक पुत्र. महादेवास रघुनाथ, विठ्ठल व विष्णु (४) असे तीन मुलगे. पैकी विठ्ठल हा वंशवर्धक झाला. त्यास महादेव-पार्वती, गणेश-शारजा, नारायण-रत्नमा, रामकृष्ण-जानकी व लक्ष्मण-अन्नपूर्णा (५) असे पांच मुलगे झाले. पैकी महादेव हे पोलीसलास्यांत नोकर होते. ह्यांस विठ्ठल (गोपाळ) (६)-रमा, रघुनाथ-गंगा व विष्णु-लक्ष्मी असे तीन पुत्र आहेत. विठ्ठल ह्यांस फाका ह्या टीपणनांवानें ओळखतात. ह्यांचे शिक्षण जयपूर येथील कॉलेजांत इंग्लि-पर्यंत झाले असून हे प्रथम फर्ग्युसन कॉलेजच्या व नंतर न्यू पूना म्हणजे सध्या

परसराम कॉलेजच्या लायब्ररीवर लायब्ररियन म्हणून आहेत. ह्यांनी हिंदीच्या दोन परीक्षा दिल्या आहेत व ते राष्ट्रभाषाविचारद झाले आहेत. त्यांस कानडीहि येते व कवित्ताहि करण्याच्या शब्द आहे. ह्यांचा जन्म इ. १८८८ मधील आहे. ह्यांस तीन कन्या आहेत. ह्यांचे धाकटे शंभु रघुनाथ (६) जन्म इ. १८८९ हे नाथीक येथे अनायबियाथीगृहात नर्सिंगाधीन आहेत, आणि विष्णुपंत, (६) जन्म इ. १८९२ हे पुणे म्यु. वा. त नोकर असून ह्यांस श्रीधर (७) म्हणून एक मुलगा आहे.

गणेश विठ्ठल (५) हे आंजलें येथेच राहत असत. ह्यांस वामन=राधा, यशवंत=यमुना व दत्तात्रय, (६) असे तीन मुलगे आहेत. वामनरावांचा जन्म १८९६ मध्ये झाला. हे मेकॅनिकल इंजिनीयर असून मिलमध्ये नोकर होते. हल्ली ह्यांचे नागपूर येथे इमारतीच्या भाळाचे (हार्ड वेअर) दुकान आहे. ह्यांना सोरेन्धर जन्म १९२७ व विश्वनाथ ज. १९३२ (७) असे दोन मुलगे आहेत. वामनरावांचे शंभु यशवंत (६) जन्म १९०४ हे आंजलें येथे स्टाजरी नोकरी करून आहेत. ह्यांना जयवंत (७) म्हणून एक १९३३ मध्ये पुत्र झाला आहे. वामनरावांचा दुसरा भाऊ दत्तात्रय (६) हे नागपूर येथे ऑल इंडिया रिपोर्टर प्रेसमध्ये नोकर आहेत. विठ्ठलरावांचे तिखे चिंजीव नारायणराव (५) ह्यांस बाळकृष्ण (६)=इंदिरा हा यशील मुलगा असून तो खुलतभाऊ दत्तेपंतप्रमाणे ऑ. इ. रि. प्रेसमध्ये नोकर आहे. आणि ईश्वर (६) जन्म १९१६ व वासुदेव उर्फ (छाया) (६) जन्म १९१९ हे दोघे पुत्र लक्ष्मण असून शिकत आहेत. विठ्ठलरावांचे चवथे पुत्र रामकृष्ण (५)=जानकी हे मुंबईस (माहीम) येथे आहेत व पांचवे पुत्र लक्ष्मणराव (५) जळगाव येथे भागीरथी मिलमध्ये इंजिनीयर होते. ह्यांचे पुत्र हरी (६) जन्म १९११ हे मॅट्रिक असून पुढे येथे प्रतापमिलमध्ये नोकर आहेत. हरिभाऊचे शंभु अजयुत-जन्म १९१५ हेहि मॅट्रिक झाले आहेत व मनोहर व बाळ (६) हे शिकत आहेत.

ह्या घराण्याचे कुळदेवत कोळथरे येथील कीडेभर आहे.

घराणें १३ वे-बडोदें.

हे घराणें भोकरणातील नेवरेदेसाई यापैकीच असून त्यातील एक पुत्र माखजन येथे आहे. वंशावळीतील तिसऱ्या पिढीतील बाळाजी (भार्या बारणशी उर्फ गंगा) ह्यांस सदाशिव (भार्या अन्नपूर्णा), विश्वनाथ उर्फ विसाजी (भार्या आनंदी), अनंत, गणेश, रामचंद्र (५) असे मुलगे झाले. सदाशिव (५) यांस शिवराम, सीताराम व राजाराम (भार्या गंगा) (५) हे तीन मुलगे. विश्वनाथास (५) चिमणाजी (भार्या बडोदा) बापूजी (भार्या भागीरथी), गणेश रामाजी व नारो (५) असे मुलगे झाले. विश्वनाथ (५) हे कथेकरी होते. हे माखजनहून बडोदास कथेकरीता जात असत. ह्यांस गायकवाडीतून दोनशे रु. वर्षासून मिळत असे. पुढे ते बडोदास जाऊन राहिले. त्यांचे पुत्र बापू हेही कथा करीत म्हणून त्यांस बापूबा म्हणत. बापूबांचे (५) चिंजीव रामचंद्र, लक्ष्मण व गणेश हे तिघे असून कृष्णा व नर्मदा ह्या दोघी मुली मुंबईकर व येथे ह्यांकडे दिव्या होत्या. (६) रामचंद्र ह्यांचे टोपणनाव अप्पा. (भार्या आनंदी). ह्या अप्पांस लहानपणी घरीच गायकीचे शिक्षण मिळाले होते. मूळची आवाजी गीत व ते जाण्या सुंदर व गौरवर्ण होते. यामुळे किलोस्करमंडळीकडून यांस मठार्थ काम करण्यासाठी बोलावले आले होते. पण ह्यांचे धाकटे शंभु लक्ष्मण उर्फ भाऊराव (६) तेहि ह्यांच्याप्रमाणे किंबहुना सरसच्च रुपसुंदर व मधुरकंठ होते. तेच सदर नाटकमंडळीत गेले व तेथे ते व त्यामुळे ती कंपनी ह्यांचा उमकर्वच झाला. भाऊरावांचे चरित्र पुढे दिले आहे. रामचंद्र अप्पा ह्यांस पोलीसलाग्यांत बडोदें येथे नोकरी होती. ते कधी कधी गाण्याच्या बैठकीत गीत व भाऊरावांच्या मार्गे त्यांच्या गाण्याची संतोषपूर्ण आठवण करून देत. हे साठ वर्षांचे होऊन वारले. ह्यांचे भाऊरावांचेहून धाकटे शंभु गणेशवंत (६) (भार्या राधा) म्हणून सांप्रत बडोदें येथेच आहेत. ह्यांस हल्ली ६५ वे वर्ष असून नीलकंठ व पुरुषोत्तम (७) असे दोन मुलगे अनुक्रमे २५ व १३ वयाचे आहेत. पुरुषोत्तम शिकत आहे व नीलकंठ यास नोकरी आहे. लक्ष्मण उर्फ भाऊराव यांस औरस संसति नाही. त्यांनी पदवे घराण्यातील मुलगा दत्तक घेतला. त्यांचे नांव काशी-

नाथ उर्फ: बाळकृष्ण (७) (मार्या जन्मपूर्वी). उभयपक्षांचे वय ४८ व ३९ असे आहे. हे बाईस स्वतःच्या घरी राहून मेघालाई, शार्द, सानण, तैले इत्यादी जिवंत योद्धा प्रमाणात करून हुकानदारी करून आहेत. काशीनाथाचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले आहे. हे राजकीय चळवळीत भाग घेतात. जंगलतयामाहप्रसंगी व्याख्याने दिली व बोधदा काशप्रवृत्तासहि पाक- रता. खास योद्धा तासगांवा व नाटकाचा थोक आहे. खास रामोपासना असून भवानीशंकर हे हि कुलदेवत आहे. सौ. अन्नपूर्णाबाई खादि सार्वजनिक कामात भाग घेत असतात.

घराणें १४ वें-तासगांव

ह्या घराण्यातल पुढे आज कोल्हापूर, अजमीर, मुंबई, अहमदाबाद येथे आहेत. पण हे घराणें नेहऱ्याहून प्रथम तासगांव येथे आले. नेहऱ्याच्या वंशावळीतील नेमका कोणता पुढे तासगांवकडे आला हे समजले नाही; तसेच ह्या तासगांवकरांच्या सातारकर कोल्हाटकराशी आपला दसातला संबंध असल्याची जाणीव असतांना त्या शालेयाहि अमक्या पुरुषापासूनच हा संबंध आहे असे दाखविता आले नाही. ह्या घराण्याच्या तिसऱ्या पिढीतील जे कुळाजी बलाळ हे तासगांवाहून कोल्हापुरास वकिली करव्यासाठी गेले. त्यास तीन मुलगे, पैकी मकल्या चिरंजीवास २६० विनायकरावांस (४) गोविंदराव, नरहरपंत व गणपती (५) असे तीन मुलगे. गोविंदराव (५) (मार्या राधाबाई) वय ५३ हे सांप्रत अजमेर येथे खासगी नोकरी करून आहेत. आणि नरहरपंत हे १९२९ मध्ये मॅट्रिक झाले व हल्ली मुंबईत स्केटरीयटच्या लेबर ऑपिसमध्ये कारकुन आहेत. त्यास कमलाकर व वसंत (६) हे दोन पुत्र व छोटी म्हणून एक कन्या आहे. विनायकरावांच्या तिसरा पाकटा मुलगा गणपती (५) वय ३० हा अहमदाबादस मोठास्त्राभिंगाचे शिक्षण घेऊन आहे.

कुळाजीपेताचे पाकटे चिरंजीव जे रामचंद्रपंत (४) (मार्या छद्मनीबाई) खास बाळकृष्ण (५) व गोपाळ (५) हे दोन मुलगे. हेच ह्या घराण्यात पदवीधर व कर्तृत्ववान म्हणून उल्लेखनीय आहेत. बाळकृष्णपंत हे एम. ए. आहेत. प्रथम त्यांनी

कोल्हापुरास विद्यापीठांत नोकरी घरली व तेथेच ते पुढे त्या शाळेचे प्रिन्सिपल झाले. नंतर त्यास कोल्हापुरच्या सरकारी ट्रेनिंग कॉलेजवर हेडमास्तर नेमिले. कोल्हापुरच्या राजाराम कॉलेजचे प्रिन्सिपल डॉ. बाळकृष्ण ह्यांच्या प्रीक्षाहानां ते विद्यापीठास गेले व तेथील टी. बी. परीक्षा पास झाल्यावर त्यास कोल्हापुरास जे बी. टी. कॉलेज निघाले आहे व त्याला मंडेल स्कूल जोडले आहे, त्याचे ते प्रिन्सिपल झाले व आता त्यास बी. टी. कॉलेजमध्ये प्रोफेसर नेमिले आहे. डॉ. बाळकृष्ण ह्यांनी जो हिंदुस्थानचा इतिहास लिहिला आहे त्याचे यांनी मराठी भाषेतर केले आहे. यांचे पाकटे पंतु गोपाळराव हेही एम. ए. असून विद्यापीठांत शिक्षक आहेत. यांची बहीण कु. छोला ह्या मॅट्रिक झाल्यावर राजाराम कॉलेजांत शिक्षक आहेत.

घराणें १५ वें-कुंदवाड

सामान्यतः सर्व कोल्हाटकर घराण्यांप्रमाणे हेहि घराणें मूळचे कोकणातील नेवरे गांवचेच असून देशागरील ह्यांचे मूळ व प्रमुख गांव कुंदवाड हांचे. ह्या घराण्याशी संबंध अशी आणखी दोन घराणीं टाकली व मिरज येथील आहेत. पण टाकलीची माहिती मिळाली नाही. मिरजेच्या घराण्याशी ह्या घराण्याच्या सोदर-सुतक पाळण्याचा संबंध आहे असे ह्या घराण्यातील विनायकराव (५) हे बूद्ध गृहस्थ सांगतात. दोन्ही घराण्यांच्या वंशावळीत हा संबंध कसा तो कळत नाही. म्हणून मिरज घराणें स्वतंत्र गावें लागले आहे. कुंदवाडच्या एका घराण्याचा निर्वेश झाला असून दुसऱ्या घराण्यांत दहा वर्षांसाठी चार मुलें आहेत. ह्या घराण्याचे मूळपुरुष गणेश उर्फ जिवाजी. यांचे पुत्र जिवाजी (२) पदवर्धनापरोपर कुंदवाड येथे आहे. काही दिवस हे इचलकरंजीसहि होते. हे मोठे कर्मठ होते. पानिपतच्या लढाईची त्यांना काही माहिती होती असे सांगतात. त्यांचा पुत्र चौडोपंत उर्फ अण्णाजी १७७८ ते १८३९ ह्यांचे लक्ष संसार-व्यवहारापेक्षा भगवत्चिंतनाकडे अधिक असे. त्यांनी २०० एक अभंग रचता केलेले आहेत. हे इचलकरंजीसहि जाऊन येऊन असत. ह्यांचा स्वभाव सात्विक असे. त्यांना वयाच्या ४० वषा यांनी मुलगा झाला. हा मुलगा पुढे मोठा कर्ता झाल्यावर त्यांनी कुंदवाडकराकडे असलेली नोकरी

सोडली व ह्यांच्या सर्वव्या सर्व दिवस ईश्वरभजनात जाऊन लागला. ह्यांचे जन्म व मृत्यु १८०१ व १८६२ सालातील होते. ह्यांचे प्रथम इच्छाकरंजीकराकडे नोकरी होती असे दिसते. हे उण्यासमते करण्यात आपले आयुष्य घालवीत. विद्येपतः अपत्येच्छेने तर पुढेपुढे अपजाय्य, मर्ते, वैकल्ये करण्यात ह्यांचा काळ पारव जाऊन लागला. हे राज धीक्यावरून नृसिंहवाडीस जाऊन दलदलीन घेऊन येत व मग अवग्रहण करीत. ह्यास मुलगा व एक मुलगी झाल्यावर मग मात्र हे कुंददाडासच नरसीबाबाबाही जवळ रहावी लागून घर बांधून राहिले. कुंददाडाकराकडे ह्यांना पागेकडे नोकरी लागली. नोकरीवर असतांना राजे यांजवरीवर दिव्यारीचे वेळीं हि प्रसंगी जावे लागे. एकदा असा समय आला की, ह्यांची पूजेची वेळ व शिकारीस चळण्याची वेळ एकच आली. तेव्हा श्रीमंतांचा ह्यांचा एकटा उडून ह्यांनी राजसेवेवेला परमे-श्वरसेवा श्रेष्ठ असे खडखडीत सांगून नोकरी सोडली.

ह्यांच्या मुलांचे नांव बलवंत (४) (भार्या आनंदी). हे बलवंत व त्यांची बहीण ही नवसाची अपत्ये होते. त्यांत बहीण बडील. बलवंतराव हे आपल्या बहिणीकडे जमाखिबीस राहात. मेहुणे वारल्यावर बहिणीचा घरकारमार हेच पाहात. ह्यांना चार मुलगे व दोन मुली होत्या. आनंदीबाई ह्या पतिनिघनापूर्वी ३ वर्षे दिवेमस झाल्या. बलवंतरावांचे वय मरणसमयी ६५ होते. ह्यांच्या चार मुलांपैकी बडील दत्तात्रेय (५) (भार्या सगुणा) जन्म शके १७८७ हे सांगलीस नीकर होते. ह्यास एक मुलगा होता. तो पण लयकरच वारला. दत्तात्रेयाचा भाकटा भाऊ नारायणराव ह्यांचे सर्व आयुष्य कुंददाडास गेलें. ह्याचा जन्म आजोळी ईस्वाड येथे इ. १८७८ मध्ये झाला. शिक्षण कोल्हापूर येथे ट्रे. कॉ. १ ह्या वर्षाअखेर झाले व पुढे हे कुंददाडास येऊन उद्योगधंद्यास लागले. दस्तऐवज लिहिणे हा त्यांचा पोटाचा धंदा असे. पण ह्यांनी आपल्या बागणुकीने एक प्रकारे समाजांत ब्रजन प्राप्त करून घेतले होते. ह्यांना देवीची उपासना विशेष असे. ह्यांचे घरच काळमय उजव्या सोडेची रागेशमूर्ति झाडाखाली लाभल्यामुळे हे गणपतिभक्तहि होते. ह्या गणपतीच्या दर्शनास प्रसंगी प्रसादासहि कुंददाडाकर राजे मेळवी येत. पुढे ही मूर्ति राजपराण्यांत गेली गेली. ह्यांची

शरीरपटि उंच, थड्याकट व काठक असे. ह्यांचे निग्य दोन भयःपात्रे कृष्णामर्द्यांचे प्रातःस्नान सहसा अंतरले नाही. नानांचे कम प्रोवण्यांत राहते. ह्यांच्या पत्नीचे नांव लक्ष्मीबाई. ह्यांस सहा मुलगे व दोन मुली झाल्या.

नारायणरावांनी आपल्या कर्तव्यगारिने बरा पैसा मिळवून थोडी रोतसात्र-कारीहि केली व एकंदरीत आपल्या परीने लौकिकवंत होऊन स. १९२० साली परलोकगमन केले. ह्यांच्या मुलांची नावे धुंदिराज, चित्तामणी, गजानन, येरेश्वर, लक्ष्मण व बळवंत (६) अर्था असून मुलांपैकी सौ. काशी ही कुंददाडासच बा. यानु ह्यांना दिली आहे व भाकटी सोमुताई (वय १५) लहान शिकत आहे. मुलांपैकी धुंदिराजास (भार्या सीताबाई) ह्यांना तिन मुली आहेत. ह्यांचे वय ३५ असून व्यवसाय साजगी उद्योग, अध्यात्मज्ञानाचीहि आवड ह्यांस आहे. ह्यांचे भाकटे बंधु चित्तामणी (वय ३१) हे रेवाकांठा एजन्सीमध्ये रावा अलिखलासजी फडाणा, सी. आय. ई. (सतरासपूर) यांकडे प्रायव्हेट सेक्रेटरी आहेत. गजानन (६) यांचे वय २९ असून हे शॉर्टहॅन्ड टाइपिंग कामांत निष्णात आहेत. ह्यांनी बरीही येथे ह्याच शिक्षणाचा झाला चालविला आहे. मोरेश्वर (६) वय २४) हे जळगाव डिस्ट्रिक्ट कीर्टीत उमेदवार काकून असून शिवाय टायपिंगचाहि झाला चालविलात. लक्ष्मण (वय २०) हे कुंददाडा येथे भाकटी पातीकडे वाकनिसाचे कामावर आहेत. ह्यांस थोडा ललितकले-चाहि नाद आहे. बळवंत (६) हा सर्वांस भाकटा मुलगा १८ वर्षाचा असून मॅट्रिक वर्गात आहे.

बिनायक बळवंत (५) हे सांगलीस वाकनिसाची नोकरी करून आहेत. ह्यांचे वय ५८ आहे. भार्या रखमा ह्यांना तीन मुलगे व चार मुली आहेत. बडील मुलगा पुरुषोत्तम (६) हा सांगली स्टेटमध्येच नीकर आहे. दुसरा विष्णु (६) हा मसूर आश्रमांत आहे. व तिसरा जवधूत हा शिकत आहे. आणखी एक कृष्णा म्हणून मुलगा होता. तो अल्प-वर्षांच वारला. मुलांपैकी सौ. कृष्णा ही जायगव्हाण येथे खादिलकरांकडे दिली आहे. व दुसरी सौ. अंबु ही राशिवडे येथे गोरे यांकडे दिली आहे. तिसरी सौ. तुर्गा ही राहापूर येथे गोखले पराण्यांत दिली आहे व चौथा ही (वय १२) शिकत आहे.

ह्या पराण्याचे कुलदेवत गणपति पुढे येथील, व आश्विननाथ, आणि कुलदेवी योगेश्वरी, मानार्ई, धर्मेकरी, हर्णाई व मादती. ह्या पराण्यांत दर तीन वर्षांनी एक बौद्ध भरणे लागते. छाविवाय दर आषाढमासांत मनुष्याच्या जप व सोमवारचा अभिषेक असतो. तसेच चार ब्राह्मण मुंजे, व त्यास पंचा देऊन भोजन देणे व फोकणेचे नैवेद्य, तीन दिवसांचे नव-रात्रांत तीनही दिवस उपास करणे, गुरुचरित्र वाचणे, अशी गर्ते आहेत.

घराणे १६ वे-मिरज

हे घराणे मूळचे नेथन्याचे; तेथून नेथन्याच्या शिवेला लागून असलेले जे फौतबडे, परशुराम भाऊ पटवर्धनाचे गाव, तेथे काही दिवस राहून उत्तर पेशवाईत ह्या पराण्यातील मूळपुरुष जे धोंडो-पंत (१) ते से. परशुरामभाऊ पटवर्धन (इ. १७४०-१७९९) यांच्या सैन्यांत पथकदार होते. त्यांचा अंतर्हि उत्तारव्यांत व लढाईतच झाला असे समजतात. ह्या पराण्याच्या शिपाईपेक्षा दिसतो व ही त्यांच्या संग्रही असलेल्या दालतरवारादि हत्यारांचा साठा परबांपर्यंत लक्षांत आणून देत होता. सरदार पटवर्धन व हे कोल्हटकर घराणे यांचा जुना संबंध लक्षांत घेता ह्या पराण्यातील गुरुपास पटवर्धनाकडे असामी होती असे जे ह्या पराण्यासंबंधी माहिती मिळवति असतां कळले ते शक्य वाटते. ह्या बौद्धांपेक्षा चिरंजीव सदाशिव तात्या (२) हे लहान असतां धोंडोपंत निवर्तल्यामुळे तात्यांच्या मातीची आपल्या मुलास घेऊन प्रथम कुवदवाडास व नंतर कोही दिवसांनी मिरज येथे आपल्या माहिती मुहाजून याजकडे घेऊन राहिल्या. तेथून हे घराणे मिरजेचे झाले. सदाशिवतात्यांना पुढे दोन मुलगे गणेश व गोविंद (३) हे झाले. पैकी गणेश हे मिरज येथेच कपडेंदुःख, देहे. ह्या गणेशपंतांना तीन पुत्र होते. पैकी हरिभाऊ (४) हे भारवा-डास फौजदार होते. दुसरे पुत्र भीमराव (५) हे मिरजेस वैद्यकी व धान्याचा धंदा करून असत. त्यांची भार्या उमाबाई ह्यात आहे. भीमराव यांस तीन मुलगे व तीन मुली होत्या. मुलांपैकी फक्त भालचंद्र (५) हे ह्यात असत हे आपल्या चुलत्याप्रमाणे पोलीसकीचे शिक्षण

घेऊन मिरजेस राहण-फौजदारीचे कामावर होते. सांप्रत ते लक्ष्मेश्वर येथे त्यांचे दुधावर बसवून गेले आहेत. ह्यांचा एक मुलगी आहे.

नारायणराव गणेश (४) हे वकिलीचा अभ्यास करीत होते पण लवकरच वारले. त्यांना एक मुलगा होता. तोहि लवकरच वारला.

ह्यांच्या पत्नी श्री. लक्ष्मीबाई ह्या त्याप्रकारे अनाथ व पुत्रहीन बनल्या, पण त्यांनी येथे न लखू देतां एक मोठे समाजकार्य अंगावर घेतले आहे. सुपई व माटुंगा येथील भद्रानंद-अनाथ-महिलाभ्रमाच्या मुख्य व्यवस्था-पिका ह्याच आहेत. ह्यांचे तेथील काम इतके उद्योगक आणि पवित्र आहे की समाजसेवेचे ह्यापुढे दुसरे घोर प्रतच सांगतां शक्यच नाही असे वाटते. हा प्रथमच निर्मावा लागलेला महिलाभ्रम ह्यांच्यामुळे उद्भूत कार्यकारी झाला आहे. अनेक पतित व दीन स्त्रियांना ह्या आश्रमाने सन्मार्गप्रवृत्त करून सामाजिक पुनर्जन्म दिला आहे. हिंदुसमाजाचे आजचे अन्तःस्वरूप समजून घेण्यास, चार आणे सुधारणेबरोबर बारा आणे कुधारणा कशी होत आहे हे लक्षांत घेण्यास, विशेषतः स्त्रियांचे शिक्षण, आचारविचार ही त्यांचे पावित्र्य व त्यांची मातृपदस्थ योग्यी लक्षांत घेऊन, कशी असावयास पाहिजेत हे करून घेण्यास ह्या आश्रमातील उदाहरण व त्यांचे लक्ष्मीबाईंनी बांधिलेली अनुमाने समाजपुरीशांनी व लेखक-भाषकांनी अवश्य ममन करण्याजोगी आहेत. लक्ष्मीबाई ह्या पदवीवर नाहीत; तसेच सभेतील वस्तुत्व अथवा मासिकादिकांतील लेखन त्यांना येत नाही. पण त्यांच्या हार्दिक कळकळीने, दूरदेशीपणामुळे व आश्रमातील अनुभवाने त्या सुसंस्कृत, घोर व 'स्त्रीसमाजाच्या उदारकर्या सेवक' होऊन राहिल्या आहेत, असे म्हणण्यास प्रयत्न नाही.

ह्या पराण्याचे कुलदेवत गणपति होय.

आश्विन

प्रकरण ६ वें
नागपूरकर भोसल्यांकडील कांढसकरांचे
ऐतिहासिक प्रसिद्ध पुरुष

(१) रामाजी नारायण.

हे रामचंद्र म्हणजे रामाजी नारिक कोळटकर मूळचे कोकणातील रत्नागिरी जिल्ह्यातील नेवरे येथील राहणारे. तेथील ते देशमूळ होत. छत्रपति संभाजीराजांच्या कारकीर्दीच्या अखेरीस हे देशावर आले, असे ऐतिहासिक उल्लेखातील क्र. २ मधील उल्लेखावरून म्हणता येते. कोकणातील मंडळी देशावर येण्याच्या कारणांत धोट भरणे हा एका कारणावरील परकीय राजसत्तेचा जुळूस टाळणे अथवा महत्त्वाकांक्षा असणे ही दोन कारणे आहेत. देशाई रामाजींच्या देशावरील आगमनांत उदरभरण किंवा जुद्धम दुरिकरण हे कारण दिसत नाही. तर काही नवे कार्यक्षेत्र पाहून आपल्या अधिक उत्कर्षाचा मार्ग अनुसरवा हाच हेतु ते इकडे येण्यात त्यांचा दिसतो. ही जशी कोकणातील विलपायन, कऱ्हाडे, मराठे इत्यादि कुठंबे प्रसंगाने देशावर आलेली आहेत, तशी देशावरले वतनदारमंडळीहि दुष्काळादि आपत्प्रसंगाने कोकणांत आली आहेत व स्वायिकहि झालेली आहेत. असो. रामाजींनी देशावरील आपल्या वास्तव्यास सातारा जिल्ह्यांतल बाईच्या पंचकोशीतील पांडववाडी हे कुणानदीकाठचे रम्य खेडेगाव पसंत केले व तेथे ते येऊनजाऊन असत. म्हणजे रामाजीपंत हे मुख्यतः नेवरे येथेच राहत.त्यांच्या पुढल्या पिढीपासून मात्र हे घराने पांडववाडीकर झाले.

रामाजींच्या आयुष्यातील, त्यांनी बांधलेले देवालय व संपादन केलेली मिल्कत हा गौडीपेक्षा त्यांची एक स्वतंत्र कर्तुकीची गोष्ट इतिहासातरी नमूद आहे, तीच आधी लक्षात घेणे इष्ट आहे. हे रामाजीपंत वर म्हटल्याप्रमाणे देशावर येऊन पांडववाडीस वतसावकारी करून मुलाबाळांसह तेथे राहू लागल्यानंतर कोकणांत मूळ वतनवाडीच्या कामासाठी—कैफियतीत+ हे नेवरे येथील देशमूळ होते असे म्हटले आहे तेव्हा त्याकरताहि—जात

+ ' ऐतिहासिक पत्रव्यवहार ' ले. ४३४ पृ. ४२२ पहा.

असत, पांडववाडीहून नेवऱ्यास जाण्याचा त्यांचा मार्ग जैरवने ओलांडून दोजारीच असलेल्या कोयनालीच्यापुन बाटाच्या तोंडी असलेल्या मेरवगटावरून असे. मेरवगटाच्या पायथ्याशी पुढे उदयास आलेले हिंणवीकर भोसल्यांपैकी प्रसिद्ध त्रिवर्ग बंधु बापूजी, परतोजी व सायाजी हे कुटुंबासुद्धा राहात असत. हा भोसल्यांचे घरी रामाजीपंत हे जातयितां आखीन दिवस यांचे. एकदा असेच हे रामाजी त्या भोसल्यांकडे मुकामाकरता जातात ती त्यांस दिसून आले की, भोसलेकुठंबास कोकणातील हयशाने पकडून नेऊन अठरात ठेविले आहे. हयशाच्या अशा हा स्वाभ्या अधूनमधून पाटावरील सरहद्दीच्या गांवावर होत व लुटमार करून परत जात. अशा पैकीच हीहि स्वारी होती व त्यात हे भोसले पकडले गेले होते. आपल्या परिचित व संभावित भोसले घराण्यावरील हा प्रसंग पाहून रामाजी स्वस्थ न बसता त्यांनी हयशाचीच प्रत्यक्ष गांठ घेतली आणि भोसल्यांच्या बंध-मुक्ततेविषयी गोष्ट काढली. हयशाची स्वारी व ही घरपकड लुटीकरताच असल्यामुळे रामाजीपंताने गोष्ट काढताच हयशाने भोसल्यांच्या मोकळिकीस पैशाची अट घातली. रामाजीपंतानी तेव्हा दुसरातिसरा विचार न करता तत्काळ पैसे भरून भोसले यांची मुक्तता केली. इतकेच नव्हे तर, भोसल्यांचे मेरवगटातील घरठागहि हयशांच्या घाईत पुलीस मिळाव्यामुळे, भोसलेकुठंबास आपल्या गांधी नेऊन त्यांच्या राहण्या-जेवण्याची सर्व प्रकारे तरतूद करून ठेवूनहि घेतले. पुण्यातील रामाजीपंतांच्या हया परोपकारी कृत्यामुळे सहजच तेव्हा त्यांचा फार लोकिक झाला. हयांतच आणली एका गोष्टीची भर पडून हे रामाजी नारिक सरपुरुष म्हणून चांगलेच प्रख्या पावले. ती गोष्ट अशी—हया भोसलेबंधु-पैकी बापूजी भोसल्यांचे चिरंजीव जे विवाजी भोसले त्यांस पुत्रसंतान नाही म्हणून ते उदासीन व लिप्तमन असत. त्यांस हा रामाजींनी आपले उपास्य जे श्रीरघुवीर त्याची उपासना करण्यास सांगितले. पुढे विवाजीस लवकरच मुलगा झाला व ती हा रघुवीराच्या कृपाप्रसादानेच होय असे म्हणून याचे नांव रघुवीर ठेवले. हाच पुढे दुसरा सेनासार्हेव सुभा दीऊन बंगाल, बहा, औरिशा जिल्ह्यांरा, नागपूरकर भोसले राजघराण्यातील अद्वितीय वीर म्हणून विलयात झाला. पन्हापासून भोसले घराण्यात

श्रीरामचंद्र हे दुसरे उदास्यदेवत मानले गेले असावे आणि त्याबरोबर भोस-
ल्यांकडील उपाध्येपणाची वृत्तीहि त्या कोल्हटकर घराण्याकडे आली असावी.
कोल्हटकर व भोसले घराण्यांमध्ये हा बर घडलेला प्रसंग व जडलेला
सुद्धभाव हाच रामाजींच्या आयुष्यातील मुख्य भाग म्हणून कैफियतीत
कथन केला आहे. त्यापुढे उत्तर वयाला आलेसे केवळ पारम्परिक आणि कार्य-
निवृत्तीचेच विचार रामाजींच्या मनात येऊ लागलेले असलेला सनदापत्तातून
आढळतात. 'एके स्थळां राहावे, श्री (रघुवीरा)चे मजन करून असावे,
बाधी रुच्य आहे.' असा निर्देश क्र. २ मध्ये आला आहे. रामाजींच्यादानीं
नेवरे कर्णोत्तीपैका बाळा विचवणें येथे देवालय बांधून भोसमाची स्थापना
केली व त्याच्या पुजाउत्सवासाठीं मौजे पुताळ येथील बाबा काशखली-
तील ५०० खारींची वृत्ती कोल्हापूरकर ताराबाई पुत्र शिवाजी
राजाकडून स. १७०७ मे मध्ये संपादन केली आहे. क्र. १ पहा. ऐ. क्र. ३
वरून नेवरे गांवापैकीहि ५०० खारींचे उत्पन्न त्या रामाजींस मिळाले
आहे व त्या उत्पन्नाचा हुकूम शिवाजी छत्रपतींच्या अनुज्ञेने परसोजी
भोसले यांनाच दिला आहे. कैफियतीप्रमाणे पाहिल्यास त्या परसोजीचा
संबंध त्याजवरील हक्काच्या स्वारीप्रसंगांमुळे रामाजींच्या वीस वर्षांपूर्वीपासूनच
आलेला आहे. त्या ठिकाणी असलेला पन्नाचें वर्षे लक्षात घेतले तर
आजही एक गोट हा रामाजींपैतासंबंधी व कालासंबंधी लक्षात येते.
हा काल मोठा गडबडीचा व राजघराण्यातील भाऊभेदकीच्या
पश्चांमध्ये आपल्याविषयी निहावेत कोण हे पहाण्याचा व अद्याना स्वपक्षा-
कडे स्थिर करण्याचा म्हणजेच ओढाओढीचा असा होता. कारण त्याच वेळीं
संभाजीपुत्र शाहू मोगलांच्या कैदेतून सुटून दक्षिणेत आपली सत्ता
स्थापन व्हावी म्हणून येत होता व हकडे त्याची सुलती ताराबाई त्याला
विरोध करण्याचा म्हणजे त्याला राजा म्हणून कोणी मानू नये अशा
बद्दल कमून प्रयत्न करित होती. अर्थात् त्या वेळीं 'स्वामीचें कल्याण

अथे, पत्रव्यवहार त्या घंटात छे. ७ मध्ये रघूजीच्या कर्नाटकातील मोहिमेंत
एका महापुढावे 'रामचंद्र स्वामीची मूर्ति प्रसाद दिली असें म्हटलें आहे
तें बरोबर दिसत नाही. कारण, हा वर्षे ६० १७२१ मधील आहे. (लेखा-
कावर १७२३ सन दिला आहे तो बाकाच्या हकीमें चुकला आहे.) आणि
रघूजीच्या कर्नाटकातील स्वान्याचा काल १७१५ पुढील सांगितला आहे.

म्हावे या गोष्टीची अपेक्षा विशेष करतात ' असा रामाजींपैतासंबंधी जो
आपणून उद्देश क्र. २ च्या स्मंदेत आला आहे त्यावरून रामाजींपैत हा
कोणत्या पक्षाचा होता हे समजून घेते आणि तसेच त्या उल्लेखाचा काळ
कसा म्हणजे उल्लेखाची उचितता कशी हेहि लक्षात येते. अर्थात् त्याबरोबर
रामाजींपैताचे पुरंघर व पराक्रमी पुत्रप्रपौत्र हे बाहुशा आणि पैश्यांशी
उदासीन किंवा विरुद्ध कां ह्यांचेहि मूळ ध्यान्यात येव्यास सोपे जाते.

रामाजींपैतास तीन पुत्र. पैकी दोन 'कुलसमुल्लसि वधासह ये २३'
असे होऊन गेले म्हणजे ते कोल्हटकर कुलाला व महाराष्ट्रैतिहासाला
अवतंस झाले. ह्यांची नावे भास्कर व कोन्देर ही आहेत. ऐ. कालांत हीं
नावे भास्करराम व कोन्देरराम अशी जोड योजीत. (क्र. ४, ५ पहा.) राम
म्हं० वडील रामाजी नार्क.

(२) सेनापती भास्कर राम

ह्याचें शौर्य, तेज व वैद्य कर्षन करण्याकरतां बंगाली भाषेत इतिहास-
कालांत (इ. १७५१) एका बंगाली कवीस 'महाराष्ट्रपुराण' असें
नांव देऊन प्रचरचना करण्याची स्फूर्ति आली; ज्याच्या पराक्रमांमुळे
हिंदुसमाजाच्या व मराठा जातिप्रसंगांच्या शौरवीत भर पडली आणि
नागपूरकर भोसले यांच्या राजवटीतील प्रमुख कामगिरी जी बंगाल प्रांता-
वरील स्वारी, त्या स्वारीचे जे सेनापती ते हे पांडववाडीकर भास्करराम
कोल्हटकर होत. उपलब्ध साधनांवरून ह्यांच्या कामगिरीचा प्रारंभ मोरव्या
बाजीरावसाहेबांच्या कास्कीदीच्या पूर्वाभागांमधील आहे हे सांगता येते.
आजच्या सिद्ध इतिहासग्रंथांत ह्यांचे कार्य फक्त स. १७४३-४५
मधील लेवईथ सांगितलेले आहे. (या. मा. काळकुल नागपूर प्रा. नां
इतिहास, रियासतग्रंथ, सा. की. इ. इ.) परंतु स. १७२८ पासून ह्यांची
शिपाईगिरी चालू आहे. सातारकर छत्रपति भोसले यांकडील पंतप्रधान
पेशवे ह्यांच्याप्रमाणे हे पांडववाडीकर कोल्हटकर नागपूरकर भोसले
ह्यांच्या घराण्याशी एकनिष्ठ राहून आपल्या बुद्धिचातीचा विनियोग करून
मुसदगिरीतील व शिपाईगिरीतील राजकाज करीत राहिले आहेत. त्यांतील
शिपाईगडी वजने हा वीर भास्करराम हीय. सातारकर भोसले व

नागपूरकर भोसले ह्यांच्यामार्फत जसा वरून एकोपा पण अंतस्थ दुआ (म्हणजे स्वतंत्र किया सातारकर छत्रपति होण्याचा): भाव, तसाच प्रकार ह्यांच्या कारभार्यांतहि असल्यास नवल नाही. म्हणजे हे कोव्हटकर धर्तरे पंतप्रधान पेशव्यांशी अंतःकरणावानून कधी मिळून नव्हते. रघोजी भोसल्यांच्या पदरच्या ह्या कोव्हटकर यीशाने महापात्रासाध्याची वाढ केली ह्यांत शंका नाही. पण ही वाढ अदिलशाहीच्या अथवा दिल्लीकर मोगलांच्या सरदारांनी केलेल्या वाढीप्रमाणे होती. हे एवढे लिहिण्याचे कारण भास्कररामासंबंधीचे जे पहिले पत्र उपलब्ध झाले आहे त्याचा उल्लेख ह्याच दृष्टीने होणार आहे. त्या पत्रात पेशव्यांचा वहाडा-कडे गेलिला सरदार चिमाजीभापांना लिहिली थी, 'आहेप्रमाणे गवियाचा बंदोबस्त करून फौज ताजी करावी, प्रसंगानुरूप रा. भास्कररामासी गांठी घालायी ह्या उद्देशांत शेतो.' ह्याचा अर्थ नागपूरकर भोसले व त्यांचे पदरचे सरदार यांची हालचाल पेशव्यांच्या वादशाहीशी चाललेल्या राजकारस्थानाच्या दृष्टीने प्रतिकूल होत होती व तिचा बंदोबस्त करणे पेशव्यांना आवश्यक झाले होते. हे पत्र इ. १७२८ मधील आहे. ह्याच सुमारास नागपूरच्या कान्होजी भोसले म्हणजे दुसरा सेनासाहेब सुभा शाहू छःव्या मर्जीतून उतरला होता व तो अधिकार दुसऱ्या क्रोणास याथा ह्या विचारांत छत्रपति होते. पुढे हा अधिकार कान्होजीचा पुतण्या पहिला रघोजी ह्यास दिला व तो देतानाहि, कान्होजीप्रमाणे उर्मट वर्तन होणार नाही व इकडील धोरणाशी एकदिल राहून राज्यकारभार चालेल, अशा शर्ती घालून त्या पाळण्याविषयी जामीनदार घेतले व नंतर रघोजीस रवामा केले. त्या वेळच्या रघोजीबरोबरच्या मुख्य मंडळीत हे भास्करराम होते. रघोजीच्या सेनाची बक्षीगिरी म्हणजे सेनापतित्वच भास्कररावाकडे सोंपविले होते (ना. म्हे. बस्तर व ऐ. पत्रव्य.). ह्यावरून ह्यापूर्वीच भास्कररामाचा प्रवेष्टा राजकारांत लेखणी मध्ये खड्गधारी म्हणून साक्षा असला पाहिजे हे उपपन्न आहे. पण ती माहिती साक्षना अभावी मिळत नाही. इ. १७२८-२९ नंतरचाहि अलेखित असा तपशील उपलब्ध नाही. फक्त रघूजीने केलेली प्रांताची वाढ व आवादाना हीत ह्या भास्कररामाच्या कार्याचा अंतर्भाव आहे एवढे समजून व असे मानणे यथायोग्यच

होय हे लक्षांत घेऊन ही कामगिरी जमेल धरने आवश्यक आहे. रघोजी अधिकारावर येतांच त्याने प्रथम कान्होजीचा शाहूच्या आशिर्वाताने बंदोबस्त केला; आणि चांद मुलतान, बस्तमुलंद ह्यांना जमीनी बसवून मंडारा, देवगड, पवनी ही ठाणीं सर केली. इकडे येरले बाजीरावसाहेबांनी निजामाचा मोठे करून त्यास नरम केले, माळवाप्रांत मराठ्यांकडे घेतला, नर्मदा व चंबळ नद्यांमधील प्रदेशावर मराठ्यांची सत्ता प्रस्थापित केली व दिल्लीकर मोगलांशी राजकारण सुलभ करून जिकलेल्या व जिकावयाच्या प्रांता-बद्दल्या समदा मिळण्याचा उपक्रम मोडला. असे असता आणि रघोजीने पेशव्यांना सहाय्य केले पाहिजे असा करार झाला असता रघोजी निजामावरील याजीरावाच्या स्थारीप्रसंगी, जाण्याचा त्याचा विचार चांद अश्वतथि, गेला नाही. उलट प्रलिनपूरच्या नवाबाचा सुभेदार सुजामतखान ह्याच्या परामर्शाच्या नादांत तिफडे लढमार करीत राहिला. हे पाहून बाजीरावास रघूजीचा राग आला व त्याच्या ह्या हालचाली बंद पाडण्याचे योजून त्यावर आक्की कवण्याची सैन्य खनयगी झाली. ह्या आयजी कवण्याचे ह्यावेळचे पत्र ऐ. प्र. क्र. ६ मध्ये दिले आहे. त्यावरून त्याचा भास्कर-रामाशी सलोखा वहावा अशी दृष्टा दिसून येते. पण उभयतांची गांठभेद होण्याचेच चावपळीच्या पाटलावत जमले नाही. ह्यापुढील भास्कररामाचा उल्लेख करणारे पत्र इ. १७४२ चे आहे व येथून त्याच्या स्वऱ्या कामगिरीच्या प्रारंभाशी आपण पोहोचतो. बंगालप्रांतावरील प्रसिद्ध स्वारी ती हांच.

बंगालवर चाल करून जाण्यावरून यापूर्वीच भास्कररामाकडे राजकारणाचे सूत्र झाले होते. परंतु ह्या वेळी त्याचा धनी जी रघोजी ती कर्नाटकाकडे होता. तेव्हा त्याच्या अनुसोबानून आणि नागपूरच्या बंदोबस्ताची सर्व जबाबदारी आपल्यावर आहे ती सोडून हे बंगालचे कार्य करण्याचे भास्कररावाने रहीत केले. रघूजी परत नागपुरास येतांच भास्करराम आपले सैन्य घेऊन बंगालकडे स्वारीस निघाला.

ह्या बंगालवरील स्वारीचे मूळ असे आहे.—बंगाल सुभ्यावरील मूळचा बाबशाही सुभेदार जाफर उर्फ मुश्तकुलीखान, पण त्याच्या इच्छेस व त्याच्या नंतर त्या अधिकारावर आलेल्या स्वाच्या नातवास म्हणजे सर-

पराजखान यास बाजूला साकून अलिबर्दीखान यांनी आपण स्वतःच सुभेदारी येथ्याचा कपटप्लूह रचला. त्यांत त्यांनी निजामामार्फत संधान बांधून बादशाही हुकुमाची जोड मिळविली आणि सरफराजखानावर स्वासि करून त्यास ठार केले. इतकेंच नव्हे तर सरफराजच्या वतीने मुर्शिदकुलीखान हा सुभा होला त्यावरहि अलिबर्दीने आपला मोर्चा फिरविला तेव्हा अलिबर्दीपिला सामर्थ्याबान असा मदतनीस म्हणजे मराठा वीर रघुजी भोसले व त्याचा सेनापती भास्करराम छाना सहाय्यार्थ बोलावून अलिबर्दीचा पराभव करून मुर्शिदास प्राप्त झाले. मुर्शिदकुलीचा इमानी इस्तक मीर हबीब म्हणून होता, त्याने ह्या भास्कररामास सहाय्यार्थ बोलाविले. त्यावरून ही भास्कररामाची स्वाधी निघाली.

से. भास्करराम याजबरोबर ह्या वेळीं थारा हजार घोडदल होते. भास्करराम प्रथम उत्तरेकडून गहरामध्ये गेला. त्या वेळीं अलिबर्दी औरंगा प्रांतात बंडाळी माजली होती म्हणून तिकडे गेला होता. भास्करराम आला हे कळतांच तो परत आला. सोंपवत भास्कररामाने पचायत नांवाच्या परगण्यांत लुटमार पुष्कळच केली. अलिबर्दीखानाने मराठ्यांची उज्जर देण्याचा शराच प्रयत्न केला. पण मराठी सैन्याने असा काही लढण्याचा म्हणजे छापे पाळण्याचा क्रम चालविला होता की, शत्रूची सामना तर होऊं पावयाचा नाही, शत्रूच मार तर घ्यायचा, स्वतः सांपडावयाचे नाही, अर्थात् ह्या गनीमी मुद्रपद्धतीमुळे खानाचे सैन्यास असे होऊन गेले की, मराठीसैन्य आहे तरी किती व कोठे? चाराश, भास्कररामाने खानाचे सैन्यावर हल्लापावर हल्ले करून त्याचे सर्व सामान लुटून वर त्या सैन्यास वेढा देऊन कोंडिले. तेव्हा तेथे एक चकमक झाली व खानाचे बरेच लोक मेल्ले; उरले ते लोक घेऊन अलिबर्दी कसाकसा करवा येथे जाऊन बचाव करता साला. ह्या शुमाकुळीत मीर हबीब मराठ्यांकडे आला व त्याचा उपयोग मराठ्यांस पुष्कळच झाला, व त्याचहि मराठ्यांचे सहाय्य पाहिजे होते ते मिळाले. मीर हबीबास ह्या पूर्वी अलिबर्दीकडे शरण जाऊन बचाव करून येणे प्राप्त झाले होते. अलिबर्दीचा मोठ्ठा शस्त्रपानंतर व पावसाळा आला म्हणून मराठी सैन्य नेहमीप्रमाणे परत जाण्याचा विचार करूं लागले. हबीबने येथेच थांबे.

आवश्यक आहे, गैरसोयीचे होणार नाही, असे बरेच भास्कररामास सांगितले. पण नेहमीच्या आंगठळणी वळलेल्या चोरणामुळे व संवयीपुढे मराठी सैन्याने हबीबचे म्हणजे ऐकले नाही व भास्करराम सैन्य घेऊन परत चालला. पण मीरहबीबच्या आग्रहावरून आपले काही सैन्य तेथे ठेवले. त्या सैन्याने त्या काळचे बंगालचे मुख्य ठाणे मुर्शिदाबाद ह्यावर चाल केला. तेथील हबीबच्या भावांस खोबविले, जगतशेटजीची प्रसिद्ध वेडी बाह्याबरोबर छुटली. तेथे २॥ कोटीची वट त्यांत सांपडली. हे ऐकतांच भास्करपंथहि पुढे न जाता राहून त्यांनी हुमळी, कटवा, मिदनापूर कोणे ठाणीं स्वाधीन केली व तेथे आपला अंमल स्थापित केला. ह्याच वेळीं नानासाहेब पंतप्रधानांचे दिल्लीच्या बादशहाशी चाललेले कारस्थान रंगात आले होते. तो बादशाहास कळले की, मराठे बंगालवरील बादशाही अंमल उठवून स्वतःचा बसवीत आहेत, नव्हे बसवूनहि टाकला आहे आणि इकडे भास्वाशी त्याच प्रांतासंबंधी कराभवाचाचें खोळण हे मराठे करित आहेत. तेव्हा झालील एक काही तरी आधी थांबविले पाहिजे. म्हणून बादशहाने नानासाहेबास सांगितले की, 'त्या बंगाल प्रांताच्या चौघांच्या सनदा तुम्ही मला मागता त्या बंगालच्या आमच्या सुभेदारावर होत असलेल्या स्वाभ्याच्या प्रतिकारार्थे आधी त्यास सहाय्य करा. आम्ही ह्या मदतीप्रतीत्यर्थ म्हणजे तुमच्या सैन्यसत्तांसाठी तेथील उत्पन्नातून पैसे देण्याचा सुभेदारास हुकूम देतो, व हे झाले की, सनद देतो.' नानासाहेबास ह्या वेळीं मोठा वेच येऊन पडला. बादशहाच्या म्हणण्याप्रमाणे जसे तर आपल्याच सरदाराशी लढाई देण्याचा प्रसंग; न जसे सर बडलांच्या वेळेपासून त्या प्रांताची चौघाईची सनद मिळण्याचे कारस्थान चाललेले ते अजदी ऐनवेळीच म्हणजे फळद्रूप होण्याच्या वेळीच विघडते. ह्यापेकी दुरादेशांपेक्षा पारहा नानासाहेबाने सनद हाती घेणे हे अधिक हितपरिणामी असे ठरविले; कारण, सनद हाती आल्यावर त्याच सनदेच्या आधारे बादशाही सुभेदाराशीच लढून स्वतःचा स्वाभ्व करून स्थिर करणे हे अधिक सरळ व न्याय्य आहे. बंगालवर स्वारी ही करानी लागणारच पण सनद घेऊन स्वारी करण्यांत शत्रुपक्षाचे म्हणजे बादशाही म्हणविणारे बंगालचे सुभेदाराचे अधिकारी नात्याचे बल तितकें कमी होऊन ते मराठ्यांकडे येईल. चाराश, नानासाहेब अलिबर्दीस मदत करण्यास निघाले.

इकडे अलिबर्दींनी ही मदत येण्यापूर्वीच भास्कररामाची पायखान्यातच कटवा येथील त्याच्या छावणीवर नावावरून सैन्य नेऊन अकरमात हल्ला केला व बलसोरजवळ ओरिसाप्रांतात लढाई दिली. त्यावेळी अधिक सैन्य पाहिजे, म्हणजे अलिबर्दीस पुनः हात दाखविता येईल म्हणून भास्कररामाने रघोजीकडे सैन्याची मागणी केली. त्याप्रमाणे रघोजी सैन्यासह निघणाऱ्या विचारांत असल्याबद्दलची पत्रे ऐ. प्र. क्र. ७ व ९ ही आहेत. त्यातील क्र. ९ च्या पत्रावरून नानासाहेब व रघूजी मोसले यांचा सल्लावा परकी म्हणजे त्या बंगालवरील पाहिल्या स्वारीतच झाला असल्याचे दिसते व त्याप्रमाणे पुढच्या वर्षी करारही झाला आहे.

भास्करपंतांची बंगालवरील दुसरी स्वारी हीच विशेष गाजलेली दिसते आणि पंतांच्या पराक्रमाचे वर्णन बंगालीतील 'महाराष्ट्रपुण्यांत' जे आलेले आहे ते ह्या दुसऱ्या स्वारीलाच जुळते आहे. भास्करपंतांचा पराभव होऊन ती नागपुरास आल्यानंतर पुढच्या वर्षी म्हणजे १७४३ मध्ये पाहिल्यापेक्षा अधिक म्हणजे साठ हजार सैन्य घेऊन आपल्या पराभवाचे उद्दे काढण्याकरता पंत मोठ्या त्थेवाने व त्वरेने बंगालवर चाल करून गेला. त्याहि वेळी बंगालप्रांतांतूनच त्याची वाट होती. यशदान येथे आपला शत्रु अलिबर्दी आहे असे पाहून, रात्रीच कूच करून बीरभूमचे उजव्या बाजूने शयळाभुई ह्या ठिकाणावरून पुढे जाऊन एकदम त्या शहरास भास्करपंतांनी वेढा दिला. ही वर्षी अलिबर्दीस फळताच त्या स्थानाने पंताकडे आपला मनुष्य पाठवून योळणे केले. पंतास आता वादशाही सनदेचा आधार आल्यामुळे पंतांनी चौघाईची रक्कम मागितली. खानाफझन उत्तर आले की, 'पूर्वे बहिषादीप्रमाणे पातशाहाकडे आम्ही बसूल पाठवावयाचा व त्यांतून कोय भागवावयाची.' त्यावर पंतांनी प्रत्युत्तरी कळविले की, 'तुम्ही मात बळकावून बसला, बसूल पातशाहाकडे पाठवीत नाही व आम्हांस चौघाई देत नाही. तर आम्ही तुमचेपासून सर्वच बसूल करू, बऱ्याचोले छामच्या म्हणण्यास सादर बहा, नार्हीतर लढाईस तयार रहा.' ह्या म्हणण्यावर खानाफझन झालेल्या योळण्यांत खानास अद्याप सुभेदारीच्या पातशाही सनदाहि मिळाल्या नाहीत हे पंतांच्या निदर्शनास आले. हे निदर्शन विचारांत घेणाऱ्यांनी आहे. म्हणजे वादशाहाने ह्या वेळी नानासाहेबास

ही इंग्रिज १७४२ मात पाहिल्या स्वारीने आहे

चौघाईची सनद दिली व ती देताना बंगालचा सुभेदार शहाआदा महंमद हा करून त्याचा नायब म्हणून नानासाहेबांस सनद दिली. हे सनदांत पंतले म्हणजे अलिबर्दी व भास्करराम ह्यांमधील योळणे उलमडते आणि रघूजी व नानासाहेब यांचा समेट पाहिल्या स्वारीत झाला असावा असे जे आम्ही घर म्हाटले ते करे सधुक्तिर व अस्तल पत्राशी जुळते आहे ते यशेश्वर ध्याऱ्यांत येण्यास सोंपे पडते. नागपूर प्रा. च्या इतिहासांत बंगालच्या दुसऱ्या स्वारीची वार्ता जवळ जवळ काढीच दिली नाही. पण ती बरीलप्रमाणे देता येते; अली. पंताच्या म्हणण्यास अलिबर्दीने स्कार दिला नाही. लगेच पंतांनी आपले काही सैन्य वेळोवेळ काढून प्रांतभर लुटालुट करण्यास दहा सरदारांच्या हाताखाली पाठवून दिले. भास्करपंतांनी हा वेढा हत्का परिपूर्ण दसलेने दिला होता की सात दिवसांत शहरातील लोक अगदी भेडाकुटीस आले. त्यांच्याची टंढाई झाली. केळीचे छुंटे त्यांच्यापर्वत मजल आली. चौदा दिवस अद्याप्रकारे हा वेढा पडला, शेवटी पासून नवाब बाहेर पडून लढाई झाली. तीत प्रथम मराठ्यांनी किंचित फच लाऊन शत्रूस पुरते अंगावर म्हणजे शहराबाहेर पेतले आणि मग अशा शिरीने उलट हल्ला चढविला की शत्रूचे सैन्य बारा वाटा पडून गेले. शहरातील लोक तर शहर सोडून निघालेच होते. अशा प्रकारे यशदान, मेदिनीपूर, चंडीपूर कोरे शहरे व प्रमुख ठिकाणी पंतांनी काबीज केली. उच्च लोकांच्या वस्त्रांही लुटल्या. वाटेत मध्ये मोठमीठाच्या नद्या येत त्यावर चढवा हातून त्यावर मारी पसरून त्या पुलाच्या आघारे, फोटे नावाचा पूल करून नदी ओलांडून, सैन्य परतीरास नेले व तिकडील प्रांतांत सेनापती भास्करपंतांच्या सैन्याने जुमाकूळ घातला व संजणी बसूल केली. ह्याच वेळी पंतांनी गंगाकाठी देवीची मूर्ति करून पूजाउत्सव करून विजयोत्सव केला असावा. ह्या उत्सवांत पंत व त्यांचे सैन्य निमग्न असता खानाने एकदम हल्ला केला व मराठ्यांस बेसावध गाठून त्यांना पळण्यास लाविले. असे महाराष्ट्र-पुराणांत म्हटले आहे. ह्यानंतर भास्करपंत नागपुरास आला, व लगेच बंगालवर पुनः सिसण्यादा चाल करून गेला.

भास्करपंतांची ही तिसरी स्वारी पुनः आपल्यावर आली हे प्राहासांच खान विलातुर झाला व ह्या मराठी सैन्याच्या आपल्या पाठीस लागलेल्या चक्रांत

एकदाचें कसें सुटतीं असें त्यास होऊन गेले. मराठ्यांशीं सरळ लढून त्यास आपण जागीं धसवूं तर शकत नाहीं. हे लक्षांत आणून अलिप्तानानें अखेरीस कुटील नीतीचा अवलंब केला व भेटीस बोलावून सेनापती मास्कररामास ठार करण्याचा धुड रचला. मास्करपंत ह्या वेळीं ओरिसा प्रांतांत बंगालमध्यें आला होता व त्याचा मुक्ताम कटया येथेंच खावणी ठोकून झाला होता. तेथेंच जवळ लानाकडील लोक सल्लोख्यास येऊन करण्यासाठीं तळ देऊन राहिले. मास्करपंतकडे मराठ्यांचा मुसलमान झालेला अलिफर लाल म्हणून एक सरदारीपर्यंत चढलेला पदस्थ होता. त्याच्यामार्फत लानानें हा कपटविशेष प्रयोग चालविला. मुस्तफालान व जानकीराम असे नवाबाचे दोघे कारभारी होते. त्यांचीं येणीं जाणीं मुलें झालीं व अखेरीस मास्करपंतानें नवाबाच्या डेव्यावर भेटीस जाण्यास ठरले. मास्करराम आपल्यापरीवर घीस सरदार घेऊन गेला. डेव्याचे तोंडाशीं हे दोघे कारभारी सामोरे स्वागतार्थ उभे राहिले. व मास्करपंत व त्याचे सरदार ह्यांस नवाबानें सन्मानानें आत नेऊन बसविले व बोळणीं मुलें झालीं. योद्ध्या वेळानें नवाब काहीं निमित्त करून एकटाच डेव्याबाहेर आला व येतांच आधीं बोलून ठेवल्याप्रमाणें डेव्याच्या तणावा एकदम तुटल्या जाऊन बेरा पाडून आत मास्करपंतासह सर्व सरदार पकडले व लगेच त्यांस तख्तारीनें कापण्यांत आले. अशा नीच प्रकारानें लानानें वीर मास्कररामाचा अंत केला. ह्या दुष्कृत्याचा पुरता सूड पुढें रघूजी भीमसेवानें व कोन्देराम म्हणजे मास्कररामाचा वंशु हानि (१७४८-५१ मध्ये) पुरेपूर घेतला. ह्या प्रकारे मास्करराम वीरस्वर्ग पावले व ती काल इ. १७४४ एवढाच सांगता येतो.

मास्कररामाच्या ह्या अडीच वर्षे चाललेल्या लढाया भोसल्यांच्या प्रमाणे महाराष्ट्राच्या इतिहासांत फारच उद्दीप्तक व उद्देगकारक होऊन राहिल्या आहेत. पेढे व भोसले ह्यांचे संघर्ष, दिहडीचें राजकारण, मराठ्यांचा स्वभाव ह्या त्यांतील मुख्य विचारणीय गोष्टी आहेत. त्यांचे विवेचन करण्याचें हे स्थल नाहीं. पण एवढें सांगणे इष्ट व आवश्यक वाटतें कीं, ऐ. कालोत्तरांगाल प्रांतांत मराठे व त्यांचा दरारा हा ह्या मास्कररामाबरोबर पडीवला. मास्कररामाच्या

स्वाभ्यानुळे कळकलेकर इमज बलारवास्यांनी आपल्या भोंवतीं कित्या बांधला व रक्षणार्थ एक खंदक खणून तयार केला. त्याला मराठ्यांचेंच नांव दिलें. बंगाल्यांत मुलाना भीति दाखविताना 'बुवा आला' म्हणण्या ऐवजी 'मराठा आला' ही प्रथा ह्या मास्कररामाच्याच स्वारीचा परिणाम म्हणून मुलें झाली. असे. मास्करपंताच्या पत्नीचे नांव ताई; व मुलाचे नांव काशिनाथ. मास्करपंताचे मृत्यूनंतर त्यांच्या पुत्राच्या नांवें सर्व वन्हाडचा बुभा रघूजीनें केंद्रन दिला (ऐ. प्र. क्र. १२ पहा) आणि नवीन १० हजार पौज ठेवण्यास सांगून गंगापतिनी घासदाणा घेत जाण्याचा इकाई दिला.

(२) काशिनाथ वर्फ कासीमास्कर (४). पाडेबाडीकर कोल्हटकराच्या-वेकी प्रसिद्ध बरि सेनापती मास्करराम त्यांचे हे एकुलते एक पुत्र होत. हे वर आलेच आहे. इ. १७४४ मध्ये मास्करराम वीरमरणानें घेत्यानंतर ह्या काशिमास्करास रघूजीनें वन्हाडचा बुभा सांगितला आणि नवी पौज बहा इ. ठेवण्यास सांगून गंगानदीपथेत घासदाणाचा इका घेत्याचा मान व उत्पन्नी दिले. ही इकाईत पूर्वी आलीच आहे. त्यावरून ह्या काशि-रावाच्या कार्यप्रारंभास इ. १७४४-४५ मध्येच प्रारंभ झाला. हा प्रथम पातुर येथें राहात असे व तेथें असताना ह्यानें सैन्य जमविण्यास प्रारंभ केला. पुढे ह्या काशिनाथास बंगाल्यांत स्वारीवर स्वाना करायें असा रघूजी मोसल्याचा घेत असल्याचें एका पत्रांत आले आहे. (क्र. १६ पहा.) त्याच्या पुढल्याच वर्गी भीमंत भाऊसाहेब पेशवे यांस ध्वंकटाराय मोरेकर यांनी कळविले आहे की 'कासी मास्कर यासी विसाजी वैन यांचे कन्येचा मजकूर आहे. (क्र. १८ पहा.) ह्यावरून इ. १७५० च्या सुमारास कासीरावाच्या लग्नासंबंधी बाटाबाट चालू झाली होती व तसेंच जानोजीच्या लग्नसमयी ह्या कासीरावास सेल, सिधद इ. मानाची वस्त्रे मिळाल्याचा उल्लेख पेशवे दतरांत आला आहे. (क्र. १९.) रघूजीचा पुत्र जानोजी व हे कासीराव कानें बरोपरीचेच आहेत. दुसऱ्या रघूजीची व नवाबाची भेट ह्या कासीमास्करनेच करून दिली. शेवट ह्या कासीपंतानें नवाबास दरबारांत मोहरा मजूर केल्याचा दाखला क्र. ४१ ह्या वे. द. तील पन्नावरून आढळतो. ह्या कासीरावास मास्कर,

रामचंद्र व कुण्हराव असे तीन मुलगे. पैकी दुसरा जो रामचंद्र त्याकडे अंतर्बद्धी प्रांतातील तीन परगण्यांची सुभेदारी होती (क. ६३). त्या सुभेदारीचा काल १८२९ हा आहे. त्यापुढे हेमजी अमरावतीचा जीव लागला. मराठ्याही संपली व त्या कोन्हेरराम-मास्कररामाचाहि यंथा अंतर्धान पावला.

(३) कोन्हेर राम

हे रामाजी नारायण ह्या प्रसिद्ध छत्रपुण्याचे मुत्तसी व विख्यात असे वडील पुत्र होत. ह्यांच्या कर्तृत्वाचा काल म्हणजे थो. शाहूछत्रपतींची कारकीर्द हीच. शाहू औरंगजेबाच्या अठरातून मुहून दक्षिणेत आल्या न्या वेळी हे कोन्हेरपंत आपल्या बापायरोबर शाहूला भेटले होते व ह्यांचे लग्न विठ्ठल कान्हो टोसर ह्यांच्या कन्येशी झाले ते शाहूमुलेंच होय, असे ऐ. प. ले. ४६४ मध्ये सांगितले आहे. ऐ. द. भाग १२ ले. १ मध्ये हे कोन्हेरपंत सेनापती खंडेराव दामाडे यांजकडे होते. शाहूच्या आलेनें थनाजी जाचवाकडे आले असे म्हटले आहे. कोन्हेररामावर शाहूची प्रथमपासून मजी होती व विश्वासाच्या मनुष्य म्हणून शाहूच्यास मानित असे. कोन्हेररामाची प्रतिष्ठा व वजनहि तसेच असे. कान्होजीकडून सेनापतीपदी पदवी काढून ती रघूजी भोसले यास देतांना कान्होजीकडे वकिली भाकी भरण्यास त्याचा सावकार रघुनाथ भट पटवर्धन फिपरे हा तयार होईना व रघूजीसहि जागीन होण्यास तो कबूली देईना. पण कोन्हेररामाच्या मध्यस्थीनें ती दोन्ही गोष्टीस सिद्ध झाला व त्यानें एक लक्ष रुपये शाहूच्या खजिन्यांत भरणा केले. कोन्हेरपंतास शाहूनें रघूजी भोसल्याची मुजमू दिव्ही. तिजवियर्षी असे कैफियतीत म्हटले आहे की, 'कोन्हेरपंत हे आमचे जांबई त्यास आम्ही हा मुजमूचा दरल आदण दिव्हा.' इतका आपलेपणा व घरोबा शाहू छत्रपतींचा कोन्हेरपंताविषयी होता. केवळ मुजमदारीच कोन्हेरपंताकडे नव्हती तर भोसल्यांचे विवाणगिरीचा कारभार व कडगिरीही त्याजकडे असून सरकारी पत्रावर 'लक्ष्मीकांत' हे निशाण करून ते पूर्ण करण्याचे काम ह्या कोन्हेरपंताकडेच असे. त्याप्रमाणे ह्या निशाणीची पत्रे सांपडतातहि. कोन्हेरपंताचा अस्सल पत्रांतील पहिला उल्लेख स. १७३४ मधील उपलब्ध झाला आहे. त्यावरून रघूजीच्या अंतस्थ विश्वासांतला हा कोन्हेरराम

दिसतो. रघूजीनें आपली वऱ्हे घेथील पाटिलकी कोन्हेररामाकडे कारभारासाठी सोपविली आहे. ह्या भोसल्यांची वैशेषी व शाहू ह्यांच्याशी किंचित, विरोधी दृष्टीचीच पाहणूक असे. आणि ह्या संघर्षांत रघूजी नार्क वारामतीकर ह्यांचा पाठिंबा भोसले यांस होता. तेव्हा वारामतीकराकडील राजकारणी सूत्रे ह्या कोन्हेरपंतामार्फतच रघूजीची चालत असत, ऐ. प्र. क. ८ पहा. सातान्यास हरप्रसंगी राहुन शाहूला ह्या संघर्षांत राखण्याचे काम हे कोन्हेरपंत करित. पण आपला धाकटा बिरबंथु मास्करराम ह्याचा बंगाल्यांत दुष्टपणाने वध झाल्यानंतर हा कोन्हेरराम विषण्विच व उदासीन झाला आणि कारभार सोडून पांढ्याडीस जाऊन उर्वरित आयुष्य ईशान्तिनाने सार्यकी करावे ह्या विचारांचा झाला. आणि कोन्हेरपंताचे पुत्र व पुतणे हेहि आतां कसे झाले होते, म्हणून त्यावर कारभार सोपवून तो निरोप मागत होता, पण रघूजीची इच्छा आपणाजवळ पंतर्नी असावे अशी मनापासून होती म्हणून केवळ रघूजीच्या आज्ञास्तव ते कारभार पहात होते. रघूजी भोसले व अक्कलकोटचे कलिंगा भोसले ह्यांच्या मधील कंशर कोन्हेरपंताच्याच विषयानाने झाला आहे. तात्पर्य, राज्यकारभारांतील मंत्रीपणाची जी प्रमुख कार्ये त्या सर्वांत हे कोन्हेरपंत असत. रघूजी व हे कोन्हेरपंत इतके एकरूप होते की, पुढे कोन्हेरपंत निवृत्तकार्य होऊन जे पांढव्याडीस गेले ते वरत नागपुरास येईवनात. तेव्हा रघूजीस आपल्या घरोबरीचा व मनमोकळे विचार बोलण्यास कोणी नाही असे होऊन तो बेचैन झाला आणि हा रघूजी कोन्हेरपंतास पत्र पाठवून म्हणतो 'आमचाहि वृद्धाकाल दुमचाहि वृद्धाकाल. अशा प्रसंगांमधी ह्मदी व आम्ही विभक्त असावे हे ईश्वरास मानत नाही ... पूर्ववत्प्रमाणे एकचित्त असल्या उत्तम आहे. तुम्हा यावयास अनमान कराल तर आमच्या गळ्याची आन असे.' (ऐ. प्र. क. २१ पहा) इतके लिहिले तरी कोन्हेरपंत तिकडे गेले की नाहीं, ह्याची बरोबर माहिती मिळत नाही. पण सातान्यास गेलेले दिसतात. काश्य, रघोजी व रणोजी ह्यांच्यांत बेवनाच होऊन रघूजीने रणोजीवर मोगळाचीच फौज पाठवून जावी असे केले. तेव्हा रणोजी ह्या कोन्हेरपंतासच 'आपण विस्तारवी' ह्या असे म्हणत आहे. (ऐ. प्र. क. २२ पहा.) असो; ह्याप्रकारे भोसल्यांची कामगिरी

दीन तसे करून हा कोन्हेरराम कृतकार्य झालेला आहे. हास वेळोवेळी बाबूकडून व रघूजीकडून गांधी वीर मिळाली आहेत. एक बाबुरजमीन, एकर, भोगाय, पांढेबाबी, पांढवगवची कळणिसी यांनी संपादिली होती. कोन्हेरवंत यांस सहा पुत्र. पैकी रामचंद्र उर्फ बाबुराव हे कर्ते निघाले.

(४) रामचंद्र उर्फ बाबुराव कोन्हेर (४) - हे पांढववाडीकर कोळटकरांपैकी एक राजकारणी पुरुष होत. हे आपल्या यशिलांच्या व खुलते आस्तरराम यांच्या कार्यात त्यांस सहाय्यक असत. ऐ. पत्रांतून तसे उल्लेख आले आहेत. बाबूजी नार्हक बारामतीकर यांची मोसल्याने जे राजकारण चाले त्यांतहि त्यांचा भाग आहे. ऐ. क्र. ८ पहा. रघोजी मोसले व त्यांचा चुलतमाऊ कान्होजीचा पुत्र जो रावाजी यांचे नेहमी वितुष्ट असे. त्यांच्या भाऊप्रसंगी हा कोळटकर कारभारीमंडळीची स्थिति अवघड होऊन बसे. एखादे वेळी हे बाबुराव व मास्कररामपुत्र काशिनधराव हे अद्याप प्रसंगाने नागपुराहून पातुर येथे जाऊन राहात. रघोजीचा व हा बाबुरावाचा पत्रव्यवहार चाले. म्हणजे कोन्हेरवंत असतांच त्यांचा मुलगा कारभारांत होता. ऐ. प्र. क्र. १७. पुढे बापायरोपर तोहि पांढेबाडीस गेला असता त्यांस येऊन येव्यामहल रघोजीने पत्री बगवत दालवून लिहिले आहे. हा रामचंद्र बाबुरावची दिवाणगिरी जानोजी मोसले यांच्या कारकीर्दीत झाली आहे. रघूजीच्या मागे सेनासहस्रमुखाचे पद कीर्णास घावे पावहल जानोजी व मुचीजी हा दोघा भावांत तेंढा लागला तेव्हा जानोजीसच वकील मिळाली हावहल हा नाकुसवास पेशवे यांकडे स्थाना केले आहे. याच वेळच्या मजराणाचा प्रकरणात देवाजीपंत चौरवीडे हा सविस्तीर शहाण्यातला दुसरा शहाणा उदयास आला. झानंतर पण सबकरच निजामाकडे बरीच पालमेळ चालली होती. मराठ्यांना अनुकूल असलेला गाजीउद्दीन हा निजामाच्या जागी येणार की काय अशी चिन्हे दिसत होती. तसेच निजामाकडील सलाबतजंग व बखालतजंग यांच्यांतहि दोन पक्ष माजले होते. सलाबतजंग हा पेशव्यांच्या बाजूला होता. आणि शहानवाजखान हाहि पेशव्यांच्या चौरणास अनुकूल असलेला दिवाण झाला होता. आणि त्याबाबतीत राजका- रण हा बाबुराव कोन्हेररामामार्फत चालले होते व त्याबद्दलचे पत्र ऐ. प्र. क्र.

२७ हे आहे. हे ए. १७५७ मधील पत्र असून त्यानंतर म्हणजे १७६१ मध्ये बाबुराव पांढेबाडीस आल्याचे क्र. २९ च्या पत्रांत नमूद आहे. मध्यंतरी हे बाबुराव उत्तोरकडेहि जाऊन आले होते. यांच्याच मार्फत गणेश संभाजी खड्गेकरांचा प्रवेश नागपुरकरांकडे झाला. यांचीचा सुभाहि यांकडे असल्याचे आढळले. देवाजीपंत चौरवीडे हे नागपुरकर भीमल्याकडे आल्या- नंतर तेथील कारभारांत आणखी एक पदर उत्पन्न झाला. हे बाबुराव व देवाजीपंत यांत शेंद येत चालली. त्यामुळे कारभारी म्हणून नांव जरी बाबुराव कोन्हेरचे तरी देवाजीपंतांचेहि प्रस्थ वरेंच जड होत चालले होते. अशा प्रसंगीचेच एक पत्र क्र. ३८ हे आहे. हा जानोजीची कारकीर्द रघूजीप्रमाणे दुसऱ्या एका कारणाने पार प्रसिद्ध व पालमिलीची झालेली आहे व ती दीर्घकालिकहि आहे. त्या मानाने हा बाबुराव कोन्हेरचीहि कामगिरी विविध अशी झालेली सहजच दृष्टीस पडते. सातारच्या मठातील हंसपुरी गोसावी व बाबुराव कोन्हेर हेहि भोसलेवंशच्या भाऊवंदकींत दिस- तात. मध्यंतरी म्हणव्यापेक्षा जानोजीच्या कारकीर्दीच्या अखेरीस हा बाबुरावाकडील मुजमूची कामगिरी घेतली गेली होती असे दिसते. कारण १७६९ मध्ये हास त्या पदाचा अधिकार पुनः दिलेला आहे क्र. ४४. तसेच दिवाणगिरीहि एकदा काढून पुनः मिळाली आहे. क्र. ४५ हे सर्व देवाजीपंतामुळे झालेले होते. ह्यापुढे मात्र बाबुरावांचा उल्लेख कमी आला आहे. पुढे बाबुरावांची प्रकृति बिघडून ते देशी म्हणजे पांढववाडीस येऊन राहिले व लयकरच स्वर्गस्थ झाले. त्यांस चार पुत्र. यांजविषयी मागे माहिती आली आहे. बाबुराव यांस मोसले यांकडून खवरीचा भान मिळाला होता. ह्याखेरीज इतर सरंजाम व उत्पन्न होतेंच.

*(५) बळवंतराव कोन्हेर - बाबुराव स्वदेवी गेले व पुढे ते वारले. त्यामुळे कारभार अस्ताव्यस्त होऊ नये म्हणून जानोजीवावांनी बाबुरावाचे बंधु बळवंतराव यांस पत्र पाठवून बोलावून घेतले व सांगितले की सेनासाहि- बांचे पद आम्हांस मिळाले ते तुमच्या यशिलांच्या प्रसादाने होय. आम्ही तीर्थस्पर्शानी तुम्हां चौघा भावांस एक सनद करून दिली आहेच. आम्ही तुमचे जातीचे नांवाची २ री सनद, १० हजार रुपये शिवाय करून देतो.

* ऐतिहासिक पत्रव्यवहार पान ४२६ वरून झालील माहिती घेतली आहे.

तेव्हा बळवंतराव म्हणाले की, माझे एकट्याचे नांवची नको. आम्हा चौदा माघाच्या नांवाची द्यावी. त्याप्रमाणे भोसल्यानी हाक १६७९ मध्ये ५० हजार रुपये सालिना वंशपरंपरेची सनद करून दिली व बळवंतरावांस दयाणागिरीची आशा झाली. त्याप्रमाणे बळवंतरावांनी दिवाणगिरीचा कारभार केला. पण राजेशी दिवाकर पुढीलचम यांच्या प्रारब्धोदय दिवसदिवस श्रीमंतांची कृपा होऊन झाला. बळवंतरावांस सोडून राज्यकारभार होऊ लागला. तेव्हा बळवंतरावांनी विचार केला की दोघे कारभारी एकदिल नसल्यास व एकाचिन्ताने न वागल्यास शिवासतीस घेऊन बसून बडिलांचे लौकिकास दुषण लागेल म्हणून यात्रेचा बहाणा करून देशी निधीन आले ते पुन्हा नागपुरास गेलेच नाहीत.

जिवाजी बळवंत—बळवंतराव देशी आल्यावर पुढे त्यांचा काळ साव्या-नंतर त्यांचे पुत्र जिवाजी यांस श्रीमंत वापूसाहेबांनी ११२ पत्रे पाठवून नागपुरास हाके १७०८ मध्ये बोलावून घेतले व म्हणाले की 'हे राज्य तुमच्या बडिलांचे कुरेचें होय. तुम्ही येथेच नागपुरास राहावे. तुम्हास दर-साल २१०० रुपये तैनात मिलेल. ' त्याप्रमाणे ते नागपुरास प्रवेष्ट करीत राहिले. पण पुढे हाके १७३९ मध्ये राज्य बुडाले व इंग्रजी अम्मल सुरू झाला. तेव्हा दरसाल ६०० रुपये व १०० रुपयांचा एक गांव अशी नेमणूक झाली. जिवाजी बळवंत हाके १७४२ स वारले. तेव्हा त्यांचे पुत्र

बापूजी जिवाजी—यांचे नांव नेमणूक करून दिली. पुढे हे देशी गेल असता भोकाव्याचा गांव महकूम करून फक्त नगरी नेमणूक ६ रूपायांची तेवढी चालू ठेविली. ती हाके १७६६ पर्यंत चालली. पुढे यांस कामाविशींचे काम दिले ते हाके १७७५ पर्यंत झाली केले. पण एलीयट साहेब वडादुर यांनी यांचे कामांत काहीएक अंतर नसता हे वृद्ध झाले म्हणून कामाविशींचे काम काढून घेतले व त्यांच्या निर्वाहाचा वेदीबस्त संपरागत करभ्यास येईल म्हणून सांगितले. रया बापूजीचा कुलगराज नावाचा एक पणतू हयात आहे. अशा प्रकारे त्या कोल्हटकर घराण्याचा इकडील राजकारणीतला शेवट झाला.

प्रकरण ७ वे

आधुनिक प्रसिद्ध पुरुष

अच्युत बळवंत

ऐसी रूपे अमृतें । आश्वे सफुरती अनंते ।
तेव तेव नमस्ते । नमस्तेवि म्हणे ॥

अच्युतराव कोल्हटकर यांचे चरित्र इतके विविधतेने, वैचित्र्याने भरलेले व नटलेले आहे, इतके आपत्तींनीं गळथजलेले आहे, आणि अशा-तुनहि त्यांचे लिखाण इतके वाक्यवकाकृतींनीं रंगदार, भरदार, ओजस्वी व नाशिमयपूर्ण उतरले आहे, विशेषतः हे सर्व केवळ भारताहितार्थमुद्धि ठेवून बडलेले असल्यामुळे इतके लोकविलक्षण पण आदरणीय आणि अम्यस-नीय झालेले आहे की, त्यांच्या चरित्रास व चरित्रास जोड नाही असेच म्हणजे प्राप्त आहे. त्यांच्या एवढा वाक्ययवीर अम्य झालाच नाही. अशा सोळांतर पुरुषांचे चरित्र, चरित्र नव्हे चरित्राचे दिग्दर्शन येथे करावयाचे आहे.

अच्युतराव कोल्हटकर हे कोल्हटकर कुळातील वार्डे वात्सेवी सातव्या पिढीतील होत. त्यांचा जन्म इ. स. १८७९ मध्ये झाला. त्यांचे चुलते बळवंतराव व पिते वामनराव (६). बळवंतराव त्यांना प्रथम मुलगा नव्हता म्हणून हे अच्युत वामन, बळवंतराव यांजकडेच असत. लहान-पणासून बळवंतराव यांजकडेच असल्यामुळे त्यांचे नांव अच्युत बळवंत असेच हे रयतः सांगत व इतरही म्हणत. एका हद्दीने त्यांच्या चरि-त्रातील वैचित्र्यास येथूनच प्रारंभ झाला असे म्हणव्यास हरकत नाही. त्यांचे शिक्षण चालू असताच त्यांची कल्पकता, लेखनाची हीस व प्रयत्न-वाद हे गुण निदर्शनास येऊ लागले होते. कॉलेजमध्ये असतानाच त्यांनी नाटके व लेख पांथर एवढा विल्लूत निवेश लिहिला होता की तो पाहून अध्यापकांना केवळ अचंबाच घाटला, हे बी. ए. एलएल. बी. झाले व नागपुरास बकिलीला त्यांनी सुस्वात केली. पण हे स्वतंत्र वृत्तीचे, बुद्धिमान

य संदे लेखक असल्यामुळे केवळ यकिलीचे बंदे होऊन राहणारे नव्हते. ह्यांनी आपल्या चुलतभावास सातात्याहून पोलाबून बेऊन नागपुरास देश-सेवक हा छापखाना व वर्तमानपत्र सुरू केले. त्यापूर्वीच त्यांचे लग्न सातारचे श्री. दांडेकर यांच्या कन्येशी झाले होते. देशसेवक पत्र सुरू करण्यापूर्वी ते सुभ-सूचक (इ. १९०१) ह्या साप्ताहिकांत लेख लिहीत असत. इ. १९०७ मध्ये देशसेवक पत्र सुरू केले. हे राष्ट्रीय पक्षाचे व राष्ट्रीय वृत्तीचे असल्यामुळे देशसेवकांतील त्यावेळचे लेख म्हणजे नागपुरांतील राष्ट्रीय वृत्तीची परीक्षाच होय. तेव्हा टिळकाच्या कर्तव्यगारीचा मध्यान्ह होता; सर्वत्र त्यांच्या मताची छाप बसलेली होती, कीमिद नागपुरास बोलविलेली होती आणि अथवा कोण पाहिले हा प्रश्न राहणारा होता. अर्थात ह्या प्रभात राष्ट्रीयताचा मान कोणास द्यावयाचा असा महाशब्दांतील तरंगांपुढे प्रश्न होता. त्या वेळचे अभ्युतराव हे तरंगाचे प्रतिनिधी होते. अभ्युतरावांचे त्या वेळचे देशसेवक-मधील लेख म्हणजे इतके सदैवोद्य, स्थिर व तीव्र असून त्यांतील विचार-सरणी इतकी घोर व दृढत व्यक्त करणारी आणि आकर्षक असे की हे लेख तरुणांना व विद्वानांनाहि मान्य होऊन त्यांचे विस्तृत एकप्रकारे भारव्यापारले होते. हा प्रभाव जसा जनमनावर तसा इकडे परकीय ईशज-कारकावर होई. हे लेख म्हणजे आपली सत्ता पोखरणारी एक शक्ति असे त्यांचे वाङ्मय लागले आणि त्याचा परिणाम व्यावसायिक तो झाला. म्हणजे देशभक्त-अभ्युतराव यांस दोन अर्धीच न्याची सक्कमजुरीचा शिक्षा झाली व इकडे त्यांचे पत्रहि बंद पाडले गेले. अभ्युतरावांचे दुर्दैववासांतील हाच ऐक-ताच अंगावर दाहारे येतील. त्यांच्या पायांतील ती जखम वेढी त्यांना एका दुर्दैवातून दुसऱ्या दुर्दैवात नेत असतां स्थानवर उडीत पडली व जों. मुंज यांच्या चित्ताची कालव्याकालव होऊन गेली. एकंदरीत छळ अतीव झाला. दुर्दैवातून सुटका झाली पण अभ्युतराव मताने व मनाने अभ्युतच राहिले. मात्र बाह्य परिस्थिती सरकारी बरेपत्त्याने इतकी बदलली होती की अभ्युत-रावांना काय करावे असे होऊन गेले असल्यास नवल नाही. ह्यापुढे अभ्युत-रावांच्या आयुष्याचा चित्रपट इतका निराशिराळा परिस्थितीतून गेला की चळविलेपट हे हि नांव त्याला तोडके होईल. अभ्युतरावांनी एकेवर आठ दैनिक इतके काढली. पैकी इंग्रजी दोन असून मराठीपैकी काही म्हणजे

तीन एकाच वेळी त्यांनी चालविली होती. ह्याच वेळी इंग्रजी दैनिक चालूच असे. सामान्यतः १९१५ पासून १९३१ पर्यंत म्हणजे आयुष्याच्या अखेरीपर्यंत त्यांनी ही ९ दैनिके एकानंतर दुसरे अशा प्रकारे काढली. दैनिकाद्वारे सरसाविक वृत्तपत्रांही ते चालवीतच असत व त्यांचीहि येरीज आढापर्यंत होते. पण त्यांचे साप्ताहिकांपेक्षा दैनिकावर प्रेम पार. दैनिक इतकल लोकप्रिय करून ते चालविल्याची प्रथा अभ्युतराव यांनीच सुरू केली. हे त्यांच्या आयुष्यातील उल्लेखनीय कार्य होय. आता त्यांतील एकहि दैनिक बाहेर नाही. पण जी दैनिके चालू आहेत त्यांचा मार्ग व त्याविषयीची आज्ञा ही अभ्युत-रावांनीच उत्पन्न केली हे निर्विवाद होय. ज्यांना किंचित अधरओळख होती त्यांना शब्द, वाक्ये व लेख वाचनाची गोष्टी अभ्युतरावांनीच लाविली. असे लेखकपणाने लिहिलेले, साथे, सोपे व रीजच्या व्यवहारांतील प्रसंगा-वर उभारलेले, सहज व नित्याच्या भावेंतील वाक्यप्रचार व दृढांत बाहून सुगम पण अलंकृत करून नटविलेले, व खुलविलेले, पाटलीप्यापासून लंगोठ्यापर्यंत सर्वांना प्रेरक व उद्बोधक असे अभ्युतरावांचे लेख असत. वर्तमानपत्रे म्हणजे इंग्रजी भिक्ष्यांनी वाचावयाची गोष्ट, खेडेगांवांतील सेतकन्यांनी व गिरणी-तील मजुरांनी वाचावयाची व समजूत प्यावयाची बापद नव्हे, ही जी प्रथा ती बंद पाहून मराठा तितक्या सर्वांनी ते वाचावे व त्यांतील विचारांनी आचार सुधारावा, हे दुर्गांतर अभ्युतरावांच्याच नावावर भावी इतिहास-काराने लिहिले पाहिजे. अभ्युतरावांची कल्पकता व प्रतिभा एवढी दांडगी की, त्यांचे प्रत्येक लिहिणे नवे असावयाचे. लोकमान्यावर अभ्युतरावांचा खतुलनीय भक्ति होती. त्यांची मते व कार्ये अभ्युतरावांचे महाशब्द समाजातील न हाललेल्या लालच्या धरापर्यंत नेऊन पोचविली. मध्यम-पदलोपी समास म्हणजे पैसाफंड ह्या लोकमान्यांच्या एका व्याख्यानांतील कीटीवर अभ्युतरावांनी इतका सुंदर व सोपा लेख लिहिला की त्या केडाची तितकी परिपूर्ण कल्पना अन्य भारावर लेखांनीहि पुरती येजे कठीण; त्यांच्या लेखांचे मथळे अगदी सामान्य जनांना आकर्षक वाटत; आणि त्या लेखांतील विचार राष्ट्रीय वळणाचेच असत. 'राजांचा राजा' म्हणून मेघरागावरील लेख, असे कितीतरी लिखाण अभ्युतरावांचे प्रलीभनीय

Images to in Mahas
as C.D. Rao. See
www.shrikrishna.org
Research Political Situation
in Andhra Pradesh

आहे. कित्येकदा अगदी ओगळ हेडिंगेहि त्यांनी घातली आहेत. ' पहिली रात्र, इ. पण आंतील विचार सुप्रमार्ती वाचावे असे मंगलमयच असत. अभ्युतरावांनी नाटके लिहिली, लुकधा, निबंध, गोष्टी, कहाण्या तसेच साहित्यविषयकहि त्यांनी बरेच लिहिलेले प्रसिद्ध असून अप्रसिद्धहि बरेच आहे. येदभाष्याच्या भाषांतरासाठी त्यांनी भुविशेष मासिक सुरू केले, उपाचारिक वैदिक तत्त्वज्ञानप्रणित लेखासाठी चालविले. संक्रांतीचा तिळगूळ म्हणून सर्व धर्मासंप्रदाया त्या त्या धर्माचे वैशिष्ट्य सांगणारा ग्रंथ प्रसिद्ध केला. हा ग्रंथ अतिशय उत्कृष्ट व अभ्यसनीय झाला आहे.

अभ्युतरावांचे वक्तृत्वहि अमाप व सहजसुंदर असे. एखाद्या कवनेची सजावट व स्पष्टता इतक्या विविध प्रकारांनी ते करीत की श्रोत्याला त्यांच्या शब्दभांडाराचे व वाक्यरचनाविषयकतेचे कौतुक वाटे. ते प्रत्युत्क्रमाने असल्यामुळे प्रसंगानुसार बोलत व श्रोत्यांना प्रतिसादी आपण मधीन ते एकट आहो असे वाटे. त्यांनी एक नाटक कंपनीहि काढिली होती. त्यावेळाच्या जाहिराती इतक्या कुत्रेखोतपत्र होत्या की जाहिरात देणे ही एक कला आहे हे जनतेला अभ्युतरावांनी पटविले. त्या कंपनीत ते स्वतः असत व खेळात कामहि करीत. हे काम फारच अवघे असे. नाटक स्वतःच लिहिलेले असावयाचे हे निराळे सांगणे नको. नाटकाचे संविधानक, नाटकाचे नाव व आंतील रचना व मांडणी इतकी आकर्षक आणि आवेष्टाकारक असावयाची की प्रेक्षकांनी व वाचकांनी अभ्युतरावांच्या प्रतिभेने आश्चर्य-भूडहि व्हावे. नाटकाचे नाव स्तुतवाच्येपर पुढच्या पंचरयच्यात किता साठवण्यांतहि ते नाटक होईल अशी त्यांच्या कंपनीतले जाहिरात फडकावयाची. ती पाहून मग लोकानी व कंपनीतील पायी मंडळींनी 'साहेबांना' एकदमच विचारावयाचे की जाहिरातीतल्या नाटकाची कॉपी कोठे आहे ! म्हणजे ते नाटक लिहिलेलेहि नसावयाचे आणि नाटक वेग्या शनपारी रंगभूमीवर येणार म्हणून त्याची जाहिरात ! पण आश्चर्याची व एक प्रकारे अभिमानाची गोष्ट अशी की, महाराष्ट्रातील अभ्युतराव ह्या लेखकभेडाने अंकापाठीमार्गे अंक क्रमाने त्यांतील निरनिराळ्या पात्रांच्या संभाषणासह लिहून घावे आणि असे ते नाटक, जाहीर साप्ताह्यप्रमाणे आठपण्यांत रंगभूमीवर बांधे. तागर्थ, अभ्युतरावांची स्मरणशक्ति, कल्पकता व लेखनशक्ती केवळ प्रशंसनीय होती. हेच स्थावरन आणखी एकदा सिद्ध होते, असे

अभ्युतरावांचे लेखन व वक्तृत्व आणि उद्योगकर्तृत्व असतां प्रामांी म्हटल्याप्रमाणे त्यांना आपर्णीत दिवस का कंठावे लागले ! त्यांचे उत्तर असे की, ह्यांचे कोणचेहि करणे अचाट, अकाट व अतर्क्य असे. म्हणजे त्यांनी प्रथम क्षुतिशील सुरू केला पण प्रादकांना किती स्पर्शांत केवढे मासिक आगण देतो व ते अक्षरपर्मत तसेच देत राहू की काय हा विचारच नाही. अर्धेच सगळ्या मूलपत्रांदिकांचे. अभ्युतरावांचे मन योग्यासारखे, बुद्धि स्वासाप्रमाणे विशाल, कर्तृत्व भगीरथाप्रमाणे; पण हा सर्व गाढा हिशोबाशीत चालावयाचा. एणाच वेळी अनेक उद्योग चालायवाचे. निरनिराळ्या मासिकांतून लेख, लतःभ्या दोन्हीसिन्ही पत्रांतून लेख, स्वतंत्र ग्रंथलेखन, भाषणे इ. इ. सगळे त्यांचे सुदीस व त्यांचे चित्तवृत्तीस सहज असले तरी व्यवहाराच्या बाजारांत ते विमरदिलेची ठरे आणि शेवटी अभ्युतराव हे कर्जवाजपरीच राहिले. कागदपत्रे, लिखाणी व छपाईवाले, ह्यांच्या पैसाचा लफडा अभ्युतरावांच्या मागला कधी सुटला नाही. पण ह्यांचे लेखन तसाहि स्थितीत चालूच असवयाचे. सारांश, दारिद्र्याची झळ त्यांच्या व्यवसायास सदाची होती, तरी त्यांची चित्तवृत्ति कधीहि विचलित झाली नाही. कित्येक वेळा ह्या दारिद्र्याने अभ्युतरावांना आपली लेखणी मॉले विकानी लागली.

अभ्युतराव असे हे खेदे लेखक इ. स. १९३९ मध्ये कालवश झाले. त्यांच्या मधाची ठोकळ यादी अन्यत्र दिली आहे. अभ्युतराव ह्यांचा प्रभाकर म्हणून एक मुलगा आहे; हल्ली हे आभिकेंत आहेत. त्याजविषयी माहिती ह्या पुस्तकांत अन्यत्र आली आहे.

श्रीपाद कृष्ण

की हे सरस्वतीचे निजस्थान ! की हे नाना (वाळव) कलांचे जीवन ! महाराष्ट्राचे भूषण ! श्रीपाद कृष्ण !

ह्यांच्या घराण्याचे कीकटांतील गांव नेवरे व देशावरील गांव वैराट नगरी म्ह. घाई हे होय. ह्यांचा जन्म २९ जून १८७१ साली नागपूर दारुनी झाला व ह्यांचे बालपण बुलढाणा व अकोला येथे गेले. ह्यांना साप्तरन मातेनेच स्नाना जननीचे कधी स्मरणहि होऊं दिले नाही, इतके प्रेमळपणाने व यत्किचित् आवाळ होऊं

न देतो ह्यांचे संशोधन केले. हे सहास्रात वर्षांचे असतांना गोष्टी मोठ्या जटकदारपणे सांगत. लहानपणीच ह्यांना एकदा अर्धगवामुचा बटका आला होता. लवकरच ते त्यातून पूर्ण बरे झाले. ययाच्या वाराच्या वर्षी मराठी पांचव्या इयत्तेत असतांना ह्यांनी एक नाटक लिहून काढले होते, म्हणजे तेव्हापासून ह्यांना लेखनाचा नाद होता. विशेष मोष्ट ही की, पुढे ह्यांनी गुप्तमंजुष, प्रेमधीधन ही जी नाटके लिहिली त्यातही क्वांतीस कल्पना घेतल्या असे एक सुलमालिका म्हणून पेक्षा की नाटक ह्यांनी इंग्रजी पांचवीत असतांनाच लिहिले होते. ह्या त्यांच्या नाट्यलेखनकलेला संगीतकलेची जोड घरण्याच वातावरणात मिळाली. वडील कृष्णाजी-पंताना गाण्याची फार आवड. मुलांना घेऊन ते किलोस्करमंडळीची नाटक पहाण्यास जात व आठवड्यातून एक दिवस ते मुलांकडून मुरात त्यातील पदे म्हणवूनही घेत असत. तेव्हा हे श्रीपाद मोरोबा बाबोलाकरांची पदे म्हणत. हायस्कुलात असतांना ह्यांनी इंग्रजी कांदयच्या व जॅडिसन, गोल्डस्मिथ, स्कॉट इत्यादि घोर ग्रंथकारांचे ग्रंथ वाचले होते. विशेषतः निबंधमालेची तर ह्यांनी जणू पारंपरिक आरंभिली होती व त्यामुळे ह्यांनी त्या वेळच्या बहर्नाकुलर एक्झॅमिनेशनच्या व्याकरण, कविता व निबंध-रचना ह्या परीक्षेत बसून पहिले वडीस म्हणजे द. म. दहा क. ची स्कॉलरशिपही मिळविली होती. ह्या विजयामुळे श्रीपाद कृष्णाच्या आधीच्या महत्वाकांक्षी मनाला आत्मविश्वासाची जोड मिळून ते अधिक उत्साही व अभ्यासी बनले. हे सन १८८८ मध्ये मॅट्रिक झाले. ह्यांचे उच्च शिक्षण डे. कॉ. मध्ये झाले, तेथे ते पहिले वर्षे लोडले तर जवळ जवळ आजारीच होते. पण बुद्धिमत्ता, प्राक्कशक्ति व मनाचा निश्चय ह्यामुळे ह्यांनी दोन वर्षांचा अभ्यास पाच वर्षांत करून हे १८९१ मध्ये बी. ए. झाले. कॉलेजमध्ये असतांनाच ह्यांचा प्रसिद्ध न. चिं. केळकर ह्यांच्याशी स्नेह जडला व शेकर मोरो रानड्यांचे चि. शुनाथपंत हेहि ह्यांचे मित्र झाले होते. येथेच त्यांना वयोतिथिविषयाव्हेहि सूक्ष्म ज्ञान श्री. ए.टी. यांच्याकडून मिळाले. कॉ. मध्ये असतांना वेळोवेळी अभिमानाने ज्या नाट्यप्रयोगाचा उल्लेख केला जातो त्या मृच्छकटिक नाटकांत ह्या श्रीपादरावांनी शकाराच्या विटाचे अभिनयपूर्ण असे काम

केले होते. डॉ. वे शिक्षणानंतर हे वकिलीच्या अभ्यासासाठी मुंबईत गेले. तेथे असतांना ह्यांनी आपला पहिला टीकालेख विक्रमशायिकला हा विविधज्ञानविस्तारांत प्रसिद्ध केला (१८९२). ह्यावेळा ज्या लेखामुळे ह्यांची विशेष प्रसिद्धि झाली तो लेख म्हणजे पुढल्याच वर्षी प्रसिद्ध झालेला संगीत शापसंभ्रमावरील टीका. ह्या टीकालेखाच्या योगे श्रीपाद कृष्णांनी दोन गोष्टी एकसमयावरचेवैच साधल्या. पहिली ही की, नाटक आणि नीति हे दोन परस्परविरोधी शब्द होत असे जे सुशिक्षित व संस्कृत म्हणविणाऱ्या समाजालाहि वाटू लागले होते त्यास आळा बसला. आणि दुसरी गोष्ट ही की, टीकालेखाचा हा नवा प्रकार. ह्यानंतर श्रीपादकृष्णरचित 'वीरतनय' ह्या नाटकाचा उदय झाला. हे नाटक किलोस्कर मंडळीने पसंत करून त्याचे प्रयोगहि केले. ह्यांत कुंगार-रस मर्यादित असून त्याला वीरसाची जोड देण्यांत आली. ह्या नाटकाने नाट्यवाङ्मयांत एका नव्या इष्ट सुधारणेलाच जन्म दिला असे झळ आणि नाटकाचा कर्ता वीर ठरला. म्हणजे हे नाटक इंग्रजीवर येण्यास थरेच अंतराप व अनेक थिरी आली, टीका अनेक ह्याच्या, गाढवाच्या पाठीवर नाटकाची जाहिरात चिटकवून ते उपद्रास्य ठरविण्याचा प्रयत्न झाला. पण शेवटी ते नावाप्रमाणेच वीरतनय ठरले आणि त्याचे प्रयोगांमार्गून प्रयोग होऊ लागले. ह्या नाटकावरील टीकांना श्रीपादरावांनी "वीर-सनयाची ढाल" म्हणून एक गलेरीस वि. आ. विस्तारांत उल्लेख व लक्ष-तोड लेख लिहून उत्तर दिले व हे प्रकरण संग्रहित. पण ह्या मानगडीत श्रीपाद कृष्णांचा कापद्याचा अभ्यास मागे पडला व १८९४ च्या एवजी १८९७ त ते पलपल. बी. झाले. नंतर श्रीपाद कृष्णांनी अकोला येथे प्रथम वकिलीस प्रारंभ केला. श्रीपादरावांच्या पायास इसब होती. त्यांच्याने चाल फार करवत नसे आणि अकोल्यास तर एक मैला-च्या अंतराने दोन कोठे. तेथे जाण्याचा त्रास वाटून त्यांनी १८९८ मध्ये ते अकोला सोडून तेव्हास येथे गेले. तेथे त्यांनी ६ वर्षे वकिली केली. तेथील कोर्टच १९०५ मध्ये उठून सामगांवांस आल्यामुळे हे सामगांवाला १९१८ साली आले. जळगाव आमोद येथे स्वतंत्र कोर्ट उघडले म्हणून हे तिथेच गेले व तेथेच ते शेवटपर्यंत होते. अशी ही त्यांची व्यवसाय स्थळांतरी झाली.

इ. १८९८-१९२७ पर्यंतच्या २९ वर्षांत श्रीपाद कृष्णांनी अनेक विद्वन्मन्य असे लेख, पंडितमान्य अशा टीका, विनोदी कथा, नाटके, कविता मादसल्या इ. बहुविध असे चिंतनार्थ वाङ्मय निर्माण केले आहे. त्यांच्या लेखांची व प्रथांची यादी पुढे दिली आहे.

श्रीपाद कृष्णांचे सर्व वाङ्मय त्यांच्या स्वतंत्र बुद्धीचेच निदर्शक आहे. लक्ष्मणजी त्यांना दत्तक देण्याच्या प्रथ निषाल असता ते जसे त्यांत आग्रहले नाही तसे त्यांच्या वाङ्मयांत त्यांनी दत्तक असे कोणाचे काही घेतले नाही. त्यांची उद्योगशीलता दादगी व महत्त्वाकांक्षा मोठी होती व त्याला साजेल अशी बुद्धीची तीमताहि कौतुकास्पद अशी होती. विचारांची स्वतंत्रता, विनोदातील नाविन्य, कल्पनेची रमणीयता व चमत्कृतिजनक श्रोतिकम ह्या चार गोष्टी श्रीपाद कृष्णांच्या कोणाचाहि लेखनांत आढळतील. ह्यांचा विनोदाचा प्रकार तर केवळ अपूर्व आहे. मराठी वाङ्मयांत यक्षरीच्या विनोदाचे दालन श्रीपादकृष्णांच्या कृतींचेच विशेषत्व करून मंडित झालेले आहे. व ते कित्येकांना गुह्यानी झाले आहे. नाटक, कादंबऱ्या, कविता, विनोदी लेख इ. वाङ्मयलेख तर लिहिलेच; विवाय व्योतिभार्यही त्यांनी एक प्रथ लिहिला आहे. एकदां तर तांजळी येथील व्योतिभार्येसनाचे अप्यक्ष से होते. म्हणजे काव्याला लागणारी प्रतिभा आणि शास्त्रीय विपवाळ लक्ष्यगारी तर्कशुद्ध दृष्टि ही दोन्ही त्यांचे ठावी होती. ह्यांचे टीकालेख इतर लेखारिशां वाचकास न्या त्या विषयाचे सखोल व नेमके ज्ञान देणारे वाटतात. भेदक बुद्धीने सूक्ष्म सूक्ष्म विचारांचे पदर त्यांत सोदरक्षण उलगडून दाखविलेले पाहून वाचकाच्या शुद्ध शास्त्रीय ज्ञानांत भर पडून तो लेखकास भन्वभाव देत राहतो.

श्रीपाद कृष्ण हे सुधारकाप्रिय होते. स्त्रीशिक्षण, भिक्षुवापन, जातिभेद, स्त्रियांचे हक्क, पुनर्विवाह, असह्ययुद्ध इ. विषय प्रमुखत्वाने त्यांनी आपल्या सर्व लेखनांतून विवेचिते आहेत. सामाजिक यत्नांचा प्रसार त्यांनी आपल्या नाट्यादि लेखनांतून जितका केला तितका समाजाच्या खालच्या थरापर्यंत अग्न्य कोणाकडून फारसा झालेला नाही.

श्रीपाद कृष्णांचा स्वभाव प्रेमळ, विनोदी व करारी असे. त्यांच्या आवाजांत गोडी असे. ते आपली पदे प्रसंगी म्हणून दि दालवीत असत.

त्यांच्या भाषणांत-उपमा, अलंकार, कीट्याकार येत व ते सर्व आकर्षक असे. ह्यांचे चरित्र छोटेंसे श्री. लानोसकर यांनी लिहिलेले असून त्याचे पश्चात् अनेक वृत्तपत्रकारांनी व मासिककारांनी स्वतंत्र अंक काढले व त्यांतून ह्यांच्या चरित्राची, अग्रपेक्ष लेखनकृतींची वर्षभर जाळी आहेत. शिवाय कोल्हटकरांचे माडलोलकर चौगुनी काढलेले स्वतंत्र मोठे पुस्तक आहे. तेंच सध्या मान्य अमृत त्यांचे सर्व निवडक वाङ्मय उपलब्ध करून देणारे आहे. श्रीपाद कृष्णांचे वाङ्मयशिव्य व भक्त महाराष्ट्रात किंवहुना हिंदुस्थानातहि प्रथम आढळतात. अगो. त्यांजमिपर्यंत येथे केवळ पारिच्यात्मकच लिहिणे प्राप्त आहे. भारतीय वाङ्मयाला भूषणविभारा हा विद्वान लेखक आपल्या ज्ञानबळाने महाराष्ट्र चारदेस सेतोपवून घेण्याच्या इ इ व्या वर्षी इ. १९१४ साली अंतर्धान पावला. ह्यांच्या भाषेने नांव समा-वाह. त्यांचे वय ५८ वर्षांचे आहे. ह्यांना चार मुलगे व एक कमळा नांवाची मुलगी आहे. त्यांची माहिती अन्यत्र दिली आहे.

भाऊराव कोल्हटकर

‘अद्भुत होय स्वाभाविक, देण ईश्वराचे’ ॥ दासबोध

कोल्हटकरकुलाला व त्याबरोबर ते ज्या समाजातील त्या समाजाला जी पुरुष आपल्या गुणांनी मोहित करता साता, इतकेच नव्हे तर ज्यांनी एक नवीन प्रथाच, की जी पुढे चढती पावती चालू राहिली? अशी चाल केली ती वेगळ्या घातेचा एका पुढारीपदाधित पुरुष म्हणजे लक्ष्मण बापूजी कोल्हटकर हा होय. ह्यांचे घरचे शेषणनाव भाऊराव असे होते. हे उाकट व अधिर्तीय असे नट होऊन गेले. त्यांचा परिचय पुढील चरित्रप्रबंधाने देत आहो.

भाऊरावांचे घराने मूळचे माखजन (ता. संगमेश्वर जि. रत्नागिरी) येथील असून देशावरील त्यांचे मूळ गांव बरोदे हे होय. तेथे भाऊंचे आज्ञे विभनायक्या हे देवाचार असेरीस कथेकरी म्हणून आले. गायक-बाईतून तेव्हा त्यांस दोनघे व. चे वर्षासन मिळाले होते. ह्या विभनाय-कुवांचा बापूजी म्हणून एक मुटगा होता. हेहि पुढे कथा करीत असत, त्यांस बापूजीचा म्हणत. ह्याच बापूकुवांचा दुसरा मुटगा चारित्रनायक भाऊराव हा होय. ह्या भाऊरावांचा जन्म हा. १७८४ (फागुन ह्या

श्रीवां पुढे उभा करीत. भाऊरावांच्या गुणमुळे नाटकाकरता नट की नटाकरता नाटक हा प्रश्न उभा राहत आला होता. कारण भाऊरावांच्या गानमाधुर्यामुळे गद्य नाटके पश्यवेच पारण करती होती. (सोमनाथनंतर शाकुंतल नाटक भाऊरावांकरता संगीत झाले). नाटकाच्या काही अंगांत केवळ भाऊरावांकरता म्हणून पदे वातली गेली. भाऊरावांनी इ. १८९१ नंतर स्त्रीपात्रांचे काम न करण्याचे मनांत आणिले तेव्हा किलोस्कर मंडळीतील उर्वरित नट व इतर जनता ह्यांस नाटकच करणे व पहाणे नको असे होऊन गेले. म्हणजे नाटकांत मुख्य नायिकांचे हेच काय ते खरे प्रधान काम असा समज झाला.

तात्पर्य, सहजाभिनय व ती, ती येव असेपर्यंत स्थिर टेंपण्याची दक्षता ही त्यांचे ठिकाणी अप्रतिम होती. त्या वेळचे नेटिव्ह ओगिनियन, केसरी, अभ्युदय, इंदुप्रकाश इत्यादि वृत्तपत्रांतून नाट्यासंबंधाने ह्या किलोस्कर मंडळीच्या व भाऊरावांच्या नाट्यकृतीमुळे भारदस्त लेख येऊ लागले होते. विशेषतः भाऊरावांची स्तुतिस्तोत्रे सुरू होऊन मोठमोठे शास्त्रीयज्ञित व रुक्ष विषयांतून लक्ष घालणारे सरस्वतीपता व साखळ ह्यांसही आपण एकदा नाटक पहावे अशी इच्छा होऊन ती ते पूर्ण करू लागले. कृष्णा-नंद सरस्वतींनी तर नाटक पाहिले व 'आनंदोद्धारपत्रिका' म्हणजे मानपत्रच पाठविले. सुर्वेस मानपत्रही भाऊरावांस मिळाले होते. 'तुमच्यामुळे प्राचीन काव्यांतील मदन, रती, इत्यादीची वर्णने दृष्टिगोचर झाली; 'द्वितीय मदन' अथवा 'सर्वावलोकन-महस्तुत' म्हणून तुमच्या-सारखे पुरुष नट म्हणून काम करण्यास प्रवृत्त झाले. इ. १९०१ मध्येस आहे. भाऊरावांनी विलायतेस जावे व तेथे आपल्या गुणांचा परिचय करून देऊन शास्त्रा मिळवावी असेहि म्हणजे मित्रमंडळीस मिथाले होते. असे.

भाऊरावांचा किलोस्करमंडळीशी प्रथम जोकर, नंतर भागीदार व मग मालक म्हणून संबंध आला होता. मध्यंतरी व. ५ हो पर्यंत द. म. त्यास वेता येईल इतकी प्राप्तिची मजल आली होती. महाराष्ट्र, माळवा, गुजरात, पंजाब, मध्यप्रांत व कर्नाटक इतक्या प्रांतांतील प्रमुख शहरी ही मंडळी फिर. पुनः पुनः ह्या कंपनीने यांचे व आप्पावर खेळासागून वेळ व्हावे असा संकल्पना आग्रह असे. भाऊरावांची गाणी म्हणजे पदे आपाळपुढाच्या तोंडा

इतकी झाली होती की, वाघेरी गाण्याच्या वेळी, लोकांचे गुणगुणणे हे गारे भाऊरावांच्या गानाचे अनुकरणानेच नटलेले व प्रचुरित झालेले असे. त्यावेळीस त्यांच्या गाण्याच्या आसरासदि भाऊरांनी आपले संगीत शास्त्रशुद्ध व लोक-प्रिय करून टाकले होते. काही संस्थानांतून भाऊरावांना गुणी गद्यरचा आपल्या दरबारी परिवारांत असावा असे म्हणून तशी प्रवृत्ति भाऊ-रावांकडे केली होती. पण संस्थाप्रधान राहून लोकसेवा करणे हेच अधिक बरे असा विचार करून भाऊरावांनी ती आश्रय स्वीकारला नाही. भाऊंचा एकंदर आयुर्दाय जवळ अडतीस वर्षांचा. त्यांनी २० वर्षे नाट्यकलेची उपासना व महाराष्ट्रलोकांनुराजन उत्कृष्टपणे केले. भाऊ-रावांनी १८९७ नंतर स्त्रीभूमिका केली नाही.

भाऊरावांचे जीवन संस्थामय झाले होते. अण्णांच्या मागे संस्था चालविणे हे त्यांनी आपले ध्येय ठरविले होते. गुणी होणे, त्याद्वारे आपण मोठे व लोकिकवाद् होणे आणि हे मोठेपण संस्थेच्या पार्श्वी वेंचणे ही बुद्धि भाऊरावांचे दिमून येते.

अशा महाराष्ट्राच्या नटश्रेष्ठस रोवटी उदराचा विकार जडला आणि त्यातच व. १८९२ माघ व. ९ (१९०१ फ.) भाऊरावांचा स्वर्गवास चडला. भाऊरावांच्या मागे त्यांची भार्या सरस्वतीबाई ह्या वारिस राहिल्या होत्या. भाऊरावांना एक अपत्य झाले होते पण ते अस्यवयीच झाले. सरस्वती बाईंनी काशिनाथ नांवाचा दत्तक पुत्र घेतला (हे पाहके पराण्यांतील मुलेंच) सोमंत हे वारिस आहेत. (भाऊरावांचे चरित्र डॉ. बा. मुजुमदारवृत्त स्वतंत्र पुस्तककरूपाने प्रसिद्ध होऊन त्याच्या दोन आवृत्तीदि १९०१ व १९१४ निघाल्या आहेत.)

प्रकरण ८ वें

लेखक व त्यांचे लेख.

घराणें १-नेवरें

गणेश श्रीधर

संसारमार्गोपदेशिका

वाल्कल्लण श्रीधर

१ पळसाडांची सांगणूक, २ वन-
स्पतिशास्त्र, ३ प्राणिशास्त्र, ४ हिंदु-
स्थानातील पक्षी, ५ कीटकशास्त्र, ६
इंद्रियविज्ञान, ७ पदार्थविज्ञान, ८
खाद्य पदार्थांचें पृथकरण, ९ कृषि-
शास्त्र-जमीन, १० पिकावरील कीड
व तीव्र उपाय, ११ सृष्टिनिरीक्षण
भाग १, १२ सृष्टिनिरीक्षण भाग २,
१३ रामेश्वरयात्रा, १४ कलकत्ता.
१५ काश्मीर, १६ सृष्टिशास्त्र,
(भूगोल-खगोल), १७ वीरहटकर
कुलवृत्त १८ जमीन भूमिति-भाग १
१९ नवीन भूमिति-भाग २, २०
कमिक पुस्तकांतील शास्त्रीय भाग

घराणें ३-पेण

श्रीधर लक्ष्मण

हैदरुक्त ऑफ् ड्रॉइंग भाग १ व २.

मोरेश्वर पुरुषोत्तम

अमृतानुभव ग्रंथाच्या मूळओळ्या-
तील गूढ शब्दांची परिभाषा,

घराणें ४-वाई

महादेवशास्त्री गोविंद

१ आयेली, २ कोलवसवा
वृत्तांत, ३ पदार्थ व चलन, ४
पदार्थविज्ञान शाल.

चित्तामण गणेश

१ रामराज्यविषयीय उत्तरार्थ २
वेष्णावा बाजार उत्तरार्थ.

अच्युत बलवंत

दैनिकें:-संदेश (सं. १९१५-२१)
मेसेज इंग्रजी (सं. १९१७), संजय
(सं. १९१८), इंदुप्रकाश (लेखक
१९२१), वंदे मातरम् (लेखक
१९२२), संदेश (सं. १९२३),
स्वातंत्र्य (लेखक १९२४), संदेश
(सं. १९२८-३०), यक्षस्त
(सं. १९२९), दैनिक वृत्त (ले.
१९३०), डेली न्यूज (ले. १९३०),
प्रभात (ले. १९२९-३१),

साप्ताहिकें:-शुभाशुभक (लेखक
१९०६), वैशेषिक (सं.
१९०७-८), सुदर्शन (ले.
१९२१-२२), टिळक (ले.
१९२२), युगांतर (सं. १९२४),
आयूक, वनसंग्राम (ले. १९२४),

विशूषक (सं. १९२०), आयूक-
नगर (सं. १९२५-२७), संदेश
(सं. १९२७),

मासिकें:-भुतिवाच (सं. १९१२-
१४), उषा (सं. १९१३), महा-
द्वंद्वमंगलमाला (सं. १९३०).

नाटकें:-विदेकानंद, नारिंगी-
निशाण, तारु तेलीन (अप्र.),
वटवोला (अप्र.), चांदबिंबी
(अप्र.), देवी अहिष्वा (अप्र.),
सिने काव संगितलें (अप्र.),
सौख्यसोपान, मस्तानी, नूतनचंद्र,
(अप्र.), इत्यादी पुर्ण अपूर्ण (अप्र.),

कादंबऱ्या:-ईशानाचा पराभव,
लोकमान्यांच्या समाधीपुढे, साधु की
सैतान (अपूर्ण), चोरून कुंभन
(अपूर्ण), नर्सची कण कदाणी
(अपूर्ण).

गोष्टी:-पहिली रात्र, दुसरी
रात्र, गिरगाटलली शेणो, रंगाला
रसूल (सरकारजमा). कोल्हापूरच्या
अकाशदिव्य, गुलाबी विधवा, मोला
सांग,

ग्रंथ:-चोरी कशी करावी, सक्ती-
चीया शिळगुळ म्ह. सप्रे धर्मोची
परिचय, सी. घस्तलावहितांची पत्ते,
मगतसिंगाचे चरित्र (सरकारजमा),
शबू गंधु चरित्र, नाना करारीचा
पोवाडा (सरकारजमा).

प्रस्तावना:-सम्राट अशोक,
भस्मासुर, दर्पादीलत, जेथे-जवळकर.

लेख:-चिदमयजगत, मनोरंजन,
गौड, करमणूक, प्रभात, मनोरमा.
कविता:-मन्कुण, कैवारी, गणेश
पुराण-ओव्या.

श्रीपाद कृष्ण.

१ नाटकें:-मुलमालिका, २ वीर-
तनय, ३ सुकनायक, ४ जन्म-
रहस्य, ५ गुप्तमंथन, ६ मतिधिकार,
७ प्रेमशोधन, ८ सहचारिणी, ९
परिवर्तन, १० सधुपरीधा गण, ११
शिव पावित्र्य.

लघुकथा:-१ गाणारे येन, २
पति हान स्त्रीचा अलंकार, ३ सप-
दिका, ४ सरोव विचारें पावस.

कादंबऱ्या:-१ दुष्टणी की दुष्टरी,
२ श्यामसुंदर.

कविता:-१ तो दिन, २ अनुभव
सुप्त, ३ खरी माऊजीज, ४ मुलकीचे
हम, ५ छत्राचे उपकार, ६ भयंकर
जाणति, ७ एका स्त्रीची पर्जन्य-
विषयक कल्पना, ८ मृत अगत्याचे
रोवटचे कुंभन, ९ सुलकर जाणति,
१० स्थितंतर, ११ विलक्षणन्याय-
सभा, १२ सृष्टिदेवता व हृदय-
देवता, १३ आमगाडी.

टीकात्मक लेख:-१ विक्रम-

शाशिकलावरील टीका, २ शापसेधम, ३ पण लक्षांश कोण घेता, ४ हिंदुधर्म आणि सुधारणा, ५ वामन राजा ओक बांचे पुण्यभावात्मक चरित्र, ६ कल्याणदान क्रिया वर्ण, ७ दीन सामाजिक नाटक, ८ माधवनिधन नाटक, ९ मेकथेय नाटकाची दोन भाषांतरे, १० गायकवाड सरकारांची पुस्तक माला, ११ मुक्ता, १२ पाकशास्त्र, १३ सोमप्र, १४ अण्णा फिलोसफराने चरित्र, १५ सद्यः स्थितिप्रति दीन नाटक, १६ मराठी भाषेचे संप्रदाय व म्हणी, १७ महामाया व देववानी अथवा विद्यासाधन, १८ प्रेमाभास, १९ पुढारी रामायण, २० तोतयांचे बंड, २१ पुरुषांचे बंड, २२ रागिणी, २३ प्रेमाभास नाटक, २४ ग्रहगणित, २५ नक्षत्रविज्ञान.

लेखा:-१ साक्षीदार, २ कुटुंब, ३ क्षमगा, ४ सुदाभ्याचे बोध, ५ गणेशचतुर्थी, ६ गवई, ७ हजामतीची नीतिमीमांसा, ८ भविष्य कथनाची साधने, ९ माहितीकाका, १० माझ्या भीष्मप्रतिशेधा विजय, ११ लक्ष्मणभारंभ, १२ श्रावणी, १३ मराठी वाक्यांतील विशेष व त्यांचे उगम, १४ वर्तमानपत्रकर्ता, १५ मुंबईचा दीपोत्सव, १६ मुंबईचे

प्रदर्शन, १७ चोरांचे संमेलन, १८ अठरा घान्यांचे कोडबोले, १९ लेखनकलेतील स्थिरवर्त, २० आमचे बैठे लेख, २१ भाषा व इतिहास, २२ साहित्यपरिपदेची तयारी, २३ चित्रकार, २४ छायाचित्रे उर्फ फोटो, २५ साधु संत, २६ पांडू ताम्याची निर्जळी एकादशी, २७ मराठीतर, २८ मराठी वाक्य व स्वागलंवन, २९ मराठी ग्रंथसंग्रह, ३० यांथिक स्वमत्कार, ३१ भारतीय एथोसिगमिनि, ३२ धीस्तनयाची डाल, ३३ शीतोपायन ३४ कथासतक, ३५ चार माटकांतील छंदर कतार.

घराणें ५ वें-मुसळ

वासुदेव शिवराम:-१ राणा प्रताप, २ कीर्तन सदाफिनी तरंग भाग १ व भाग २, ४ टिळक-जन्माख्यान पूर्वसंग, ५ समर्थ, ६ शिवाजी, ७ सतिशैवध्या ओढ्या, ८ चैतन्य भासिक.

घराणें ६-टेंपुर्गी

जनाईन रामोदर:-१ भावी स्मृती, २ आमची धर्मादायवदति, ३ आमची कुटुंबव्यवस्था.

घराणें ७-सांगली

देसबंत वयकटेश:-१ गीताघने

अथवा गीतारहस्य संग्रह, २ अमृत भागवतादर्श, ३ वेदांतातील अश्वेय याद, ४ ऋग्वेदांतील गूढविद्या, ५ श्रीनिरंजन स्युनाथ यांच्या लेखांचा संग्रह.

दामोदर यशवंत:- खिवांचा कर्मयोग

घराणें १० वें-गारवडे

गजानन शंभूक:-१ कारकून, २ विभक्त की एकत्र, ३ परावर्तन,

घराणें ११ वें-पुणे

प्रो. गोपाल बाळकृष्ण:-
I Text book of Inorganic

chemistry for L. Sc. 2 Chemical analysis for I. Sc. 3 Lessons in Practical Chemistry for I. Sc. 4 Lives & works of eminent Chemists Part I for B. Sc.

५ आहार आणि पोषण

घराणें १२ वें-आंजलें

विठ्ठल महादेव-सौख्य निधान काव्य.

घराणें १४-तासगांव

बाळकृष्ण रामचंद्र-हिंदुस्थानचा इतिहास (भाषांतर)

प्रकरण ९ वें

पदवीधर

डिप्टी, लायसेन्स, डिप्लोमा, ग्रीडर वगैरे उच्चदरजाच्या परीक्षा.

घराणें १ नेवरे

डिप्लोमा-बाळकृष्ण श्रीधर

L. Ag. 09; महादेव बाळकृष्ण B.A. 4; LL. B. 08. लक्ष्मण बाळकृष्ण B. A. 14. M. A. 17; दत्तात्रय बाळकृष्ण B. A. 20. LL. B. 23. कु. कृष्ण बाळकृष्ण B. A. 25. M. A. 27; अनंत शंकर B. A. 21. केदार नारायण B. A. 34. गणेश महादेव B. Sc. (Eng.) 38

डिप्लोमा वगैरे- बाळकृष्ण

श्रीधर D. Ag. 03. F. R. O. 24. S. T. C. 02. 1st L. C. P. 8. 27 हरी बाळकृष्ण D. E. E. 26. वामन केशव Sub-Overseer 1913, पांडुरंग केशव I. C. P. 8. 28 वल्लभ विनायक H. P. 33. दत्तात्रय राघो, विसाजी राघो, व शंकर राघो District Pleader, मेरिनाहुरंग L. C. P. 8. महादेव काशिनाथ Sculptor, शंकर काशिनाथ Artist
घराणें २ रें पांडववाडी.

लक्ष्मण (याज्ञराय) हयमंत Sub-Overseer 1904

घराणें ३ रें-पेण.

डिप्टी-लक्ष्मण शिवराम B.A. 71,
वासन महादेव B. A. नाशयण
महादेव B.S. ० वासुदेव पुणेसम
B. A. 33, गीयाळ महादेव B.Com.
डिप्टोमा वगैरे-शिवराम नाशयण
L. M. E. दत्तात्रय नाशयण D. E.
E. श्रीधर लक्ष्मण Shading
Painting, Wood-carving &
पांशुंग पुणेसम Artist

घराणें ४ रें-वाई

डिप्टी-श्रीपाद कृष्ण B. A. 92, L.L.
H. 28, प्रभाकर श्रीपाद B. A. दिगांबर
कृष्ण B. A. 97, L.L. B. 01, विमल
देशपांडे B. A. 28, M. A. 26,
सरला कीर्तने M. B. B. S. 1934,
सरला सुश्रीधर B. A. अभ्युत
बळवंत B. A. 01, L.L. B. 00,
मनुसाई राजाराम B.A.

घराणें ५ रें-सुरुड

डिप्टी-नीलकंठ विष्णु B.A. 02,
हरी विष्णु B. A. 03, L.L. B. 10,
डिप्टोमा वगैरे-गोविंद विष्णु
L. M. E. सिताराम वासुदेव
Over-Door, शेकर सिताराम
L.T.M. 1900, वासुदेव विष्णु H.P.,

घराणें ६ रें-टेंभुर्णी

डिप्टी-दत्तात्रय शेकर B. Sc. 36
अनेत विनायक L. M. B. बालकृष्ण

अनेत D. M. E. 31 D. O. E. 32

घराणें ७ रें सांगली

यशवंत व्यंकटेश B. A. 96,
L.L. B. 13, नरहर व्यंकटेश B.A. 03,
दामोदर यशवंत B. A. 25, वासुदेव
यशवंत B. Com. 26, M. Com. 31,
लक्ष्मण यशवंत B. A.,
श्रीपाद यशवंत B. So.

घराणें ८ रें-नासीक

रामचंद्र विष्णु B. A. 22,

घराणें ९ रें जळगांव दामोद

विनायक गंगाधर B. A. 35

घराणें १० रें मारवडें

गजानन व्यंकट B. A. 23
सीताराम व्यंकट H. P. 34

घराणें ११ रें-पुणे

गोपाळ बालकृष्ण B. A. 1900,
M. A. 06 गोविंद गोपाळ
B. Sc. 29, M. Sc. 34,
कृष्णाजी गोपाळ B. Ag. 31.

घराणें १४ रें-तासगांव

बालकृष्ण रामचंद्र B. A. 22
M. A. 25, T. D. (London 31)
गोपाळ रामचंद्र B. A. 31, M. A.
कीर्तनाहि घराण्यांत आढळत
नाहीत.

शामराव बळवंत M. B. B. S. 30
सखाराम हरी-पेनुहत्या विलाप, एस्.
बी. कोतहटकर Sub-Overseer 15

सूची

विद्यमान व्यक्तींची ही सूची आहे पण उद्या दिवंगत व्यक्तींचा
उल्लेख ३, ६, ७, ८, ९ प्रकरणांत आला आहे त्यांचाहि
यांत समावेश केला आहे, व त्यांच्या नावांमागे + अशी
सुण केली आहे. आंकडे पानांचे आहेत पण

वैराग्य कंठांमाला आंकडा विडीचा आहे.
पान ८५ ८५ ८५ ८५

अभ्युत अनेत ४५ (७), ८५ कमलाकर नरहर ६६ (६), १४०
अभ्युत कृष्ण ४३ (१०), ८१ काशीनाथ अनेत ४५ (७), ८४
+ अभ्युत बळवंत ५७ (७), काशीनाथ कृष्ण ४१ (९), ७९
१११, १६९, १७६, + काशीनाथ भास्कर १५, १९, १७
१८० २४, ४९ (४), १५७

अभ्युत लक्ष्मण ६५ (६), १३८ काशीनाथ लक्ष्मण ६५ (७), १४०
अनेत कृष्ण ४५ (६), ८४ + सी. कुसाबाई रघुनाथ ३१, ४८
अनेत गोविंद ४७ (६) (५), ८७

अनेत विनायक ६१ (८), १२३, कुसुमाकर अभ्युत ५७ (८), १११
१८० कृष्णाजी केशव ४३ (१०), ८०
अनेत शेकर काशिनाथ ४९ (८), कृष्णाजी गोपाळ ६४ (६), १३९,
८५ १८०

अनेत शेकर राघो ४३ (१०), कृष्णाजी गंगाधर ५५ (८), १०७
८२, १७९ कृष्ण दत्तात्रय ५३ (९), ९६

अनेत सखाराम ५१ (८), ९२ + कृष्णाजी बालाळ ३३, ६६ (३).
आविंद कीर्तने ५१ (१०), ९३ कृष्ण बापू ३९ (९), ७८

अरुण दत्तात्रय ३५ (१०), ७२ कृष्णराव बासुराव ५१ (९) ९३, १६२
अयधूत विनायक ६६ (६), १४३ कु. कृष्णा बालकृष्ण ७३, १७९

अशोक यशवंत ६२ (९), १३० कृष्णाजी महादेव ४९ (१०), ८८
अंताजी कृष्ण ४१ (९), ७९ कृष्णाजी रामचंद्र ६४ (६), १३३

कमलाकर शेकर ३५ (९), ७४ कृष्ण वासुदेव ६४ (६), १३३

कृष्ण शिवराम ६१ (९), १२६	गणेश (वसंत) महादेव ३५ (१०), ७१, १७९.
केशव गजानन ६४ (८), १३५.	गणेश महादेव मोरी ३९ (९), ७९
केशव गणपती ९३ (९), १३१	गणेश (मनुकर) रामचंद्र ५१ (१०), ९१
केशव नारायण ३७ (९), ७६, १७९	गणेश लक्ष्मण ५१ (९), ९२
केशव राधो ४३ (९), ८०	गणेश विष्णु ४७ (७), ८६
केशव स्वकंठेश ३५ (१०), ७४	गणेश शिवराम ५९ (९), ११७+
कोटो लक्ष्मण ३९ (८), ७८	+ गणेश श्रीधर ३५ (८), ६८, १७६
कोल्हटकर शंभूक ५१ (९), ९२	गोपाळ अनेत ६१ (९), १२३
+ कोल्हटकर राम १२, १४, १५, १६, १८, ४८ (३), १५८	गोपाळ गोविंद ४७ (६)
गजानन कमळाकर ३५ (१०), ७४	गोपाळ बाळकृष्ण ६४ (६), १३६, १७९, १८०
गजानन शंभूक ६४ (७), १३५, १७९, १८०	गोपाळ रामचंद्र कृष्णाजी ६६ (५), १४१, १८०
गजानन नारायण ६६ (६), १४३	गोपाळ रामचंद्र बायजी ३७ (८), ७७
गजानन लीलाकंठ ३५ (१०), ७३	गोपाळ रामचंद्र रायजी ५१ (८), ९३
गजानन बाबुदेव ४३ (११), ८२	गोपाळ विष्णु ४३ (११), ८१
गजानन विष्णु ४७, (८)	गोपाळ श्रीधर ३९ (१०), ७९
गजानन श्रीधर ३५ (१०), ६९.	गोपाळ सीताराम (भिकाजी) ३७ (८), ७५
गणपति यळवेत ६४ (६), १३३	गोपाळराव माधवराव ५३ (१०), १०६, १८०
गणपती विनायक ६६ (५), १४०	+ गोपाळराव लक्ष्मण २९, ५० (५)
गणपती विष्णु ४९ (९), ९०	गोपाळ गणेश ६३ (७)
गणपति शिवराम ६१ (८), १२२	गोविंद अनेत ६१ (९), १२३
+ गणेश कृष्ण १९, २२, ५२ (४), १००	

गोविंद कृष्ण ३५ (१०), ७४	चंद्रबुड गणेश ६३ (७),
गोविंद गोपाल ६४ (६), १३६, १८०	चंद्रकांत महादेव ४५ (८), ८५
गोविंद दिनकर ५७ (९), ११४	चंद्रशेखर चित्तामणी ५७ (९), ११३
+ गोविंदमठ नारायण ३१, ५६ (४), ११०	चंद्रशेखर बाबुदेव (प्रभाकर) ६२ (१०), १३०
गोविंद महादेव ४५ (८), ८५	जगन्नाथ विष्णु ६३ (८), १३२
+ गोविंद रामनाथ ३०, ५४ (४)	+ जनार्दन दामोदर ६१ (७), १२४, १७८
गोविंद रामचंद्र ३७ (८), ७७	+ जयराम बाबुराव ३२, ४८ (५)
गोविंद विनायक ६६ (५), १४०	जयवंत महादेव ४५ (८), ८५
गोविंद विष्णु ५९ (८), ११५, १८०	जयवंत यशवंत ६५ (७), १३८
गोविंद शिवराम ५९ (९), ११७	+ जितराजी यळवेत ५० (५), १६२
गोविंद शेकर ६१ (१०), १२२	शिवक कृष्णाजी ५५ (९), १०७
गोविंद श्रीधर ३९ (१०), ७९	शंभूक गंगाधर ५१ (९), ९२
गंगाधर चित्तामण ६४ (७), १३३	दत्तात्रेय गणेश विठ्ठल ६५ (६), १३८
गंगाधर नारायण ५५ (१०), १०८	दत्तात्रेय गणेश शिवराम ५९ (१०), ११७
गंगाधर ललाशम (बाबुराव) ५१ (८), ९२	दत्तात्रेय गंगाधर ६४ (८), १३३
गंगाधर श्रीधर ५३ (९), ९९	दत्तात्रेय गोपाळ ३७ (९), ७७
गंगाधर श्रीपाद ४९ (१०), ८९	दत्तात्रेय नारायण ५३ (८), ९५, १८०
चित्तरंजन चित्तामण ५७ (८), ११३	
चित्तामण गणेश ५७ (७), ११२, १७६	दत्तात्रेय बाबुदेव ४५ (७), ८४
चित्तामण नारायण ६६ (६), १४३	दत्तात्रेय बाळकृष्ण ३५ (९), ७२, १७९
चित्तामणी रामनाथ ६३ (९), १३१	दत्तात्रेय भारकर ४९ (९), ९०
चित्तामण लक्ष्मण ५३ (८), ९७	दत्तात्रेय महादेव ४१ (१०), ७९
चित्तामणी बाबुदेव ६४ (६), १३३	दत्तो राधो ४३ (९), ८९, १७६
चित्तामणी विनायक ४३ (११), ८०	
चित्तामणी चित्तामणी ५७ (८), ११३	

दत्तात्रिय शंकर गणपती ६१ (१०), १२२, १८०
 दत्तात्रिय शंकर लक्ष्मण ४७ (७), १८७
 दामोदर गोविंद ३७ (९), १७६
 दामोदर जनार्दन ४५ (७), ८४
 दामोदर दिनकर ३९ (१०), ७८
 दामोदर यल्लवंत ६४ (६), १३३
 दामोदर महादेव ४९ (१०), ८८
 दामोदर यशवंत ६२ (९), १३०, १७९, १८०
 दामोदर बासुदेव चिमा ३९ (८), १८०
 दामोदर विनायक ४३ (११), १८०
 दिगंबर कृष्ण ५७ (७), ११४, १८०
 दिनकर बापूजी ३९ (९), ७८
 दिनकर भास्कर ५५ (१०), १०८
 दिनकर रामचंद्र ५९ (८), ९३
 दिनकर श्रीपाद ५७ (८), ११४
 दिवाकर विष्णु (यदुपति) ४५ (६), ८३
 दिवाकर श्रीपाद ५७ (८), ११४
 धुंभिराज नारायण ६६ (९), १४३
 नरहरी कोंडो ३९ (९), ७८
 नरहरी गंगेश ४५ (६), ८५
 नरहरी गोविंद ३७ (८), ७६
 नरहरी विनायक ६९ (५), १४०
 नरहरी व्यंकटेश ६२ (८), १३०, १८०
 नारायण केशव ३५ (९), ७४
 नारायण गणपति ६१ (९), १२२
 नारायण गोपाळ ३७ (८), ७६
 नारायण (आनंद) दत्तात्रय ३५ (१०), ७२
 नारायण पांडुरंग ४५ (७), ८४
 नारायण महादेव कृष्ण ५३ (१०), १०३, १६०
 नारायण महादेव लक्ष्मण ४९ (१०), ८८
 नारायण रामचंद्र ५५ (९), १०८
 नारायण बासुदेव ३७ (९), ७६
 नारायण विष्णु ४३ (११), ८१
 नारायण हरी काशिनाथ ४१ (१०), ८०
 नारायण हरी गणेश ५७ (८), ११२
 नीलकंठ गणेश बापूजी ६५ (७), १३९
 नीलकंठ गणेश, हरी ६६ (७), १३९
 नीलकंठ वामन ५६ (७), ११६
 नीलकंठ विष्णु ५९ (९), ११९, १८०
 नीलकंठ शिवराम ५९ (९), ११७
 पद्माकर (नधु) विनायक ५५ (९), १०८
 पद्मशराम बासुदेव २८, ३०, ३१, ४८ (५), ८९

प्रभाकर महादेव काशिनाथ ४५ (८), ८५
 प्रभाकर महादेव परशुराम ४१ (१०), ७९
 प्रभाकर (पद्माकर) रामचंद्र ५७ (८), १११
 प्रभाकर वामन ४३ (११), ८१
 प्रभाकर शंकर ३७ (९), ७५
 प्रभाकर श्रीपाद ५७ (८), ११४, १८०
 प्रभाकर सदाशिव ६४ (७), १३५
 +पार्वतीबाई देवचे २१, २२, २४, २५, ५२ (४)
 पांडुरंग कृष्ण ४५ (६), ८४
 पांडुरंग केशव ४३ (१०), ८२, १७९
 पांडुरंग गोपाळ ३७ (९), ७५
 पांडुरंग गोविंद ३९ (९), ७६
 पांडुरंग पुरुषोत्तम ५३ (१०), १०४, १८०
 +पांडुरंग विठ्ठल ३३, ६६ (३)
 पांडुरंग विष्णु ४७ (७), ८६
 पांडुरंग शिवराम ५३ (९), ९५
 पुरुषोत्तम कृष्णाजी ४७ (७), ९५
 पुरुषोत्तम गणेश ६५ (७), १३९
 पुरुषोत्तम गोपाळ (बाबूराव) ४९ (१०), ९०
 पुरुषोत्तम दिनकर ४५ (६), ८३
 पुरुषोत्तम विनायक ६६ (६), १४३
 स्यामाबाबू गोविंद ३७ (९), ७७
 यल्लवंत नरहरी ६२ (९), १३०
 यल्लवंत नारायण ६६ (६), १४३
 +यल्लवंत रामचंद्र ५० (४), १६१
 यल्लवंत वामन ४३ (११), ८१
 यल्लवंत विनायक कृष्ण ६४ (७), १३५
 यल्लवंत विनायक शिवराम ३५ (९), ६७, १७९
 येंडो रामचंद्र ३७ (८), ७८
 +बापूजी शिवाजी ५० (६), १६२
 बाळ चित्तामणी ४३ (१२), ८०
 बाळकृष्ण अनंत ६१ (९), १२३, १८०
 बाळकृष्ण गोविंद ३७ (५), ७६
 बाळकृष्ण नारायण ६५ (६), १३८
 बाळकृष्ण पांडुरंग ३७ (९), ७७
 बाळकृष्ण भास्कर ४९ (९), ९०
 बाळकृष्ण मोरेश्वर ४३ (१०), ८३
 बाळकृष्ण रामचंद्र ६६ (५), १४०, १७९, १८०
 बाळकृष्ण शंकर ३७ (१०), ७५
 बाळकृष्ण शंकर ३५ (८), ६९, १७६, १७९
 बाघकृष्ण हरी ५७ (८), ११२
 बाळ लक्ष्मण ६५ (६), १३८
 भाऊ यल्लवंत ६१ (९), १२३
 भास्कर कृष्ण गंगाधर ५५ (९), १०८

भास्कर कृष्ण मेरिश्वर ५३ (९), १०३
 भास्कर दिनकर ३९ (१०), ७८
 भास्कर नरहरी ४५ (७), ८५
 + भास्कर राम १२, १३, १४, १५, ४८ (३), १४९
 भास्कर श्रीपाद ५७ (८), ११४
 भालचंद्र गोविंद ५९ (१०), ११९
 भालचंद्र नारायण ३५ (१०), ७४
 भालचंद्र भीमराव ३३ (५), ११४
 भालचंद्र शिवराम ५३ (९), ९५
 भालचंद्र हरी ५७ (२), ११२
 मधुकर यशवंत ३२ (९), १३०
 सी. मनुसाई रामाराम ११६, १८०
 मनोहर लक्ष्मण ३५ (६), १३८
 मनोहर शंकर ३७ (९), ७५
 मधुसूदन दत्तात्रेय ५३ (९), ९६
 मधुसूदन पांडुरंग ४५ (७), ८४
 मधुसूदन विष्णु ४३ (११), ८१
 महादेव काशीनाथ ४५ (७), ८५, १७९
 महादेव (आप्पा) कृष्ण ५३ (९), १०३
 महादेव गणेश ५१ (१०), ९२
 + महादेव (शास्त्री) गोविंद ५३ (५), ११५, १७६
 महादेव परशुराम ४१ (९), ७९
 महादेव बळवंत ३१ (९), १२३
 महादेव बाळकृष्ण ३५ (९), ७०, १७९
 महादेव वामन ४३ (८),
 माधव जगन्नाथ ३३ (९), १३२
 माधव दिनकर ५७ (९), ११४
 माधव यशवंत ३२ (९), १३०
 + माधवराव लक्ष्मण २८, ५० (५)
 माधवराव विश्वासराव ५३ (९), १०६
 माधव (चंस्त) शिवराम ५३ (९), ९५
 माधव शंकर ४३ (१०), ८३
 मार्कटी लक्ष्मण ५१ (९), ९२
 मुकुंद दिनकर ५७ (९), ११४
 मुखीधर दिनकर ५७ (८), ११५
 मेरिश्वर गोविंद ४७ (९), ८६
 मेरिश्वर नारायण ३३ (६), १४३
 मेरिश्वर पांडुरंग ४३ (९), ८३, १७९
 + मेरिश्वर पुष्पवीरम ३२, ५३ (७), १०१, १७६
 मेरिश्वर वामन ३५ (७), १३८
 मेरिश्वर विष्णु ३३ (८), १३१
 मेरिश्वर (सुरेश) हरी ३७ (१०), ७७
 + भिकाजी महादेव २६, २७, ५२ (४), ९९
 + यशवंतराव कोन्हेर २०, ४८ (४)
 यशवंत गणेश ३५ (६), १३८
 यशवंत दत्तात्रेय ५७ (८), ११४
 यशवंत नरहरी ४५ (७), ८५

यशवंत रामचंद्र ३३ (९), १३२
 यशवंत शंकर ३२ (८), १२८, १७८, १८०
 यशवंत शिवराम ३१ (९), १२६
 यशवंत शंकर गणपति ३१ (१०), १२२
 यशवंत शंकर सीताराम ५९ (१०), १२१
 यशवंत श्रीधर ३९ (१०), ७९
 रघुनाथ कृष्ण ३९ (१०), ७८
 रघुनाथ गंगाधर ४५ (६), ८६
 रघुनाथ दिनकर ५७ (९), ११४
 रघुनाथ बळवंत ३१ (९), १२३
 रघुनाथ महादेव कृष्ण ५३ (१०), १०३
 रघुनाथ महादेव विठ्ठल ३५ (६), १३८
 रघुनाथ विष्णु केशव ४३ (११), ८१
 रघुनाथ विष्णु गणेश ४७ (७), ८६
 रघुनाथ शंकर रघुनाथ ३७ (१०), ७५
 रघुनाथ (सुर्वर) शंकर सीताराम ३७ (९), ७५
 रत्नाकर बाळकृष्ण ३१ (१०), १२३
 रवींद्र बाबुदेव ५९ (१०), १२०
 राम लक्ष्मण ३५ (१०), ७२
 राजाराम जगन्नाथ ३३ (९), १३२
 राजाराम सीताराम ३४ (८), १३५
 राजाराम वामन ५६ (७), ११६
 + रामचंद्र काशी ३२, ४९ (५), १५८
 रामचंद्र केशव ३५ (९), ६७
 रामचंद्र लक्ष्मण बाबुराव कोन्हेर १३, १७, १८, १९, २०, २१, २३, २५, ४८ (४), १६०
 रामचंद्र गोपाळ (रामकृष्ण) ३७ (९), ७५
 रामचंद्र (संभु) गोविंद माधव ५१ (१०), ९१
 रामचंद्र गोविंद विष्णु ५९ (१०), ११९
 रामचंद्र गंगाधर ५५ (८), १०७
 रामचंद्र धोबी ५१ (९), ९१
 रामचंद्र महादेव ४९ (१०), ८८
 रामचंद्र रघुनाथ ३५ (७), १३८
 रामचंद्र बाबुदेव ३४ (६), १३३
 रामचंद्र विश्वनाथ ५५ (१०), १०८
 रामचंद्र विष्णु ३३ (८), १३२, १८०
 रामचंद्र शंकर ४५ (८), ८५
 + रामाजी नारायण ११, १२, ४८ (२), ८७, १४६
 रंगनाथ दिवाकर (यदुपति) ४५ (७), ८४
 लक्ष्मण कृष्ण बाबू ३९ (१०), ७८

+ लक्ष्मण कुल मीरधर २७, ५२ (४), १००
 + लक्ष्मण कोटहर २४, ५० (४)
 लक्ष्मण गणपति ६१ (९), १२२
 लक्ष्मण नारायण ६६ (६), १४३
 लक्ष्मण पांडुरंग ५५ (८), १०९
 + लक्ष्मण (भाऊराव) बापूजी ६५ (६), १३९, १७१
 लक्ष्मण बाळकृष्ण ३५ (९), ७१, १७९
 लक्ष्मण महादेव ४१ (१०), ७९
 लक्ष्मण रामचंद्र ४९ (१०), ८९
 लक्ष्मण यशवंत ६२ (९), १३०, १८०
 लक्ष्मण (तात्या) विनायक ५३ (९), १०५
 + लक्ष्मण शिवराम ५३ (७), ९६, १८०
 + लक्ष्मण हनुमंत ५१ (८), ९२, १७९
 वसंत दिनकर ३९ (१०), ७८
 वसंत यशवंत ५७ (९), ११४
 वसंत नरहरी विनायक ६६ (६), १४०
 वसंत नरहरी व्यंकटजी ६२ (९), १३०
 वसंत श्रीधर ५३ (९), ९९
 वामन केशव ४३ (१०), ८१, १७९
 वामन गणेश ६५ (६), १३८

वामन दामोदर ४५ (८), ८४
 वामन दिनकर ५७ (९), ११४
 वामन महादेव ५३ (१०), १०३, १८०
 वामन रामचंद्र ५१ (८), ९३
 वासुदेव कृष्ण बापू ३९ (१०), ७८
 वासुदेव कृष्ण रामचंद्र ४१ (९), ७९
 वासुदेव नारायण ६५ (६), १३८
 वासुदेव नीलकंठ ३५ (१०), ७३
 वासुदेव पुष्पोत्तम ५३ (१०), १०४, १८०
 वासुदेव प्रभाकर रामचंद्र ५७ (९), १११
 वासुदेव प्रभाकर श्रीपाद ५७ (९), ११४
 वासुदेव बलवंत ४७ (७), १३०
 वासुदेव यशवंत ६२ (९), १३०, १८०
 वासुदेव विताजी ४३ (१०), ८२
 वासुदेव विष्णु ५९ (९), १२०, १८०
 वासुदेव शिवराम ५९ (९), ११८, १७८
 वासुदेव श्रीधर ३९ (१०), ७९
 वासुदेव हरी ६३ (८), १३१
 विश्व कुलजी ५५ (९), १०८
 विश्व नरहरी ६२ (९), १३०
 विश्व पांडुरंग ४५ (७), ८४
 विश्व महादेव ६५ (६), १३७, १७९

विष्णु शंकर ४३ (१०), ८३
 विनायक कुल ६४ (६), १३४
 विनायक कौशिक ३९ (९), ७८
 विनायक गणेश ४३ (१०), ८०
 विनायक गोविंद ५९ (१०), ११७
 विनायक गंगाधर ६४ (८), १३३, १८०
 विनायक नारायण ४१ (९), ७९
 विनायक बल्लाल ५९ (८), ११७
 विनायक बलवंत ६६ (५), १४३
 विनायक शिवराम ३५ (८), ६७, १०४
 विनायक देवपति ११५, १८०
 विश्वनाथ कुलजी ५५ (९), १०८
 विश्वनाथ गंगाधर ६४ (८), १३३
 विश्वनाथ दिनकर ३९ (१०), ७८
 विश्वनाथ महादेव ४१ (१०), ७९
 विष्णु कमलाकर ३५ (१०), ७४
 विष्णु केशव कृष्ण ५५ (१०), १०८
 विष्णु केशव राधा ४३ (१०), ८१
 विष्णु गणेश ४७ (६), ८६
 विष्णु गंगाधर वितामण ६४ (८), १३३
 विष्णु गंगाधर दिनकर ५५ (८), १०७
 विष्णु जनार्दन ४७ (७)
 विष्णु महादेव ६५ (६), १३८
 विष्णु लक्ष्मण ५३ (८), ९७
 विष्णु वामन ६५ (७), १३८
 विष्णु वासुदेव ६४ (६), १३३

विष्णु विनायक ६६ (६), १४३
 + विताजी राधा ४३ (९), ८२, १७९
 व्यंकटेश कमलाकर ३५ (१०), ७४
 व्यंकटेश केशव ३५ (९), ६७
 शरद रामचंद्र ६३ (९), १३२
 शरद शंकर ४५ (८), ८५
 शाम लक्ष्मण ३५ (१०), ७२
 शिवराम दत्तात्रय ४३ (१०), ८२
 शिवराम नरहरी ६२ (९), १३०
 + शिवराम नारायण ५३ (८), ९५, १८०
 शिवराम बल्लाल ५९ (८), ११७
 शिवराम विनायक ३५ (९), ६७
 शंकर काशिनाथ ४५ (७), ८५
 शंकर गणपति ६१ (९), १२२
 शंकर नारायण ६५ (६), १३८
 शंकर रघुनाथ ३७ (९), ७५
 शंकर राधा ४३ (९), ८२, १७९
 शंकर श्रीधर ३९ (१०), ७९
 शंकर श्रीपाद ४९ (१०), ८९
 शंकर सीताराम ५९ (९), १२०, १८०
 शंकर सीताराम (मिकाजी) ३७ (८), ७५
 श्रीधर गणेश ३५ (९), ६९
 श्रीधर लक्ष्मण ५३ (८), ९८, १७६, १८०
 श्रीधर विष्णु ६५ (७); १३८

श्रीधर हरि ३९ (९), ७९	सदाशिव श्रीपाद ४९ (१०), ८९
श्रीपति विष्णु ४५ (६), ८३	सीताराम शिवक ६४ (७), १३५
+ श्रीपाद कृष्ण ५७ (७), ११४,	१८०
१६७, १७७, १८०	सीताराम (शंभू) नरहरी
श्रीपाद यशवंत ६२ (९), १३०	३७ (९), ७६
१८०	सीताराम नारायण ४१ (९), ७९
श्रीराम गंगाधर ४५ (६), ८६	+ सीताराम बाबुदेव ५९ (८),
श्रीहरी गणेश ४५ (६), ८५	१२५, १८०
सौ. सरला श्रीराम ११५, १८०	सीताराम श्रीकर ५९ (१०), १२९
सौ. सरली मुरलीधर ११५, १८०	मुधाकर गंगाधर ६४ (८), १३३
सदानंद दामोदर ३७ (१०), ७६	हरी काशीनाथ ४१ (१०), ८०
सदानंद पांडुरंग ४३ (११), ८२	हरी गणेश नारी ५७ (७), ११२
सत्याराम कृष्ण ३९ (१०), ७८	हरी गणेश हरी ६३ (७), १३१
सत्याराम महादेव ४१ (१०), ७९	हरी पांडुरंग ३७ (९), ७७
सदाशिव (सनातन) दिनकर	हरी चालुङ्ग ३५ (९), ७२,
५१ (९), ९३	१७९
सदाशिव नारायण ३५ (१०), ७४	हरी लक्ष्मण विठ्ठल ६५ (६), १३८
सदाशिव बाळाजी ३७ (९), ७६	हरी लक्ष्मण विसाजी ४१ (९),
सदाशिव वामन ४३ (११), ८१	हरी लक्ष्मण शिवराम ५३ (८), ९७
सदाशिव विश्वनाथ ५५ (१०), १०८	हरी विष्णु ५९ (९), ११९, १८०
सदाशिव विष्णु ६४ (६), १३५	हेरंब दिनकर ३९ (१०), ७८

